

ÍZLELT

irodalom
művészet
kritika
társadalom-
tudomány

1976. május
VI. évfolyam, 5. szám

KIADÓI TANÁCS:

Biacsi Antal
Brindza Károly
Fejes Szilveszter
Grósz György
Geza Gulka
Horváth Mátyás (elnök)
Mihajlo Jančikin
Kerekes Sándor
Josip Klarski
Mészáros Anna
Nagy József
Petkovics Kálmán
Pozsár László
Sátai Pál
Marija Šimoković
Szalma László
Szám Attila
Szekeres László
Szilágyi Gábor
Szirovicza Antal
Vladimir Stevanov
Urbán János
Petar Vukov

Megjelenik havonta

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Barácius Zoltán
Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő)
Bodrogvári Ferenc (Szempont)
Dér Zoltán (Örökség, Olvasónapló)
Dietrich Gyula (műszaki szerkesztő)
Dudás Antal (Alkotóműhely)
Franyó Zsuzsanna (Kézfogások)
Kenyeres Kovács Márta
Kopoczky Csaba
Sátai Pál
Szekeres László (Égtáj)
Urbán János (elnök)
Virág Gábor
Szerkesztőségi titkár:
Szöllösi Vörös Margit
A fedőlapot Boros György tervezte

Alapító: Szabadka község Művelődési Közössége, 1971.

Kiadó: Szabadka község Művelődési Öngazgatói Érdekközössége

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: minden pénteken 17—19

Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

ÜZENET — Casopis RUKOVET Subotica 66600-678-16

Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár; külföldre az összeg kétszerese

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben

TARTALOM

VI. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM — 1976. MÁJUS

- 199 PATÓ IMRE: Simokovich Rókus, a Híd felelős szerkesztője (1936)

KÉZFOGÁSOK

- 206 IVAN L. LALIĆ: Hilandar — a Bizánc c. ciklusból — Dudás Kálmán fordítása

ÖRÖKSÉG

- 208 RÓNAY LÁSZLÓ: Kosztolányi világképének kialakulása

ÉGTÁJ

- 221 VIRÁG GÁBOR: Szólások és közmondások Csépe Imre írásaiban

SZEMPONT

- 229 RADIŠA JOVANOVIĆ: Oktatás és öngazgatás — Sirkó Mona fordítása

ALKOTÓMŰHELY

- 244 KRISTOVÁC KLÁRA: Balázs G. Árpád Ady-illusztrációi (a Forum-díj odaítélése alkalmából)

OLVASÓNAPLÓ

- 251 LŐRINC PÉTER: A szabadkai műfaj új útra indul (Petkovics Kálmán: A kérdőjeles ember)
- 253 KENYERES KOVÁCS MÁRTA: Az az emberi a partizánharcokban (Josip Klarski: Hronika pakla)

- 255 FRANYÓ ZSUZSANNA: Értékes összefoglalás
(Tolnai Ottó: Versek — rekapituláció)
- 257 VARGA ISTVÁN: Egy hadjárat tanulságai
(Burány Nándor: Hadjárat)
- 259 GAJDOS TIBOR: Szobrásznagyságunkról — magyarországi szem-
mel (Udvary Gyöngyvér—Vincze Lajos: Meštrović)
- 260 PENAVIN OLGA: Öt évszázad köznyelve
(Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár)

A rajzok *BALÁZS G. ÁRPÁD* munkái.

SIMOKOVICH RÓKUS, A HÍD FELELŐS SZERKESZTŐJE (1936)

A fokozódó imperialista veszély, a terjedő fasizmus, az ország belső, rendezetlen gazdasági és politikai viszonyai arra készítették a pártot, hogy rendezze sorait, és készüljön fel a még nagyobb küzdelemre. A fokozódó rendőri beavatkozások előjele volt az 1934 októberében és novemberében végrehajtott újabb letartóztatási hullám, amelynek során csaknem 100 párttagot és osztályharcos szakszervezeti aktivistát tartóztattak le Szabadkán és környékén. Ezzel ugyan egy szépen megindult politikai és publicisztikai tevékenységet szakított félbe egy időre az osztályellenség, azonban a párt — rugalmas politikát alkalmazva — a tevékenységét most más területen folytatta.

1935-ben mintegy két hónapig folytattak sztrájkot — július 9-től szeptember 9-ig — a szabadkai Fakó gyár munkásai. A munkát 180 munkás szüntette be, és ebből 76 munkás mindvégig kitartott. El is érték, hogy a tervezett 25%-os bércsökkenést az igazgatóság nem hajtotta végre.

Még ez év októberében sor került Szabadkán egy tartományi jellegű szakszervezeti értekezlet megszervezésére, amelyen a szabadkai delegátusokon kívül megjelentek Zombor, Zenta és Becskerek és más városok képviselői is. Az értekezlet legfontosabb feladata az volt, hogy egy egységes szakszervezeti mozgalom feladatait rögzítsék, valamint határozzanak az Egységes Munkáspártról és a széles néptömegeknek a népfront mozgalomba való bevonásáról. Ez a tanácskozás igen jelentős volt a további szakszervezeti és politikai tevékenységet illetően.

Az 1936. év különösen a népfrontos szellem kialakulása és megerősödése vonatkozásban meg is hozta az eredményt:

- Május 15-től június 26-ig 250 faipari munkás sztrájkol.
- Májusban több ezer mezőgazdasági és más munkás folytat bérharcot Szabadkán és környékén.
- Június 16—19-e között 134 királyhalmi (bácsszőlői) földtulajdonos 400 mezőgazdasági munkása folytat sikeres sztrájkot.
- Szeptember 13—27-e között Újvidéken megalakult az Ifjúsági Kultúrális és Gazdasági Mozgalom (OMPOK), de még ezen az őszön a párt és a JKISZ aktivistái vezetésével Szabadkán is létrejön ez a szervezet, és betiltásáig — 1937. november 10-ig — jelentős szerepe volt az ifjúság társadalmi, politikai és művelődési életének szervezésében és irányításában. Hatása a betiltás után is érződött.
- Október 14—30-a között 179 építőipari (kőműves) munkás folytat eredményes bérharcot.

A szépen megindult és eredményekben gazdag munka egy igen rövid időre újból megtorpant: novemberben a JKIP vajdasági szervezeteiben ismét lebukások voltak, amelyeknek során a párttagoknak csaknem egyharmadát (350 párttag közül 123-at!) vettek rendőri őrizetbe.

Negyven esztendő távlatából az eseményeket, a folyamatokat annyira ízekre bontani már nem lehet, hogy azokból pontosan rekonstruálhatnánk Simokovich Rókus szerepét egy-egy konkrét akcióban. Azt hiszem, ez nem is annyira lényeges, hogy elsőrendű feladatunknak kellene tekintenünk. Sokkal fontosabb egy általános, egy hű összkép bemutatása, úgy, hogy abban benne tudjuk, érezzük Simokovich Rókus eszmei és fizikai hozzájárulását is.

Az pedig mindenképpen megvolt: „a szabadkai munkásmozgalom atyja” volt ő — egy volt a munkásmozgalommal, olyannyira, hogy túlzás nélkül mondhatjuk, ő maga volt a mozgalom.

És mielőtt Rókus újabb pártfeladatáról szólnánk — 1936 májusától a Híd szerkesztését veszi át —, még egy igen fontos politikai mozzanatra kell kitérnünk.

Nagyjából ebben az időben adja ki a JKP (vajdasági) Közveti Bizottsága a vajdasági pártszervezetek életében igen jelentős szerepet játszó körlevelét¹, amely a vajdasági kommunisták feladataival foglalkozik.

A terjedelmes körlevél — amely összegezi az eddig kialakult gyakorlatot, és egyben további távlatokat is nyit — részletesen foglalkozik Vajdaság gazdasági és politikai helyzetével, majd ezeket elemezve állapítja meg a kommunistáknak az ezekből eredő feladatait. Továbbra is súlyt helyez mind a legális, mind pedig az illegális munkára, de különösen fontosnak — célszerűnek — tartja a párttagok egymás közti kapcsolatának a megteremtését tevékenységük egybehangozása céljából. Az akcióegység elengedhetetlen feltétele a szervezett, az eredményes munkának, aminek pedig jelen pillanatban elsősorban a néprontmozgalom megerősítése a feladata.

A körlevél megfogalmazása szerint a népfront „valóságos és testvéri szövetsége a január hatodiki rezsim valamennyi ellenségének, és nem valami manőverezés. Mindazok a szervezetek és pártok, amelyek a népfrontba tömörülnek, kell, hogy közösen dolgozzák ki követeléseik platformját, és közösen állapítsák meg a népfront feladatait”.² A kommunisták azonban javasolják, és állást foglalnak emellett, hogy a népfront magáévá tegye e három fő feladatot:

- a január hatodiki rezsim megsemmisítését,
- Jugoszlávia népeinek egyenjogúságát,
- annak megakadályozását, hogy a válság terheit a nép viselje, valamint a széles néprétegek gazdasági helyzetének megjavítását a gazdagok rovására.

A körlevél széles népi összefogást sürget, és kihangsúlyozza, hogy „mindent, ami nem fasiszta, mindent, ami a békéért és a Szovjetunióval való szövetségért van, mindent, ami a maradiság és a re-

akció ellen van, mindent, ami alapján demokratikus és haladó, a kommunistáknak támogatniuk kell és elfogadniuk és egyesíteniük az általános népfrontban.”³

A pártprogramnak ehhez az irányvonalához kapcsolhatjuk azt a feladatot, amit Rókus ebben az időben kapott, s ami talán mozgalmas, állandóan tevékenykedő életének egyik legnagyobb feladata volt: átvenni a Híd folyóirat szerkesztését, a Híd életében pedig egy megindult folyamat — a balratalódás, az „átszervezés” — első konkrét megnyilvánulása, dátummal is jelezhető állomása, periódusa.

A Híd tulajdonképpen 1934 májusában indult, de indulásakor még nem volt elkötelezett. A szabadkai ifjúság egy haladó csoportja az Őrtűz című diáklap végleges megszűnése után a Népkör támogatásával hozta létre „társadalomtudományi és irodalmi ifjúsági folyóiratát”. A lap indulásakor Lévy Endre szerkesztő és kiadó vezetésével a lap irányítására szerkesztő bizottság alakult, amelynek vidéki tagjai is voltak, és amelyek az összetétele igen gyakran változott. Ez a gyakori változás a lap belső érlelődésének a tükröze.

A társadalmi ellentétek elmélyülésével, az ország kül- és belpolitikai helyzetének egyre szövevényesebbé válásának idején a Híd sem maradhatott meg a meghirdetett „nemes liberalizmus” elvei mellett. A haladó ifjúság és egyéb társadalmi erők egyre nagyobb nyomást gyakoroltak a lap köré csoportosuló fiatalokra: az elkötelezett írások beszivárgása egyre gyakoribb, ennek hatására mindinkább kiéleződik az ellentét a már a lap taborán belül is erősebb baloldali ifjúsági csoport és a „nemes liberalizmus” szárnyai alatt a maradi irányzatot védő és már kisebbségben maradt csoport között.

Ezt a folyamatot általában azonosították az „átszervezés” fogalmával. A tulajdonképpeni „átszervezés”, a lapnak a haladó erők kezébe való átmentése gyakorlatilag 1935 elején indult meg és a következő év tavaszára lényegében be is fejeződött. Az I. évfolyam utolsó számaiban már találkozunk Laták István, Schwalb Miklós, Singer Adolf és Szabó Géza nevével, majd 1935-ben csatlakozik hozzájuk: Cseh Károly és Nádor Tamás, 1936 elején pedig Mayer Ottmár, Kek Zsigmond, Simokovich Rókus, Malušev Cvetko és Thurzó Lajos, az év második felében pedig Lóbl Iván, Atlasz János, Hock Rezső és Steinfeld Sándor is.

Az 1936. évfolyam tavaszi számaiban az „átszervezés” írásos nyomait is megtaláljuk, amelyek részben a lap formai arculatának a megváltozásában, részben pedig tartalmi megnyilatkozásokban is érződik.

Ettől már nem volt messze az az idő, amikor sor kerülhetett egy szélesebb értekezletre — megbeszélésre —, amelyet Kek Zsigmond lakásán tartottak meg, és amelyen Mayer Ottmár, Cseh Károly, Simokovich Rókus, Szabó Géza, Laták István, Kun Szabó György és Kek Zsigmond vettek részt. A megbeszélés résztvevői a lap átvételét tárgyalták meg: körvonalazták a lap jövőjét és átvételének módozatait. Itt és ekkor döntöttek a lap főszerkesztő személyéről is. Az egyéb adottságok mellett azt is figyelembe kellett venni, hogy a főszerkesztő

olyan valaki lehet, aki a rezsim szemében még nem kompromittálódott. A lehetőségek megtárgyalása után a választás Simokovich Rókusra esett.

Feladat volt, tehát vállalta a munkát és a felelősséget. A szerkesztői tevékenysége mellett a legaktívabb terjesztője is volt a lapnak.

A HÍD 1936. májusi számának impresszumában már Simokovich Rókus nevét olvashatjuk, valamint a szerkesztőség új címét: Parčetić utca 39. A tulajdonképpeni legénylakás mint „szerkesztőség”! Ma már meg sincs az épület, de az utca se, a város képe ezen a részen azóta jelentősen megváltozott.

Ettől kezdve a lapnak egy új irányvonala bontakozott ki, új korszaka kezdődik, amelynek legfontosabb eredménye, hogy a polgári ifjúság lapja kijut az ideológiai útvesztőből, az utópizmustól és a „nemes liberalizmustól” eljut az osztályharcig — így a harcos fiatalok lapjává lesz.

Az átszervezés jelentősen megváltoztatta a lap arculatát: felhívás jelenik meg, amely a lap támogatására szólítja fel a fiatalokat, és ugyanakkor azt is közli, hogy a szerkesztőség szépirodalmi rovatot nyit, továbbá, a márciusi számban új jelenség: a sajtóalap javára érkezett adományokról szóló jelentés. A lap ugyanis 1936 elejére igen zilált anyagi helyzetbe került, ezért az átszervezési programnak egyik legfontosabb tétele az anyagi helyzet rendezése volt.: „...Legelső teendők, hogy egyedüli lapunkat, a Hidat, előfizetők szerzése által szilárdabb anyagi alapra fektessük...”⁴

Ugyanez év áprilisától újabb rovattal gazdagodik a lap, a szerkesztői üzenetekkel, ugyanis „... a szerkesztőség az olvasókkal akar szoros kapcsolatot létesíteni, hogy a jövőben olvasóink a lapot saját lapjuknak tekintsék, szeressék azt, és ha kell, *harcoljanak* is érte...”⁵ (Kiemelés: P. I.)

A július—augusztusi kettős számban a szerkesztőség véleménykutatási akciót indít, mondván, hogy „... egy lap csak akkor tehet eleget *ideológiai* feladatának, ha olvasóival és terjesztőivel minél szorosabb kapcsolatot épít ki...”⁶ (Kiemelés: P. I.)

Az ideológiai feladat felismerése, számontartása és az a törekvés, hogy az „átszervezett” lap ennek eleget tegyen, már egész világos megfogalmazása és kijelölése az elkötelezettségnek.

A lap nem csupán külsőleg változik, hanem egyre újabb belső tartalmi jegyzékkel is gyarapodik. Újabb munkatársak jelentkeznek a hasábjain: Rácz Magda, Wohl Lola, Gál László, Jovan Popović, majd Pap Pál gazdagították írásaikkal, erősítették jelenlétükkel, közreműködésükkel a terebélyesedő mozgalmat.

A folyóirat igényes, körültekintő munkát követelt meg nemcsak Rókusától, hanem mindazoktól, akik körülötte voltak: Ottmár, Laták István, Kun Szabó György, Szabó Géza, Rácz Magda, Wohl Lola, később Steinfeld Sándor voltak elsősorban segítségére azzal, hogy elvégeztek egy-egy részfeladatot. Az anyagi ügyvitel rendezésében és általában a „háztartás” gondjainak magára vállalásával pedig Malušev Cvetko végzett igen eredményes, jó munkát. (Ennek a kezdeti

jó megalapozásnak volt köszönhető az akciók kiterjesztésének lehetősége: Híd-könyvtár, 1939-ben naptár, majd 1940-ben testvérnap megindítása Világkép címen.)

A szerkesztés irányelveinek kialakításában mindvégig figyelembe vették az olvasók igényeit is. Elemezték, megvitták a véleménykutatási akcióra érkezett válaszokat, és ezek nyomán születtek meg a tézisek: „Le akarjuk szögezni azt, hogy lapunk nem pihentető családi lap, szórakoztató vasárnapi képeslap, hanem *komoly és fontos mozgalom*. Ma nincs idő cselekvéstől eltávolodott olvasgatásokra, irodalmi csevegésre, ebéd utáni szundításhoz álomba merítő olvasmányokra...”⁷ (Kiemelés: P. I.)

Így Rókus jegyezte ugyan a lapot, azonban a szerkesztés és a lap terjesztésének megszervezése a szó legigazibb értelmében *kollektív feladat* volt, és ha így fogjuk fel — márpedig így a helyes —, Rókus strómansága is elveszti pejoratív jelentését, helyette inkább az akcióegységre való törekvést, a párttagok egymás közti kapcsolatának megszilárdítását és tevékenységük egybehangolására való törekvést kell látnunk. Úgy, ahogyan azt az említett körlevél is szorgalmazta.

Azzal, hogy a Híd terjesztését a szakszervezeti sajtó vidéki — egyébként már korábbról viszonylag jól funkcionáló — terjesztő hálózatára alapozták, elérték, hogy a lap példányszáma jelentősen növekedett, de ami még ennél is fontosabb: *olvasótábora* szinte ugrásszerűen növekedett. Olvasóórákat, olvasócsoportokat szerveztek, vagy közösen összeadott parákból vásárolták meg öten-hatan, vagy akár tízen is a lapot. Egyes becslések szerint — amit egészen reálisnak tarthatunk — az olvasók száma így elérte a negyven-övezret is. Óriási szám — a negyven év előtti viszonyokat véve alapul!

Persze ezt nem a kényelmes szerkesztőségi szoba párnázott foteljából — mert ilyen nem is volt — és nem direktívák osztogatásával érték el, hanem fáradtságos munkával: szinte csaknem állandó terepjárással! Még ma is idézik az idős aktivisták egy-egy vidéki sajtókonferencia emlékét, izzó hangulatát: zsúfolásig megtelt parányi, földes szobák, petróleumlámpa, a falon Európa térképe, előtte egy elvtárs, aki a legfrissebb politikai eseményeket kommentálja, vagy éppen ismeretterjesztő előadást tart... Hajnalig tartó viták...

S a fél lábára béna Rókus — miként a többi szerkesztőségi tag is — járta a terepet, a falvakat. Fáradhatatlanul. Céltudatosan.

Akkor is, amikor már Ottmár vette át a lap felelős szerkesztői tisztét, akkor is ott volt, ahol a legnagyobb szükség volt rá!

„A Híd terjesztése érdekében 1938-ban különösen nagy erőfeszítések történtek vidékünkön — írja Brindza Károly —, Mayer Ottmár, Simokovich Rókus és a szerkesztőség más tagjai sorra járták a járási székhelyeket és a fontosabb településeket, ahol Híd-bizottságokat alakítottak. Ezek a bizottságok olyan egyénekből állottak. Ezek a bizottságok olyan egyénekből állottak, akik a politikai tevékenységből is aktívan kivették a részüket. Ha ma elemeznénk a Felső-Bácska, a Tiszavidék, Bánát és Baranya Híd-bizottságainak és terjesztőinek személyi összetételét, akkor közöttük találnánk az 1938

—1941-es évek legkiemelkedőbb helyi és regionális pártaktivistáit. Nyilvánvaló tehát, hogy a Híd terjesztésének feladata, de még inkább a folyóirat tanulmányozására alakított olvasó- és tanulócsoporthozunk munkája, az e csoportokból kinövő pártmunkások nagy száma, ezek értékes forradalmi munkássága, a fasizmus elleni harc szervezésében való részvételük intenzitása, egyéni sorsuk vizsgálata stb. megdöntetlen bizonyítékát nyújtja a Híd közvetlen eszmei-politikai hatásának, forradalmasító mozgalmi szerepének.”⁸

Ebből az időből a Híd négy száma őrzi Simokovich Rókus írását — ő a Híd Sántha (és Sánta) Pétere.

A *Bácska Topolán*⁹ és a *Süppedő talajon*¹⁰ című írásai szépírói ambíciókkal megírt novellisztikus szociográfiák, amelyekben a Krivaja árterületére telepített szerencsétlenek reményeiről, majd a tavaszi áradások során bekövetkezett katasztrófájáról ír. A *Beszélgetés*¹¹ című írásának témája a kisinások elviselhetetlenül nehéz helyzete.

Ebben az időben az imperialista hadviselés kudarcra is foglalkoztatja. A *Japán katonai ereje*¹² című külpolitikai kommentárjában Japán Kína elleni inváziójának kudarcáról ír.

Az 1939-es Híd-naptárban novellája jelenik meg *Péter-Pál*¹³ címmel. Az aratási előkészületek ürügyén a szegényparasztság rétegződésére hívja fel a figyelmet, de bizik osztályhelyzetük tudatosodásának közeli eljövételében.

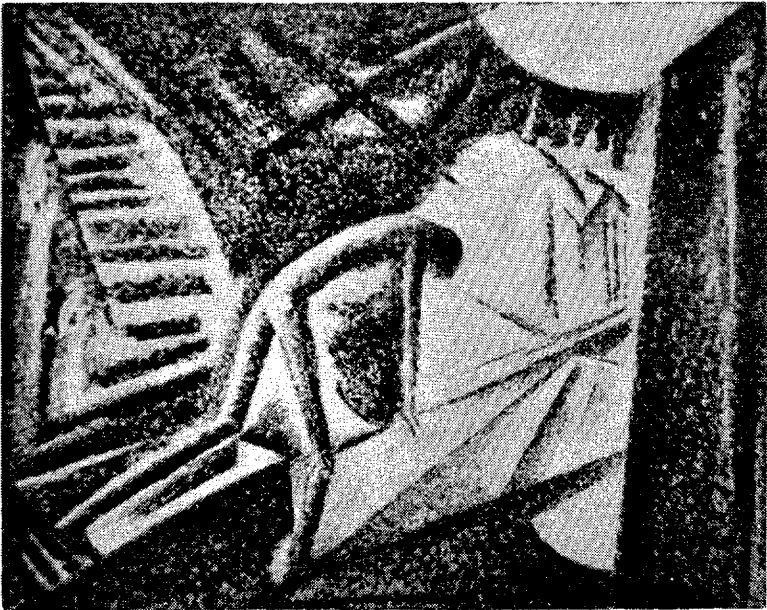
A jobboldal nem hagyhatta szó nélkül a Híd körül bekövetkezett változásokat. Az Újvidéken megjelenő Reggeli Újság csaknem egy egész oldalon foglalkozik a folyóirattal.¹⁴ Blazsek Ferencet a Híd 1936. szeptemberi száma készítette a dörgedelmes cikk megírására, mert őt még az is sértette, ami az agyoncenzúrázás után a lapban megmaradt. A cenzor alapos munkát végzett: a 36 oldalnyi terjedelmet 12-vel — tehát egyharmadával — csonkította. Nem jelenthetett meg a *Biológia és szociológia*, valamint *A nő és a fasizmus* című írás, és csupán töredékesen a *Községi választások* — mindössze 18 sora! — és az *1936. szept. 3.* című cikk.

Mi az hát, ami Blazsek Ferencet még ezek után is annyira felbőszítette, hogy nyilvánosság elé vigye a kérdést: „Így is lehet írni?” — Az, ami a Híd egyik legszebb, legnemesebb internacionalista megnyilatkozása: kiállása a spanyol nép védelmében, majd Percy B. Shelley: *Ének Anglia férfiaihoz* című verse, valamint az, hogy a Híd a népies helyett a népi kultúrát tartja igazi értéknek és azt helyezi előtérbe. S hogy a támadó hangja nyomatékosabb legyen, az ügyetlen érvelések mellé az iróniát és a sértegetést hívja segítségül. Persze ettől — és a hasonló többi — támadástól nem lett kevesebb a Híd olvasóinak a száma, még ha a cikk írójának az is a véleménye, hogy „valószínűleg csak kevesen tudják, hogy Szuboticán megjelenik egy Híd című társadalmi, irodalmi és kritikai szemle, amely több nagyképűséggel, mint joggal a fiatalok lapjának vallja magát... ez a havi szemle szinte a nyilvánosság teljes kizárásával jelenik meg...”¹⁵

Az idő haladt tovább — a Híd és a körötte kibontakozó mozgalom pedig egyre erősödött...

JEGYZETEK

1. Kecić, Danilo — Milanović, Đorđe: *Komunistička partija i revolucionarni radnički pokret u Vojvodini 1914—1941*. II. 1929—1941. Novi Sad—Sremski Karlovci, 1971. 190.
2. Uo.
3. Uo.
4. Gödölley László: *Gondolkodás és cselekvés*. Híd III. évf. 4. sz. 22.
5. *Szerkesztői üzenetek*. Híd III. évf. 4. sz. Belső borító.
6. *Tisztelt olvasónk!* Híd III. évf. 7—8. sz. Belső borító.
7. [Malušev Cvetko] *Falukutatósi mozgalmunk*. Híd IV. évf. 12. sz. 1—2.
8. Brindza Károly: *A Híd terjesztése pártfeladat volt...* Híd XXXVIII. évf. 5—6. sz. 561.
9. [Simokovich Rókus] Sánta Péter: *Bácska Topolán*. Híd VI. évf. 9. sz. 338.
10. [Simokovich Rókus] Sántha Péter: *Süppedő talajon*. Híd VII. évf. 6. sz. 136.
11. [Simokovich Rókus] Sánta Péter: *Beszélgetés*. Híd VI. évf. 4. sz. 127.
12. [Simokovich Rókus] Sánta Péter: *Japán katonai ereje*. Híd VI. évf. 5. sz. 197.
13. [Simokovich Rókus] Sántha Péter: *Péter-Pál*. Híd-naptár, 1939. 79.
14. Blazsek Ferenc: *Igy is lehet írni?* Reggeli Újság XVII. évf. 230. sz. 2.
15. Uo.

ÖRÖKSÉG

RÓNAY LÁSZLÓ

KOSZTOLÁNYI VILÁGKÉPÉNEK KIALAKULÁSA *

AZ ÖNESZMÉLÉS ÉVEI

1926. március 26-án írta Kosztolányi Árpád fiának, Dezsőnek azt a köszöntő levelet, melyben szinte poétikus szépséggel foglalja össze születésének körülményeit. „Március 29-e — írja a többi között —, 1885-ben, mikor születtem, éppen virágvasárnapra esett. Szép, enyhe verőfényes tavaszi nap volt. Vidáman, reményekkel telten állottunk az ágy körül, melynek párnái között aludtatd első édes álmodat. Anyai nagynénem, özv. Mukics Mátyásné, született Kádár Rebeka (a jó Rébi néni), mikor téged bepólyázottan karjaira vett, így szólott: »Szép és jeles napon született, híres ember lesz belőle.«”

A Kosztolányi és a Brenner család is szívósan őrizte és gyakran idézte hagyományait. A Kosztolányi családban mindenki nagy büszkeséggel emlegette, hogy az ősök valaha főnemesek voltak, s ezt a már-már arisztokratikus tudatot színezte újabb elemekkel Kosztolányi Ágostonnak, Dezső nagyapjának szabadságharcos vitézsége és üldöztetése. A nagyapa emigrációja egy részét Amerikában töltötte, s ott megismerkedhetett azzal a polgári életformával, melyet hazatérte után a maga számára is igyekezett kialakítani. Szabadkára települt, ott kiskereskedést nyitott, s hamarosan szép polgárházat emeltetett. Innen került az egyetemre tanárjelöltnek Kosztolányi Árpád, Dezső édesapja, s ide tér vissza, hogy házastársául válassza Brenner Euláliát, aki szintén polgári családból született, s olyan környezetben nevelkedett, ahol divat volt könyvekről, színházi előadásokról, hangversenyekről beszélni. Igazi értelmiségi családok voltak ezek, ahol senki sem csodálkozott azon, hogy Kosztolányi Árpád tudományos ambíciókat melengetett szívében. Ez a környezet és ez a szemléletmód, de az az öntudatos, hazafias önszemlélet is, mely kivált a Kosztolányiakat jellemezte, mindvégig döntő befolyással lesz majd Kosztolányi Dezső érdeklődésére és ízlésére.

„Életem küszöbén egy aggastyán üdvözöl — írta később Kosztolányi *Daliás nagyapám* című emlékezésében —, kitárt karokkal, hahotázva az örömtől. Életkedv van benne és keménység is, melyből apámnak már valamivel kevesebb jutott, nekem még annyi sem. Rajongó, tréfás, pattogó. Indulatos, de nem szigorú, mint apám. Apámat jobban tiszteltem. Tőle nem félek. Közelebb van hozzám. Egy aggastyán, aki az életből kifelé sétál, közelebb van a kisgyermekhez, aki az életbe indul, mint a felnőtt.” A nagyapa valóban szinte zsarnoki módon igyekezett befolyásolni unokája nevelését. Hisztérikus rohamokat kapott, ha a gyerek sírt, de órákig is elüldögélt némán

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

a kiságya mellett, ha aludt. Elhihetjük, hogy közelebb érezte magához, mint apját, akitől félt egy kicsit. „... úgy vett körül, mint valami sötét erdő — írja e kapcsolatra emlékezve. — Félelmes volt a nagysága és ereje. Ha becsapta maga mögött az ajtót, az egész ház dörgött. Szigorának szemöldök-rebbenésére megszegett a lélegzetem. Szivarszagot árasztott még a kis-párnája is. Figyeltem őt, amint a lámpa alatt ül, és a sakktablára bámul... Többnyire hallgatott.” A félelem érzésénél azonban sokkal erősebb volt a kisgyermek lelkében a szeretet és féltés. Órákig figyelte apja fizikai kísérleteit, s mindig attól rettegett, hogy egy veszélyes próbálkozásnál életét vesztheti. Újra és újra megpróbált a közelébe férközni, de az apa mindig kitért e vallomások elől. „Engem kissé le is nézett miattuk — írja a már befutott író fájdalommal idézve vissza e paradox kapcsolatot, mely *A szegény kisgyermek panaszainak* egyik legfontosabb motiváló tényezője lehetett —, s afféle ripacsnak tarthatott.”

Az apai szigorért bőven kárpótolhatta az érzelmességre amúgy is hajlamos édesanya szeretete. Kosztolányi, aki egész életében mohón kereste mások megbecsülését, valósággal bálványozta „anyikát”. Kettejük kapcsolatáról talán mindennél hívebb képet adhat egy gyermekkori epigrammája:

*Ó, hogy gyűlölném én a nőket,
mert ellenem cselt cselre szöttek.
De él egy nő, kitől baj, átok
Nem szállt reám, akit szerettem
S érette mindnek megbocsátok
S a vétkezőt is áldanám;
E nő: anyám.*

Nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy ne dicsekedjék anyja szépségével és kedvességével, s abban a költeményében, melyben a már csaknem hetvenesztendős édesanyját köszönti, még mindig az ifjúi évek lelkesült izzásával álmodik fejére „fényes koszorút”. Erthető a hálának és szeretetnek ily nagy megnyilvánulása, hisz alighanem költői tehetségét, sokirányú, nyitott érdeklődését is tőle örökölte. Nem mintha apja tudománya nem lett volna rá hatással. Nyilvánvaló, hogy későbbi természettudományos érdeklődése azokon a gyermeki karácsonyokon alapozódott meg, amikor a mennyezetig érő fa alatt ott találta a házi készítésű laterna magicát és a többi ördögös szerkezetet, melyet mind apja barkácsolt azokon az éji órákon, amikor a család már aludt.

A szeretet és szigor kettősségében növekedett Kosztolányi Dezső. Tízesztendős koráig sokat betegeskedett. Már akkor jelentkeztek azok az ideges köhögési rohamok, melyek élete végéig elkísérték, és sokszor megszerítették utazásait. Tízéves korában halt meg nagyapja, és későbbi vallomása szerint ez a fájdalmas élmény szabadította fel belőle a költőt. Egy ideig azt a tervet melengette magában, hogy festő lesz: „színes tintákkal álmodott.” Egyre többször látogatta meg a mindig vidám Brenner-házat, melynek vidám bohémsága annyira csábította a szigorúbb, takarékosabb légkörben növekedő fiút. „Grósz”, „rövidlátó, kövér nagyanyám” bohém könnyelműsége valósággal lenyűgözte.

A szabadkai gimnáziumba iratkozik be, ahol édesapja tanár, majd igazgató. Ötödikes korában magaviseletből „kevésbé szabályszerű”-t kap, mert március 15-én nemzeti felbuzdulásból nem hajlandó iskolába menni. Hatodikos, amikor egyik osztálytársával, a Bácsmegyei Napló későbbi főszerkesztőjével, *Előre* címen újságot szerkeszt és ír. Már szerelmes: verset ír Szandához, és rajong a helybeli vaskereskedő feleségéért. Unokatestvérével, Brenner Jósikával szögek özönét vásárolják minden nap, csakhogy láthassák imádoztjukat. Rákap az olvasás ízére. Szinte válogatás nélkül veszi kezébe a könyveket. „Türelmetlenül várom Beranger és Bürger költeményeit, melyeket már vagy két hete meghozattam” — jegyzi be naplójába. S egy másik bejegyzés — két nappal későbből: „Olvasom Kárpáthy Zoltánt Jókai Mohrtól.” Brenneréknél együtt fordítják Heine verseit. A „borzasztó önképzőkör”-ben is egyre többször jut szóhoz. Petőfit tartja a legnagyobb magyar költőnek. „Istenem, lesz-e ilyen költő még? — kiált fel lángoló lelkesedéssel.

— Látszik, hogy szereted a magyar népet, mert neki adtad a világ legnagyobb büszkeségét!” Aztán egy másik vallomás, mely azt jelzi, milyen kevés érzékkel tudott ekkor még önálló esztétikai ítéletet formálni: „Olvasom Szabolcskát. Oh, mily szépek ennek dalai. Gyönyörű közvetlenség s nagyszerű életfelfogás tükröződik vissza minden során; néhol még Petőfit is felülmúlja, vagy legalább is utoléri.” Am ha kritikátlanul rajong is, ha naiv elképzeléseket forgat is fejében (ekkor éppen hat énekes epszot akar írni a magyarok ázsiai életéről), naplójának részletei már előrevetítik későbbi sorsát. Hisz legfontosabbnak az irodalmat és a színházi eseményeket érzi, ezekről ír újra és újra, s érezni, hogy bizonytalan értékítéletei mélyén tulajdonképp a költői minták utáni mohó keresgélés rejlik. Egy-egy szerepjátszó sóhaja mögött nem nehéz felfedezni a romantika külsőségeit, mégis ki kételkednék annak a feljegyzésnek a jogosságában, hogy e fiatalemberről egyszer majd valóban „nagy ember” lesz? Hatodikos korában Széchenyiről írt pályaművével elnyeri az iskola nagydíját, 1901. október 26-án pedig a Budapesti Napló nyomtatásban is közli versét *Egy sír* címmel:

*Oh mennyi ábránd háborítja
E szép, e csöndes életet.
Tündérruhákba jönnek, aztán
Ellengenek szívünk felett.*

*Egy szép mosoly, egy kézzorítás
Illatlehellő fák alatt ...
És vége lesz a bús regének: —
Egy sír, mi abból megmarad.*

Épp e nagyrahitottságnak, az elhivatottságnak e biztos tudata s a kezdeti kis sikerek túlságosan is felcsigázzák a fiatalembert öntudatát. A „híres rímelő” — mert már akkor a rím művésze — történelemórán így felelt Kosuth Lajosról: „Kossuth Lajos élete meglehetősen monoton. Született Monokon”. Aztán az önképzőkör vezető tanárát sérti meg, mert az dolgozatának vélt magyartalanságát igazatán helyre. Konferencia elé idézik, s „kizárják a gimnázium kebeléből”. Magántanulóként végzi az utolsó osztályt, előbb Szegeden, majd megint Szabadkán. Itt teszi le az érettségi vizsgát: jeles eredménnyel. Jutalmul Abbáziába mehet két hétre, s bizonyára ő is olyan csudálkozó ámulattal feledkezett bele a táj tündökletes látványába, mint Esti Kornél. Visszatérve tanári pályára akar menni. A pesti egyetemre iratkozik be, magyar—német szakra. „A pesti személyvonathoz mindenki kikísérte — ezt már az egyik *Esti Kornél*-történetben olvassuk —. Zsebkezdőjüket lengették utána. Édesanya arcát elfordította és sírt.” Ötórai „zötyögés” után megérkezett a „modern Babilonba”, mely az első pillanattól elkápráztatta lüktető életével, változatosságával, forgalmával. A pesti emberek azonban — mint az előbbi novellában írja — nem törődtek vele. Közömbösen mentek, siettek, rohantak a dolguk után.

Két évvel később zsebében egy forinttal, de első osztályon érkezett Budapestre Ady Endre, aki az első időben kétségbeesetten panaszkodott a főváros embertelen légkörére. Nem véletlen, hogy *A Szajna partján* így örököltette meg pesti életmódját: „Itt röhejes mámorba kerget / Vijjogó, éji csapat.” „Nyugtalanosságát nem tudta levetni — olvassuk Király István Ady-monográfiájában —, nem lelte helyét az adott világban, rohant bele a felejtő sötétbe, a nagyvárosi estbe. Az otthontalanság határozta meg az életvitelét. Még a barátai megválasztásában is az szólott bele.” Kosztolányi másként látta Budapestet. Számára ez a felfedezések városául ígérkezett. Szerencsésének és elbűvölő egyéniségének köszönhetette, hogy rögtön hasonló gondolkodású társak ihlető közelségébe kerülhetett: Babits Mihályéba, Juhász Gyuláéba. Még gondolkodásuk is hasonló volt, bár Kosztolányiból kétségtelenül hiányzott a fojtogatottságnak, levegőtlenységnek az a szorongató élménye, mely a Nyugat szellemiségét is meghatározta később. E barátokkal együtt, forró hangú, majd vádoló levelekben valva egymásnak irodalmi elveikről, alakíttatták ízlésüket, érdeklődésüket. Kosztolányi ekkor már szűknek érzi Szabadkát. „... mily poros és unott, sőt komikus vagy...” — írja szülővárosáról Juhász Gyulának. Úgy érzi, nagyon sokat köszönhet Budapestnek, nem a tájnak, ha-

nem annak a körengetegnek, mely számára a rohamosan gyarapodó, egyre inkább szellemi központtá növekvő, ihlető közeget jellemzi. A jórészt telek-spekulációk révén egyre növekvő kőkolosszus, mely sürgészerűen megteremtette a modern költészet egyik leglényegesebb lírai alaphelyzetét, a sodródó tömeg látomását, már a Kosztolányiék előtti nemzedéknek is fontos élménye volt. Kiss József így vall erről a *Szerelemvagyban*:

*Utcáról utcára ögyelelegni tétlen:
Ez az én legédesb, legszebb kedvteléseim.
A sürgés, a robaj, a tömeg gyors árja
Káprázat, elmerít édes andalgásba.
A tömeg közepett vagyok messze tőle,
Mintha csak álmodnám, álmodnám felőle.*

A fiatal Kosztolányi is részegült lelkesedéssel idézi a nagyváros látványát. „Legutóbb átutaztam Budapesten — írja egyik *Heti levelében*, a *Bácskai Hírlapban* —. Gyönyörű volt ez az ifjú város a januáriusi reggel fehér tündöklésében. Ezer és ezer kereszt villogott a téli napfényben, az óriási aranyos kupolák rózsaszín ködbe burkolóztak, és a térhódító, kemény és hatalmas magyar szó diadalmas tengerzúgásként csapkodta a házak falait.” S mintegy összefoglalásul e számára oly csodálatos, oly sok fölfedezést ígérő élménynek írja meg *Négy fal között* című kötetének *Budapest-ciklusát*. A címadó versben már-már patetikusan vall nagyváros-élményéről:

*Ó, mint imádlak, mint szeretlek
csordult szívem bálványá, Pest;
ha rámfuvall százszínű lelked,
a vér eremben újra pezsg.
Hogy ifju kedvvel felkerültem,
egy más világ zajgott körültem
s sajgó reménnyel, tétován
bolyongtam újaid során;
dísházaid kő-Bábelében
zendült meg lantomon a húr.
míg fönnről a lágy, kék azúr
szelídeden simúlt elébem.
Zajnak, tudásnak városa
el nem felejtelek soha!*

Az ifjú Kosztolányi, tele tudásvágygal, életkedvvel, mintha egy romantikus regény hőse volna: „... vállalra vetve ama nagy kabát, amint sokszor láttam duzzadt nyakkendőjével, állva, kezében könyvek (Arany és Komjáthy?), felvetve nagy feje, dacos ráncú vastag homlokára fürte csap ... mint egy Byron” — varázsolja elének Babits egyik levelében. Mindenkinél többre tartja Nietschét, s mindennél többre, nagyobbra a mohó életerő kultuszát. Mint hódító érkezik az egyetemre, várakozásaiban azonban részben csalódnia is kell, hiszen az ismeretszerzés lehetőségei azért nem olyan korlátlanok itt sem, az oktatásban is érvényesül az ezredévforduló önelégült nemzetieskedő szelleme. Kosztolányira is, ifjú társaira is Négyesy László stílusgyakorlatai gyakoroltak elhatározó, életre szóló hatást. „...ki jól szemügyre veszi ezt a termet, mely az akkori ifjúságot foglalta magában, már megláthatta a jövő keresztmetszetét” — írja később Négyesy-nekrológjában. Együtt ültek itt a kürtökálopos világfiak és hívő tolsztojánusok, teozófusok és materialisták, a debreceniek, a *Bokréta* tagjai, Oláh Gábor, Gyökössy Endre; „egy égő szemű, barna arcú szekszárdi fiatalember”, ki Spinozáról olvasta fel szonettjét: Babits Mihály; egy „indulatos ifjú”, Vágó Béla, a későbbi népbiztos, s még sokan mások, kik később jelentős helyet foglalnak el a magyar művészeti és társadalmi életben. S közöttük a főlányes Négyesy László, kinek kitűnő tanulmányai a magyar vers őskoráig nyúltak vissza, Zrínyiig, Amadéig és Faludiig, s aki ezeken a felejthetetlen órákon „jobbra és balra pártatlanul osztogatja az igazságot”. Sohasem mondott szölamokat — mint ahogy mondott eleget Beöthy Zsolt —, „nem szereti az akkor divatos, cikornyás ékesszólást, »szép« körmondatokat, s ebben a tekintetben közel van hozzánk”.

1904-ben a bécsi egyetemre iratkozik be. Ahogy egy későbbi naplójegyzetéből tudjuk, nagyon nyomorúságosan élt. Nagy várakozásaiban alighanem csalódnia kellett. Filozófiai előadásokra járt, élvezettel hallgatta Emil Reich *Praktische Philosophie* című kollégiumát; „egészen megfelelt az én lelkemnek — írja Babitsnak —, mely jelenleg gyöngélkedő, sőt gyerekágyas s nincs merse a metaphysica párákódében léghajózni.” Hamar ráébred az egyetemen uralkodó nyárspolgári szellemre. Még leginkább Wilhelm Jerusalem lélektani előadásai kötik le. Önmagának sem akarja bevallani, hogy nagyot csalódott várakozásában. „Az alkotás gyönyörének” ígézetét hirdeti leveleiben, és erényt farag a magányosságból egyik *Heti levelében*, amikor azt bizonygatja, hogy a poézis magánya milyen termékeny. Sokat ír, s barátait is igyekszik rábírní, hogy csikarják ki magukból az ihletet. S már ekkor megfogalmazza későbbi életelvét, amikor ezt írja Babitsnak: „... szeretnék nagyon, de nagyon szerepelni, élni és mindig csak élni!” Ezt a mohó, türelmetlen élni akarást aligha tudta Bécsben, szűkös körülményei között kielégíteni. Azt azonban már ifjan is felmérhette, hogy zavartalanul alkotni, a maga igényei szerint sokat írni, olvasni, művelődni csak akkor tud, ha nem törődik a körülötte izzó, változó világgal, ha „átfolyatja” magán az eseményeket. Tudatosan akart önző lenni, csak magára figyelni. Eleve hiányzott belőle például Ady forradalmi indulata; „az emberek között sosem éreztem magam jól” — írja egyik füzetébe. S ha „vérekes szemmel szánta” is az emberiséget, mint egy másik feljegyzésében olvashatjuk, ez az emberiség egyelőre csak mint általános fogalom jelenik meg tudatában. Évek hosszú sorának kell elteltie, hogy felismerje, az eseményektől nem függetlenítheti magát, s a maga módján előbb vagy utóbb állást kell foglalnia, még akkor is, ha nem tekintette céljának, hogy erkölcsös alkotónak higgyék.

A következő évben már ismét Pesten találjuk. 1906-tól a nagy tekintélyű Budapesti Napló munkatársa lesz. „Pesten ragadtam — írja Babitsnak június 24-én keltezett levelében. — Ady Endre helyére, ki Párizsba ment, a Budapesti Naplóhoz szerződtem belmunkatársul. Szépirodalmi cikkeket, verseket, tárcacikkeket írok bele, s a versovat vezetője vagyok.” Milyen öntudat duzaszathatta ezt a huszonegy éves fiatalembert! Az egyik súlyos szavú budapesti újság versovatának vezetője lehet, s éppen Ady Endre helyén! Annak az Adynak a helyén, akiről az év elején úgy nyilatkozott, hogy „kiállhatatlan és üres pozór, akit fiatalkori leveleiben felváltva szidott Babitscsal, akinek társadalmi forradalmárságát lenézte és szerepjátszásnak hitte, akivel szemben a magyar nemzeti hagyományok őrzőjének vélte magát. Most, a Budapesti Napló belső munkatársaképp végre „szerepelhet”, „élhet”, s megszerezheti azt a tekintélyt, mely egész életében végigkíséri. Ennek az is forrása, hogy évjáratából talán az ő tehetségére figyelnek fel először az előtte járók, 1905-ben már meglátogathatja Kiss Józsefet, a költőfejedelmet, s hogy maga is tisztában volt vele, hogy az idősebb elismerése nyitotta meg előtte igazán a költészetet, azt mi sem bizonyítja inkább, mint hogy e látogatását többször, több helyen is megírta, néhol szó szerinti egyezésekkel.

Rengeteget olvas ezekben az években. Babitscsal való levelezésében röpködnek a nevek: Baudelaire, Verlaine, Mallarmé, Poe, Jean Richepin, s ki győzné felsorolni még hány íróról és költőről mond véleményt. Ekkor még nem ismeri a finom árnyalásokat, melyeknek később művésztévé válik. Kinyilatkoztatásszerűen ítél, elveit szinte napról napra váltogatja. Egyik pillanatban a dekadensekért rajong, hogy néhány hónap múltán kijelentse: „A dekadensek azon emberek közé tartoznak, akiket lelkem mélyéből gyűlölök.” Beszél a realizmusról, de nem tudni pontosan, mit is ért rajta. Beleveti magát a divatos filozófiákba, de alighanem csak a felszínen jár, mikor beszél róluk, s általában is elgondolkodtató, hogy sokat emlegetett hatalmas világirodalmi műveltsége nem felszínes-e kissé, nem fertőzte-e meg az újságírói munka hajszája, nem átlapozta-e csak némelyik művet, melyről aztán oly fensőbbiséggel mond ítéletet. Ady Endréről mondják, akik nem ismerik, hogy felszínes, újságíró-műveltsége volt. De Ady ítéletei majdnem mindig hajszálpontosan célba találnak. Kosztolányi ekkor még úgy váltogatja véleményét és irodalmi elveit, mint az az ember, akinek korántsem alakult ki még egységes világlépe. S miért is várnánk, hogy egy húszéves fiatalembernek végérvényes, befejezett, megállapodott véleménye legyen a világról? Talán csak a kor egyik jellegzetes áramlata,

a szecesszió az, amelyről feltétlen elismeréssel, megindult hódolattal nyilatkozik. „Végigjártam a tavaszi tárlatokat — írja egyik *Heti levelében* 1905-ben —, s sehol sem szereztem oly sok és értékes benyomást az új művészetek értékére nézve, mint éppen itten. Az, aki kétkedő mosollyal fogadja manapság a legszélső szecesszió furcsaságait, itt feltétlenül hívó lesz. Az ember a legnagyobb mesterek vásznai előtt hirtelen elnémul, eltűnik arcáról a kétkedés, s bámuló tiszteletté változik. „A jövő templomában érzi magát.”

Kosztolányi, aki oly szívesen vette magára a kiábrándultság, fölény és cinizmus álarcát, aki — kivált fiatalabb éveiben — kérkedett azzal, hogy a világ, az emberek csak mint téma foglalkoztatják, alapvetően érzelmes lény volt, aki talán épp érzelmes voltát palástolgatta különböző pózaival. Milyen áruklodó a Bácskai Hírlapban közölt *Karácsonyi ének*, a „titkos suhogásokkal”, az „égi követ arany szekereivel”! Milyen mélyről fakadhatott föl belőle az a *Heti levél*, melyben egy katonatemetés gépies embertelenségéről ír, s az embernek a fájdalomhoz és a síráshoz való jogát védelmezi! Mennyire jellemző alapvetően érzelmi beállítottságára az a néhány sor, melyet 1906 elején írt Babitsnak, s melyben az alkotás iránt érzett „szüzi félelem” kérdését boncolgatja! („Az a naivan kedves levél, melyet most harmadszor olvasok el, az a sok aggodalom, az a szüzi félelem, mely Önt mindig elfogja, ha az alkotásról, az irodalomról van szó, oly közel hozza a lelkemhez, hogy szeretném szellemi ikertestvéremnek nevezni.”) Vagy nem egy érzelmi lény lírai vallomásai-e első versei, melyek sokkal inkább a századvég közhelyeit visszhangozzák, semmint az újabb költői törekvéseket, s egyáltalán nem érezni ekkor még rajtuk Kosztolányi olvasmányainak emlékét? Nem az Arany-epigonok költői törekvéseit folytatja-e például az 1906-ban írt *A múlt dalai*-ban:

*Két ibolyát kerestem,
még fenn se volt a hajnal,
aztán csokorba fűztem
vagyó, tüzes sóhajjal.*

*Megindulék a réten,
s a kedvesem kerestem,
a gyenge szép virág meg
elhervadt kezemben.*

*Most a fejük lehajtják,
s mind bánatosan esdik:
„Temess el, reggel éltünk,
s meghaltunk, ime estig.”*

Ugyanebben az évben — pontosabban: az előző év karácsonyára — jelent meg a Kosztolányi által nem túlságosan nagyra becsült Ady első nagy kötete, az *Új versek*, mely bizonyossággá tette azt, amiről eddig csak a kávéházak füstös félhomályában beszéltek a hozzáértők: új raj készülődik az irodalomban, mely valóban „új vizek” felé feszíti vitorlát. S nem is sokkal később Ady után egy új vitorlás indul a messzi távlatok felé, Kosztolányié, aki túl a katonaság kellemetlen közjátékán, háta mögött a Budapesti Napló anyagi biztonságot adó révével, szívében telve becsvágygal és élniakarással, másfelé indul ugyan, mint a nagy költőtárs, de félszemmel azért emerre figyel, nehogy túlságosan megelőzze.

IGÉRETES PÁLYAKEZDÉS

„Egy nagy zöldernyős lámpa sápadt glóriája sugarazza be költőknek homlokát — Juhász Gyulától származik ez a már-már festői leírás —, kusza haját, hanyagul megkötött lila nyakkendőjét, az Alfred Kerr városi poétája ő, új és ódon interieurok énekese.” Senki a fiatalok közül nem indult a pálya meghódítására oly lobogó, mohó nyugtalansággal, mint éppen Kosztolányi. Kőrülte forrt, alakult, változott az irodalmi és a művészeti élet. Kodály, majd Bartók ekkor indultak első gyűjtőútjaikra, megteremtve ezzel a magyar zene kialakulásának lehetőségét. A városok lakossága, engedve a nagy-

üzemi termelés teremtette új életforma szükségszerűségének, hirtelen megduzzad, olvasni, művelődni vágyó tömegek fordulnak a könyvek felé. Ugrás-szerűen megnövekszik a társadalomtudományok szerepe és hatósugara. Lenin ezekben az években formálja át a marxizmus elméletét és gyakorlatát. Divattá válik a pszichológia, az emberek lélekelemzéssel vélik magukat megismerhetni. A természettudományok, melyek a múlt század végén szinte megmerevedtek (az egyik kongresszus felszólalója százalommal emlegette majdani fizikusutódait, akiknek — úgymond — nem marad felfedezni valójuk), robbanásszerűen változtak: olyan nevek tűntek fel, mint Einsteiné, Plancké, s aki éber szemmel tekintett a világba, ha talán nem tudatosan is, inkább sejtésszerűen, de arra gondolt, hogy az emberi világnak is ugyanúgy át kell alakulnia, mint a tudományoknak és a művészeteknek.

Azok a fiatal poéták, akik ekkortájt pesti hónapok szobáiban olvasták fel egymásnak kiadatlan verseiket, homályosan érezték, hogy hamorosan elérkezik az ő idejük. Az irodalomban a századfordulón még minden állni látszott. „1900-ban, amikor Budapestre jöttem — írja Móricz Zsigmond —, az itteni irodalmi életet a Prém József neve karakterizálta, mellette költők voltak Lampérth Géza s Jakab Ödön... irodalmi nivó az Új Idők, szerkesztette Herczeg Ferenc... Jókai, Mikszáth s Gárdonyi, mint az utolsó bölények a kiirtásra ítélt rengetegben, valami egészen magános jelenségek voltak. Szürkék és tehetségtelenek iskolakönyv-poézise a színén, önképzőköri verselmények, március 15-i ódák, soha egyetlen új hang... S kint, az élet réjtjén, lebunkózottak tetemei, Reviczky hullája, Vajda János erdei ágakra kifeszített bőre, Tórnai Lajos börtönből alig menthetett rossz hírű cégére... s pláne a bélyegese, az újságok által felfalt talentumok külön szektája, Ignótus izzása; a Bródy Sándor új utakon csapázó, hallatlan erőfeszítése valami új szépért, jóért s igazért, aminek jönnie kellett... felszikkázó fényfoltok egy rothadó világ színén, amely még nem érett meg arra, hogy megteremje s kidajkálja az újat. Kosztolányi és Babits azonban Komjáthy költészetéért lelkesedtek; az előbbi első kötetében Reviczky hangjai is visszazengenek. A század magyar irodalmának egyik legnagyobb szervezője, Osvát Ernő már kezdi maga köré gyűjteni a tehetségeket a Magyar Géniusz (1902. június 1-től jegyezte felelős szerkesztőként) és a Figyelő hasábjain. 1905-ben jelent meg itt Ady *Harc a Nagyúrral* című verse, mely azt jelzi, hogy nemcsak új költők készülődnek, hanem a témák is készek a megújulásra. De „senki oly intenzíven nem érezhette a dicsőség szükségét, senki oly öntudatosan és vasakarattal nem nevelte magát nagy költővé, mint ez a bozontos homlokú, okos szemű, nagyúrra lázasan kapzsi tanuló” — írja Kosztolányi jellemzésül Babits Mihály. S egy másik, hasonló jellemzés talán leghívebb barátja, Füst Milán tollából: „... mindenki tudja, mi volt neki az írás — mindene —, a nappala, az éjszakája, az egészsége, amije csak volt, annak szolgálatában állott.” Már kora ifjúságában „az élet cinkosa volt” (ezt is Füst Milán írja), akiről azt nem lehetett pontosan tudni, hogy képes-e szeretni, de azt igen, hogy magát az alkotást, a művet, a szépséget szomjas lángolással szerette. Szinte babonásan tisztelte a leírt szót, azzal a már-már paradox imádatlalt, amit jól jellemez az *Esti Kornél Ötödik fejezete*. „Szeretem a gyerekes zseniket — jegyezte bele füzetébe —, mert ezek az igazán nagy emberek.” Ő is ilyen gyerekes zseninek indult, lobogó hajával, s éppen zsenialitása miatt irigyelte „az émyelőt Adyt”.

Igaz, a költészetről való felfogása, de még a modern költészet értékelésének kérdésében is szögesen elütött a véleménye is, gyakorlata is Adyétól. A Budapesti Napló egyik névtelen szerkesztői üzenetében — melynek szerzője az Ady kritikai kiadás e kötetét sajtó alá rendező Vezér Erzsébet szerint Kosztolányi — hevesen kikel a modern költészet homálya és sztereotípiái ellen. (Ezek között említi a mámort, a vért és éjszakát, Ady jellegzetes költői képeit.) Igaz, Ady korszakos nagyságának hatása alól azért ő sem vonhatja ki magát egészen, de ilyen jellegű nyilatkozataiban azért mindig érezni egy felhangot, mindig hangsúlyozza különállását. Juhász Gyuláról írt 1907-es méltatásában például kifogásolja, hogy Juhász magyarságverseiben Ady hatását érezni, „maradjon ez teljesen az övé, legyen ez az új magyar líra érintetlen dicsősége” — határolja el magát e szemlélettől. S még ugyanebből az évből idézhetünk egy másik kritikájából is hasonlóan gunyoros sorokat, amikor Ady magyarságtudatával kapcsolatban ezt írja: „Egy született lázadó, aki tettek hiányában verskatónakkal harcol, s formák bilincsét törí. Fejedelmi ön-

tudata, gőgös hite a méltóságos magyar parasztté, aki érezve lelki nemességét, nyugodtan és bölcsen megveti a világot, és senki különbet nem ismer el maga fölött. Az asztal-trónuson ül ő, a mámor-fejedelem, s az élet, a vágy, a gyönyör lakomáján száz szál gyertyát, száz itce bort tétet maga elé és siratja magát és a népet."

E gúnyos felhangok persze nemcsak a különböző esztétikai ideálokból fakadnak. Kosztolányi ekkortájt már olyan munkatársa a Budapesti Naplónak, akire figyelnek. Versei a lap előkelő helyén felváltva jelennek meg Adyéival. Hegedűs Bite Gyulával, a magyar újságírás egyik izgalmas egyéniségével és Kun Bélával dolgozik egy szobában. Akárcsak Ady, ő is szívesen jár italmérésekbe, kiskocsmákba, de nem menekül az éjszakai élet forgatagába, inkább élvezi a kávéházak nyüzsgését, pompáját. Nagyokat eszik, rengeteget kávézik, s válogatott szivarokat szív. Élvezi a sikert, s úgy akar élni, mint a sikeres író. Atyában csak a lumpot látja, a nagyívót, asztalon a „száz itce bor”-ral, s nem érzi meg e mögött a tragédiát, a menekülő ember gesztusát, akit mégis ezer és ezer szállal láncol magához ez a föld, aki föl-földobott kőként újra és újra ide hull vissza.

1907. április 24-én kelt Kosztolányinak az a levele Juhász Gyulához, melyben arra kéri, hogy gyűjtsön kötetére előfizetőket. „Pünkösdre verseskötetet adok ki, mint a lapokban is olvashatta.” A verseskötet, a *Négy fal között* az év egyik jelentős irodalmi eseményének bizonyult. Tersánszky Józsi Jenő írja jóval később, hogy a gimnáziumban ez a kötet is az ifjúság pad alatti olvasmányai közé tartozott. „Ady Endre könyvei mellett az ő *Négy fal közöttje* keltett akkoriban szélesebb körű érdeklődést” — írja Tóth Árpád. A többiek, Gellért Oszkár, Nagy Zoltán, Juhász Gyula kevesekhez jutottak el. Babits versei ekkor még kéziratban „jártak”. „... a kirobbanó félben lévő, nyugati lelkületű nagy magyar lírai megújítót a Baudelaire-fordító fiatal újságíró, Ady Endre mellett a Carducci-metrumok ódái lázban lelkendező ifjú diák, Kosztolányi Dezső kezdi — idézzük ismét Tóth Árpádot. — Ők ketten zendítik meg a magyar költészet szikkadozó ugarja fölött az új, bő esztendő jósóló tavaszi mennydörgést. Termékenyítő hatásuk meghálálhatatlan: az utánuk nyiladozó tehetségek elsősorban az ő verseiken ismerik meg a költői érzésközlés új lehetőségeit.”

A *Négy fal között* talán azért keltett ilyen megkülönböztetett figyelmet, mert Kosztolányit ekkor már számon tartották a megújuló magyar költészet legtehetségesebbjei között. Valójában azért inkább a hangkeresés dokumentuma még e kötet, s Ady *Új verseinek* robbanó újszerűsége mellett másodlagosnak érezzük a versek nagy részét (semmiképpen nem lehet véletlen, hogy Kosztolányi, midőn élete végén sajtó alá rendezte *Összes verseit*, alaposan megrostálta első kötetének anyagát). Próbálgatja, illesztgeti a motívumokat, elsősorban azokat, melyek három évvel később *A szegény kisgyermek panaszaiban* rendeződtek egy lehetséges képpé. Mintha ennek hangpróbája lenne a *Lámpafény* egyik részlete:

*Már mint gyermek csodáltam, lám, a lámpa,
s bámész szemekkel néztem ott alant,
amint a vén bronzcsésze a szobánkba
szétszórta a rózsás, szelíd aranyt.*

Már akkor feltűnik költészetében a halál motívuma, mely majd hol igéz, hol rettenetes kísértékként jár vissza újra és újra. Többnyire közhelyesen ábrázolja ekkor még, alig-alig lépve túl a századvég költői látásmódjának kívánalmain, de már akad olyan szép verse, mint *A holtak vonatja*, mely a szonett zárt, klasszikus formájába belopja a ballada alaktalanabb vízióját:

*Láttátok-e már a holtak vonatját?
Az éji rónán nesztelen suhan,
vas-házait halállovak vonatják,
lámpáiban lidérctüz ég busan.*

Ez a fiatal ember, aki oly biztossággal jelenti ki: „és látva látok, a mélységbe látok” (*Én*), aki „mint a hajós, ki tűnő partokra néz” szemléli az életet, s aki még a kísértetjárást, a romantika e jellegzetes költői fogását is szívesen alkalmazza verseiben, inkább pózol és szerepet játszik, megpróbál szabadulni azoktól a hatásoktól, melyek bőven érték olvasmányai során. Nem Arany János teljességre törekvő emléke sejjik-e föl a *Mors Bacchanalis*nak a *Hidavatást* idéző seregszemléjében? Nem az antik élményre utal-e vissza a címével is Ovidiust idéző *Fasti*? S még Ady, a gunyorosan elintéztett, üres pozórnek hirdetett Ady jellemző motívumai is jócskán felbukkannak! „Künn a mezőn fojtogat egy átok” — olvassuk a már idézett *Lámpafényben*; s Kosztolányi is megteremti a maga titokzatos asszonyának mítoszát — bizonyára nagyon is valóságos éji találkozások nyomán — *A fekete asszony* ciklus verseiben. Erősen hatott rá Komjáthy Jenő költészetének emléke is. S nem lehet véletlen, hogy az a fajta szentimentális, szerepjátszó attitűd is jellemzi némelyik versét, melyet Pósa Lajos vagy épp Ábrányi Emil közvetített felé (mindkettejükről elég elismerően írt). S nem vonta ki magát a *Parnasse* hatása alól sem, bár természetesen ez sem egyértelmű akkori lírájában.

Több ízben is, már-már gögös hetykeséggel hangoztatja, hogy megveti azt, ami létező. Verseiben újra meg újra visszatér a bohóc, a clown képe, egy szomorú, magányos mulattatóé, aki szkeptikusan veszi tudomásul: „... itten mind mulatnak, / csak a komédiás nem mulat” (*A komédiás dala*). Több ez, mint ifjúkori szerepjátszás. Ekkor párolja verssé azt az életfilozófiát, melyet eddig is oly sok változatban fogalmazott meg leveleiben: a valóság csak másodlagos, a zavartalan alkotás folyamata az igazán elsőrendű a költő számára. De ha szinte tökéletesen játssza is szerepét, azért néha észrevenni, hogy a bohócmaskara alatt érző szív dobog, amelynek birtokosa nagyon is pontosan látja a körülötte forrongó, alakuló élet fonákját:

*Fejemből a vér zúgva csordul,
de rája süveget csapok,
s nem érezem a tarka lomtlut
az égető, nagy bánatot.*

(*A komédiás dala*)

Talán éppen e feltörő gyengeség palástolásául, párhuzamosan Babitscsal magasztalja a „nyílt homlokú bünt” szemben a „nyavalyogva kolduló” erénynyel (*A bal lator*). A századelő filozófiai székeszise más vonatkozásban is megtermékenyíti költészetét: újra és újra elgondolkodik az álom és a valóság viszonyáról:

*Való-e a világ körültem,
vagy tán álom a való
s e napsugáros kékes űrben
a durva hajsza a csaló?*

(*Plato olvasása közben*)

Filozófiai mondanivalóját, melyet elsősorban a szkepticizmus és a nihilizmus jellemez, nem tudja még elvonatkoztatottan kifejezni, inkább közvetlenül, sokszor aforisztikus tömörséggel fogalmazva, mint a *Sorsunk* megint csak meglehetősen közhelyes bevezetésében:

*Tanuld meg, porember, a sorsod: lemondás
s lemondani nekem oly fájdalom-édes.
Ura a végzetnek, ki ezt megtanulja,
bánat és csalódás nem fér a szívéhez.*

Persze mindez nem Kosztolányi eredeti leleménye. A halálkultusz éppúgy hangot kapott a századvégi költészetben, mint az a sokszor egyetemessé tágiított gondolat, hogy a világ csak színház, hogy az élet jelenségei mögött szüntelenül ott leskelődik az elmúlás. A kapitalizmus első válságtünetei után

felbukkannak a világirodalomban Faust és Mefisztó töprengő utódai — mint Madách Imre Ádámja —, s azok a kiüresedett hősök, akik semminek nem tudnak örülni, a csömör és a kiábrándultság érzésével vívódnak, mint Toldy István regényalakja, Anatole. Fel-feltűnik — ugyancsak a tizenkilencedik század örökségeként — a világ—színház motívuma, amely újra és újra metafizikus töprengésre készíti a költőt, s a tömeggel szemben kialakítja benne azt a tudatot, hogy ez az értelmetlennek látszó tolongás voltaképp haláltánc, s ezért is állítják bele sokszor egyetemesebb távlatokba, belenyugodva a lét értelmetlenségének tudatába (ebbe a jellegzetesen schopenhaueri gondolatba). Mintha Vajda János hatalmas, metafizikus távlatokba nyitó versét, *A köröndnél* zengetné vissza a maga látomásában Kosztolányi:

*Az emberár künn küszködik, tolong,
s a ronda pénzért vásárolt mulatság
híg kéje eltorzítja lomha arcát,
kocsikra kap föl, fut, mint a bolond.*

*Erdőkbe bújik, mássza a hegyet,
iszik, erőlködik, fáradva izzad,
a kürt rotyog, döng és porzik a szinpad,
a kába lármán dözsöl és nevet.*

*Én benn ülök, a légbe bámulok,
száz kép tolong föl, én vagyok urok,
egy szent gyönyör szelíd ütembe hintáz.*

*Incselkedik velem kéj, félelem,
aztán lehúnyom szótlanul szemem,
s lelkembe játszik a tündéri színház.*

(Ünnepnapon)

Nyoma sincs kezdetben e költészetben annak az egyetemes igénynek, mely Ady nagy társadalmi tablóját jellemzi. Adynál minden fojtott, izzik a visszafojtott indulattól, s a verset újból és újból az ellentétek végletei közé taszítja belső dinamizmusa. Kosztolányi állóképben lát és látat, még azokban a verseiben is, melyekben felsejlik az egyetemesebb igény — például *A magyar parasztban* —, megelégszik a divatos közhelyek megverselésével.

A *négy fal között* legnagyobb hatású része kétségtelenül a *Magyar szonettek* ciklus volt. „Pompázó, stilizált virágok — írta kritikájában Juhász Gyula. — Ornamentika, verses magyar styl, a jelenbe belefáradt álmodó szövegeti a múltak szőnyegébe a maga különös vízióit.” E ciklus megint csak visszautalt a századvégre, elsősorban annak illuzionizmusára, melyet oly sokszínű, tündökletes változatosságban fejezett ki regényeiben Jókai Mór (kit Kosztolányi szívesen s lelkesen olvasott ifjúságában). Ezek a szonettek azonban nem azért váltak olyan maradandó hatásúvá, mert a problémák mélyére hatoltak, s a múlt eseményeiből, hangulatából alakították ki a korszerű önkifejezés egy lehetséges formáját, mint Ady kurucversei, hanem mert szinte minden vonatkozásban találkoztak azzal a konzervatív szemlélettel, melyet a maga módján például Gárdonyi is őrzött-alakított. (Nem véletlen, hogy a *Négy fal között*-re az egrí magányában élő regényíró meglehetősen elismerő levélben reagált.) A magyar történelem jelentősebbnek érzett dátumait, alakjait idézi vissza ezekben, de a legritkábban azonosulva, inkább csak „kivülről”, a táj pontos rajzára, a képek finomságára s egyfajta megcsontosodott történelmi hagyomány kifejezésére ügyelve. A magyar hősiességet idealizálta e hagyomány, mely épp a múlt eszményítésével igyekezett a jelen súlyos problémáiról elvonni a figyelmet. (Ady megérezte ezt, amikor épp az idealizált, szoborrá vált nemzeti hőszokról szólt a legnagyobb ellenszennvel, sokszor igazságtalanul is, mint például Arany János esetében.) Kosztolányi, aki a szülői házból és környezetéből érintetlenül hozta magával e hagyományt, egészen természetesen és min-

den belső bizonytalanság nélkül igyekezett versbe foglalni. Az a latin műveltségű, polgárosodó értelmiség, melyből származott, bizonyára a maga történelmi képét és szemléletét találta meg és fogadta el a *Magyar szonettek* olyan versében, mint a *Zrínyi, a költő*:

*Szeretlek téged, harcos, hősi költő,
zord hadvezér, te rettegett, te nagy,
ki a tiport magyarság szívetöltő
tartalma, lángja, édes fénye vagy!*

*Nehéz karoddal a tart aprítottad,
s magad csatáztál, oroszlán-fiók.
Az angyaloknak fennről büszke tollad
szavára hozzánk kellett szállniok.*

*Szeretlek! Ámde akkor voltál legnagyobb,
hogy a teren mindenki elhagyott;
mert a török, s a gyáva cenk zavart,*

*s te a jövődő századokba zúgva
a sváb ripókra szóltál szörnyű búdba
kardodra csapva: Ne bántsá a magyart!*

De nemcsak a konzervatív történelmi szemlélettel való találkozás avatta maradandó hatásúvá e ciklust, hanem maga a szonettforma is, melyet Kosztolányi ébresztett fel tetszhalálából. Hiszen a XIX. század elején még arra lehetett gondolni, hogy előbb-utóbb nagy költőink kezén válik az önkifejezés lehetőségévé. Vörösmarty, Petőfi és Arany azonban alig éltek vele. Kosztolányi nagy formai virtuozitással, változatos rimelési lehetőségeit is felvillantva keltette életre tetszhalálából, s részint ő fordította ebbe az irányba Babits, Tóth Árpád, Juhász Gyula, majd Szabó Lőrinc érdeklődését is példájával.

A *Négy fal között* fogadtatása igen kedvező volt, s íróját egyszeriben az újuló magyar költészet egyik vezéralakjává avatta, már-már Ady egyenrangú társául. Nyilván éppúgy céloz rá, mint Adyra egyik epés írásában Harsányi Kálmán, aki így jellemzi a fiatal írónemzedék egyik típusát: „A második típus az európai majom. Akinek minden jó, minden szép, minden utánzásra méltó, aminek idegenben híre ment, és minden silány, minden nevetségesen nemzetiszín pántlikás, amire a magyar lélek ütötte bélyegét... A második típus csürhében jár, hogy valamiként mégis föltűnjék, másként érdemes sem volna észrevennünk.” Annál izgalmasabb hát az a kritika, melyet Ady írt a *Négy fal között*ről, már csak azért is, mert ebben fogalmazódik meg először kettejük esztétikai és erkölcsi ideáljának különbözősége, mely annyira eltérővé tette a költészet szerepéről és hatásáról vallott elképzeléseiket is. S tanulságos ez a bírálat azért is, mert Ady bámulatos pontossággal és érzékenységgel mutat rá Kosztolányi lírájának arra a korlátozottságára, mely csak utolsó korszakának nagy verseiben oldódik igazán föl. Van a megfogalmazásban finom csipkelődés is Ady részéről, de egész kitűnően figyeli meg Kosztolányi literátor voltát: „... ő olyan költő, akire egyenesen az irodalomnak van szüksége. Emberi dokumentumokat nem kínál ő, mert nem kínálhat. Valami félelmetesen új egyéniségnek tolkodásával vagy tiltakozásával sem keseríti ő el a jámbor lelkeket. Ő művész, ő költő, ő író, nem tudom, hogy mindenkivel meg tud-e magam értetni: ő irodalmi író. Bevallom, hogy az én számból nem éppen dicséret ez ma, amikor egyre biztosabban kezdem gyűlölni az irodalmat.” Mint ahogy nem kevés epésséggel olvassa Kosztolányi fejére a „néhai főtiszteletű és méltóságos Szász Károly”-lyal való rokonságát „perzsa bőségu és szépségu talentumuk” találkozása miatt.

Ironikusan példázódik Ady Kosztolányi műveltségével is. „Ha földadnám neki Arábia történetét, a reneszánszot, Häckelt, az egyszeregyet vagy a magyar agrár-kérdést: ő mindegyikben ezer költői témát találna.” S noha elismeréssel emlegeti ezt a fajta spontán költőiséget, a sorok mögött lehetetlen meg nem érezni ellenkezését, fenntartásait. Nem azért, mert Kosztolányira

— másokkal ellentétben — nem hatottak az Ady-versek, hanem mert hiányzik belőle az a lírai erő, az ihletnek az az áradása, mely kiszabadíthatná a szabályozottság béklyóiból, s amelynek hatására „megbomlott” a magyar költészet.

Kosztolányi még kéziratban olvashatta Ady kritikáját, s levélben siet azt megköszönni Párizsban tartózkodó költőtársának. Igaz, „nem a szeretetre méltó pofonokat akarja megköszönni, egy megvert gimnazista romantikus és komikus pozával”, hanem azt, hogy Ady mutatta be a magyar fórumon. De ahogy önmagát jellemzi („Testetlen és vértelen az én poézisom, levegőcsillogása a gondolatvilágom, ködvár a házam”), abban lehetetlen nem megérezni az irónia finom viszonzását. Az igazság az, hogy élete végéig elvitte magával a csipkedés emlékét, s hovatovább úgy érezte, hogy tört hordoz szívében, s egészen az Ady-revizíóig készülődött, hogy visszaszűrhasson. (Más kérdés, hogy alaposan elgondolkodhatott azért a kritikán, s annak is része lehetett abban, hogy *Összes verseibe* keveset vett fel első kötetéből.) Alapjában véve ugyanis rendkívül érzékeny lelkű ember volt, s ott is bántást sejtett, ahonnan nem az érte. Természetes hát, hogy sokszorosan bánthatta egy olyan kritika, amelyben súlyos és lényegbe vágó bíráló szavakat olvashatott. S ha a bírálat megjelenésekor már talán inkább új kötetének, a *Boszorkányos estéknek* összeállítása foglalta le is figyelmét, s egy időre inkább a novella-műfaj felé fordult érdeklődése, azért azt meg kellett éreznie, hogy nemcsak ő viseltetik ellenérzéssel Ady iránt, hanem ellenszenvük kölcsönös. Kosztolányi amúgy sem képes megérteni az Ady-típusú társadalmi forradalmár lényegét. Móricz elbeszéléseinek vádoló, figyelmeztető alaphangját félrehallja, elbeszéléskötetének „andalító nyugalomát” értékeli nagyra. Ennek részben az a magyarázata, hogy a dolgokhoz közelítve Kosztolányi csak esztétikai mércét használ szívesen, annak alapján ítéli meg a jelenségeket is, a műveket is. Bródy Sándor-nekrológiájában arról a „csupa tűz, csupa láz, csupa élet” lobogásról ír, mely szerinte az igazi író jellemzi. De Bródyban sem a társadalmi problémákra érzékeny alkotót értékeli, hanem a költői tehetséget, akinek „gyönyörű prózáját csak mértékbe kellett volna írni, hogy verssé legyen”. Mert magát a műfajt, a regényt, az elbeszélést és a verset is korlátozott szempontok alapján értékeli. Céljának a személytelen leírást, ábrázolást véli. „Mai novellairótól nemigen kérhetem számon az egyéniséget — írja a világirodalom párhuzamos jelenségeire is figyelő *Szini-tanulmányában* —. Azt mondhatná nekem is joggal, hogy a mások egyéniségét rajzolja. Ismeretlen emberekkel ismertem meg. Elém vezetí őket, megmondja nevüket, és szerepe ott ér véget, ahol a bemutatóé. Mit akarok még? Az ismerkedés megtörtént, szabadon társalkodhatok álomembereivel, a bemutató, megszökve minden bizalmaskodás elől, nyugodtan tűnik el valamelyik ajtón.” A prózát ekkor még inkább izgalmas *költői* kísérletnek érzi, semmint a teljes élet képét adó írói önkifejezési formának. „A született prózaíró tollából folyik a tinta. Az azonban, aki verseket ír, s ismeri az ütemek katonai szigorát, a rímek és a metszetek édes fékét, akkor is mértékét tart, midőn nem köti a fegyelem és a próza szabadabb területein mozog.” Az embernek szüksége van olykor egy-egy lelki kirándulásra a „sötét vizek felé” — írja Juhász Gyulának 1907 végén. Egy ilyen kirándulás dokumentuma a *Boszorkányos esték* című novellás kötet, mely 1908-ban jelent meg a Jókai nyomda kiadásában.

A kötet legtöbb elbeszélése jellegzetesen pszichológiai határhelyeztetet ábrázol. A *Tamás bosszújában* a megaláztatásaiból föllázadó egyéniséget, az *Isten-ítéletben* az emberi lényre ráakadó álarcot, A *hamiskártyásban* ez alól az álarc alól kilökenő védtelen tekintetet rajzolja nagy gonddal. Ebben a típusban a legérdekesebb a *kövér bíró*, melyben az emberben és a gyermekben élő szadista hajlamokat ábrázolja, amely minden értéket, minden szépet lerombolhat maga körül. (Ez a modern regényírásnak is egyik izgalmas problémája lesz. A külföldi irodalomban talán A *legyek ura* a legjellemzőbb példája. Nálunk több változatban jelenik meg. Ottlik Géza *Iskola a határonja* maradandó érték.) A *Boszorkányos estékben* egyébként is feltűnően sok a gyermekszereplő, mint-ha az író már most, néhány évvel A *szegény kisgyermek panasza* előtt azt kísérletezné, miképp lehetnek az esendő, álomi közegben mozgó gyermekek a súlyosabb mondánival hordozói (A *boszorkány, Ilike az asztalnál*).

Ady említette kritikájában, hogy Kosztolányi költészete a perzsa világ ezoterikus közegét idézi számára. S mintha csak igazolni akarná e meglátás

jogosságát: ugyanebbe a világba visz *A csillagász fia*, mely furcsa kísérteties hangulatával ugyancsak a modern prózairodalom egyik jellegzetes csapásán halad. Ebből a homályos, majdnem mindig éji fények koszorúzza háttérből ritkán emelkedik ki valóságos, egységes figura, aki ne a költői kísérlet eszköze volna. Talán csak a *Sakkmat*-ban sikerül hús-vér alakokat, igazán hiteles helyzetet teremtenie, de ebben is csak az individuuum lázadásának ábrázolásáig jut el. Rendkívül finomak, szépek viszont az impresszionisztikus bőségű leírások. Valóban a költő szavai, sorai ezek, a költőé, aki akkor is érzi a mérték feyelmét és a rimek csábítását, amikor az ébredő ligetet írja le a *Ligeti* zenében: „A liget is ébredezni kezdett már. Fiatal asszonyok suhantak piros reggeli ponygolában, a tóhoz, hajnali fürdésre. Finom, sápadt, legénykéek jöttek kialudtan, könnyedén füttyürészve. A locsolt téren zajos úri társaság reggelizett. Parfümös asszonyoknak finoman és előkelően udvarolt egy föltűnően fiatal tábornok. A kék levegőbe határozottan fúródott a drága cigaretták füstje.” Aki ilyen plasztikus megjelenítő erővel képes leírni egy tájat, hangulatot, az bizonyára élvezetét is leli benne. Ezért érzékeltetik ezek az elbeszélések sokkal hűvebben magát a hangulatot, az impressziót, a benyomás érzékenységét, mint a tettet és a gondolatot. S mindennél erősebben a halál gondolatát, mely meghatározója volt a *Négy fal között* versvilágának is. Ahogy Juhász Gyula írja költőien szép ismertetésében: „Mint valami halkán fölcsendülő, a távolok hűvös pátoszával hangzó, de minduntalan visszajáró motívum: a halál gondolata vonul végig a *Boszorkányos esték* lapjain.” S az sem kétséges, hogy Kosztolányit jórészt az irodalmi megfogalmazás műhelytitkai foglalkoztatják, s az igazán emberi dolgok csak mint a majdani téma lehetőségei izgatják. Ezekben az években ismerkedik meg alaposabban Rilke költészetével. „Most Rainer Maria Rilke-ről írok tanulmányt a Nyugatnak — írja Babitsnak 1909-ben. — Ismered-e? Engem minden lírikus közül legjobban érdekel. Neked is új szenzációkat hozna. Olvasd!” Azt az alkotót látja benne — és ez erősen hatott költészetére —, akinél „a forma lényeggé válik”, s aki a perspektívát folyvást a végtelenbe tágítja. A keresettség hiteléről és igazságáról szól ebben a tanulmányában, melynek végén magáról, a maga akkori énjéről is érdekesen vall: „csendesesen, szomorúan küzd maga felé.

Valóban inkább „maga felé”, befelé, a lélek vidékei felé tapogatózva alakította ekkori költői világát Kosztolányi. „Első novellái nem tudtak megkapni — írta 1936-ban búcsúztató tanulmányában Babits Mihály. — Prózája művészetét meglátni nem volt még szemem. A prózától azt kívántam, *mondjon* valamit; ő pedig szinte kéjelgett a témák jelentéktelenségében, amiben én csak szegénységét láttam.” S másutt ugyanezekre az évekre célozva: A szenvedő könnyű versek, hevenyészett műfordítások szinte fájtak tőle. Azonkívül mindjobban gyűlöltem a pőzt, s nem akartam belátni, hogy a pöz gyakran az őszinteség egyetlen lehetséges formája.” Valóban nehéz lefejtetni az álarcot, nehéz megállapítani, melyik vonás az övé, s melyik a ráarakódott, a felvett, az idegen. Igaz, Kosztolányi művészetének épp az az egyik varázsa, ahogy eljuttassa önmagát és tükörképét. Hogy ez a hatalmas, robbanó erejű és egészségű fiatalember, aki habzsolja a sikert, fáradt, koravén arccal tekint a világba, retteg a betegségek-től, s a legváratlanabb éji órákban rohan az orvoshoz vélt bajjalval. Hogy egyetlen mozdulattal vissza tud röpíteni a tovatűnt gyermekésgbe, hogy a gyermekszoba perspektívájában mutassa meg az egész világot.

Az írást Kosztolányi Dezső halálának közelgő negyvenedik évfordulója alkalmából közöljük.

VIRÁG GÁBOR

SZÓLÁSOK ÉS KÖZMONDÁSOK CSÉPE IMRE ÍRÁSAIBAN

Csépe Imre írásait olvasgatva meglepően sok szólásra és közmondásra bukkanunk. Ezek éppen a kishegyesi témájú és falusi élményeit, a faluhoz kötődő emlékeit feldolgozó elbeszéléseiben, regényében vannak. Érdemes ezeket kijegyezni, hiszen csakúgy ontotta a sok zamatos szólást, szóláshasonlatot és közmondást, ugyanakkor az író hasonlat-kincsének vizsgálata utat is nyit szemléletvilágának a megismeréséhez.

A szólások frazeológiai kapcsolatok, olyan jelentéstani egységet alkotó gazdag hangulati és szemléleti tartalmú állandó szókapcsolatok, melyek tartalmukat az őket alkotó szavak képes értelmű használatával fejezik ki.

Stilisztikai fontosságukat az adja meg, hogy a mint a közismert szavak és kifejezések szinonímái rendszerint szemléletesebben, nyomatékosabban, erősebb hangulati színezettel fejeznek ki egy-egy fogalmat, valamely tartalmat, mint az eredeti értelemben használt szavak.

A szólások legnagyobb része a népnyelvnek vagy azon belül egy szűkebb társadalmi, szakmai csoportnak sajátos kifejezései közé tartoznak. Az idők folyamán végbement jelentős fejlődés folyamán sok közülük mindenki számára ismertté vált, bejutott a köznyelvi stílusokba, innen pedig mint a szemléltetésnek, élénkítésnek, ábrázolásnak elengedhetetlen eszközei bekerültek a szépirodalmi nyelvbe.

A frazeológia a szépirodalmi stílusban nagy szerepet játszik, sokrétű stilisztikai felhasználhatóságának számbavétele (még a Csépe által használtaknak sem) nem tartozik írásom célkitűzései közé. Csépe merített a nyelvnek ebből az értékes kifejezőkészletéből. A népi gondolkodásmód visszaadása, alakjainak jellemzése szinte elképzelhetetlen a frazeológia nélkül.

Az állandó szókapcsolatok nagy népszerűsége nála abból adódik, hogy legtöbbször a népi élettapasztalat, bölcsesség, szemléletesség és nagy nyelvi találékonyosság jut kifejezésre. Többször helytálló megfigyeléseket, lényegbevágó, ötletes jellemzéseket, évszázados, de ma is igaz életelveket kap kézszen, nemegyszer csattanósan megfogalmazva bennük.

Itt rövid kitérőt is kell tenni. Bár a folklór szempontjából gazdag forrást jelentenek az írásai, éppen a frazeológiai kapcsolatok gyakorisága miatt elbeszéléseinek képi megformálása sok helyütt egyszínű. A hasonlat — a szóláshasonlatokból épülő szókép gyakori stílári eszköz Csépének. A hasonlatait — mely mindig két tagból áll: az egyik a hasonlított, a másik a hasonlító, amihez a hasonlítás történik — leggyakrabban a szóláshasonlatból építi fel.

Szólni kell egy másik típusú frazeológiai kapcsolatról is, ami ugyan-csak fellelhető írásaiban: a tulajdonnevet tartalmazó és eredetileg helyi adomával kapcsolatos szóláshasonlatokról is. Igaz, ezeknek legnagyobb része csupán néhány család vagy esetleg egy-két falu lakossága által ismert, legtöbbször az élettartama sem hosszabb egy-egy emberöltőnél, mégis közlöm, mert a parasztság körében kedvelt az ilyen szólástörténettel ellátott állandó szókapcsolat. Ha kimaradna, nem lenne teljes a gyűjtemény. Ellenben nem kaptak helyet az ún. „bemondás”-szerű fordulatok pl: „csinálja a port (a traktor), mint kan a habot a koca körül”; „úgy szétfolyunk, mint moslék a vályúban”; „az öregember olyan, mint a törött pipa, senki sem veszi hasznát, ha egyszer kiejti a markából az idő” stb.

Az alábbiakban közlöm az állandó szókapcsolatokat, természetesen beleépítve írásainak mondataiba, a dőlt betűkkel szedett rész a frazeológiai kapcsolat. A gyűjtött anyag egymás után betűrendben következő közös címszavak alatt közli a Csépe által használt szólásokat és közmondásokat. Zárójelbe tettem a könnyebb értelmezés végett a fogalmat, ha kellett, melyre ezek vonatkoznak, majd a rövidített könyvcím és oldalszám következik.

A FELDOLGOZOTT MŰVEK ÉS RÖVIDÍTÉSEK

T. e.	=	Tarisznyás emberek	1957.
F. cs.	=	Fehér csönd	1959.
Alk.	=	Alkonyatban	1962.
F. sz.	=	Fordul a szél	1965.
Hat.	=	Határdomb	1973.
M. d.	=	Mezei dolgok	1973.

ad	<i>Adja</i> kend majd <i>még olcsóbban</i> is. F. sz. 147.
Ádám-kosztüm	Ha így forog ránk az idő, <i>Ádám-kosztümben</i> járunk valamenyien. T. e. 173.
agár	<i>Úgy szaladtak</i> utánam, <i>mint az agár a nyúl után</i> . T. e. 94.
alma	<i>Úgy vicsorog</i> a lányra, <i>mint gyerek a savanyú almára</i> . F. sz. 6.
aludttej	<i>Úgy alszik</i> (a béres), <i>mint az aludttej a köcsögben</i> . F. sz. 22.
árnyék	A szoba földjén <i>csöndesen, zajtalanul járnak, mint az árnyék</i> . T. e. 71. Rendőr volt fiatalkorában, <i>nem félt a maga árnyékától</i> . T. e. 195.
áztat	<i>Úgy áztatja</i> az egész Tornyosékat, <i>mint a kendert</i> . T. e. 189.
bajusz	Ilyenkor azután, amikor jó beszoptunk, leheveredtünk a kazlak tövébe, és vártuk Faldin bácsit, a gyártulajdonos megbízottját (egyben sógora is volt), hogy valamin <i>összekössük a bajuszt</i> . Hat. 15.
bál	Valaki megsúgta neki, hogy <i>hogyan áll a bál</i> ő meg Bözsi között. T. e. 26.
Balázs	Fél négy lehetett, amikor hozzáfogtunk és úgy hatig: <i>húzd meg Balázs</i> . F. cs. 22.
barázda	Még egypár év, <i>oszt kitántorogsz a barázdából</i> . F. sz. 42. Jól mondja az a dohánykupec Matyi bácsi, aki az urának szokta hordani a pipához való takarmányt, hogy olyanok itt a cselédek, mint az ökrök. <i>Borozdából esznek, a borozdába tesznek</i> . F. sz. 43.
basa	<i>Úgy ül ott</i> (a kotlós), <i>mint valami török basa</i> . Hat. 34.
béka	<i>Pislogtam, mint a miskolci kocsonyában a béka</i> . Hat. 93.
benga	<i>Becsapott a benga</i> Gatyásékhoz. T. e. 126.
betyár	<i>Káromkodik, mint a futóbetyár</i> , amit nem kénytelen egy plébános és egy apáca hallgatni, még akkor sem, ha egy köcsögből itták is a tejet. Alk. 145.

bicska	A nagyobb, fogósabb munkából <i>kinyagdult</i> ő már, <i>akárcsak a bicskája</i> , amely hanyatt vágja magát a száraz kenyérke előtt. Alk. 116. Szörnyen mód <i>fogta a bicskám</i> a ministrálást; Alk. 122. Hanyatt vágja magát, mint nyagda bicska a száraz kenyér előtt. Alk. 144.
birka	Túrtem, mint birka a vágóhídon. Alk. 124. Hajtja a vére, mint kerge birkát a kótyaga; F. sz. 15.
bocskor	Már én is <i>elszaggattam jó néhány bocskort</i> meg szebb jövőt a futkosásban. T. e. 38.
bokor	Szidta a Vincét, mint a bokrot. M. d. 101.
borjú	Ugy bámult (a vendég), mint borjú az új kapura. T. e. 84.
borsó	Lehullik róla minden szép szó, mint falról a borsó F. sz. 53.
bugyli	Olyan ke már, mint a nyagda bugyli, de folyton tapogat ke. Alk. 143.
bűn	Úgy hallgat, mint a bűn, feketén és sötéten. Alk. 87.
cigány	Olyan üresen gyűttek ezek, mint lakodalomba a cigányok. T. e. 97. Már megfogtam (Juliskát), mint cigány a kácsát. F. cs. 13. Ritka felénk a napsütés, akár a szőke cigány. Alk. 15. Ugy szemlélgét, mint cigány szokta a lovat, mikor megvenni készül. M. d. 132.
cseppen	Ha nem csurran, hát cseppen. T. e. 180. Ha nem csordul, hát cseppen. M. d. 60.
csizmatalp	Az izgága Matyit úgy állták a testvérek, akárcsak a nyűtt csizmatalpat a szögek. Alk. 145.
csoda	Így történt meg aztán a Márkusné csodája, éppen Szilveszter éjszakáján. Hat. 21.
csomó	Kata János másként oldotta meg a csomót. Alk. 17. Tettem a jövődöbéli vőt, aki csomó lesz majd a kasza nyakán, ha arra kerül a sor. Hat. 21.
csutaszedés	Érés kell hozzá, mint a csutaszedéshez. M. d. 67.
darázs	A csendőrök olyan bosszúsak voltak, mint a mézüket vesztett darázsak. F. cs. 83. Így is úgy néz ki, mint a darázs, olyan karcsú. Hat. 30.
deszka	A konyhaajtón morogva lány lép ki; síma, mint a deszka. Hat. 60.
dob	Néha úgy elverik az embert, mint a kétfenekű dobot. M. d. 22.
dolgozik	Jobb hiába dolgozni, mint hiába heverni. M. d. 219.
döfi	Ez aztán döfi ám! M. d. 51.
ebcsont	Ebcsont beforr. T. e. 118.
ég	Anyám azt hitte, hogy az ég szakadt rá, amikor az apám az egyességgel előállt. T. e. 42.
egér	Olyan szegény voltam, mint a templom egere, melynek kivarasodik a talpa a sok haszontalan szaladgálásban. T. e. 38. Olyan szegény vagyok, mint a templom egere. T. e. 131. Mind a két család szegény, mint a templom egere. F. sz. 115.
él	Ő pedig kapaszkodott levegő után, azt gondolva, hogy a kutyája is döglésig él. F. cs. 155. Úgy élt, mint szárazon a hal. F. cs. 154.
eressz	No uram, eressz neki! F. sz. 187.
fakutya	Mit vigyorogsz, mint a fakutya. F. cs. 64.

falu	<i>Ismerem a falut, nagyon jól, mert magam is koldultam benne.</i> Hat. 129.
fél	<i>Jobb félni, mint megijedni</i> T. e. 195.
féltégla	<i>Mint egy féltégla csapódtam ki a kocsiból.</i> Hat. 115.
fene	<i>Eszi a cselédet (Fülöp), mint fene a malacot, csak nem a farkáról kezdi.</i> F. sz. 84.
föz	<i>Az öreg makacs asszonyt addig főzte Péter, míg csak el nem vált a csontjától.</i> T. e. 156.
fűszál	<i>Van ott kasza, mint nálunk fűszál.</i> T. e. 74.
gölöncsér	<i>Szalmájába vág a paprika, mint gölöncsérnek a köcsög.</i> Alk. 19.
gumilabda	<i>Ahogyan így nézek ki az ablakon, belefeledkezve a múltba, mint gumilabda pattan ki az ágyból a fiam;</i> Hat. 10.
gyümölcs	<i>A gyümölcs nem esik messze a fájától.</i> T. e. 38.
hal	<i>Jó marékra való gubával majd élík a világukat, mint halak a vízben.</i> M. d. 167.
hatökör	<i>Nézze már meg, mi az, mert mi mind a négyen hatökrök vagyunk hozzá.</i> Hat. 37.
ház	<i>Éttől akarsz kisebb házat, ahová ha ketten bemegyünk, háromnak ki kell menni, hogy elférjenek?</i> T. e. 39.
hideg	<i>Ha sógort, meg beretvát látok, rázni kezd a hideg, és mindjárt elfog a hétalvó szentek álma.</i> Alk. 135.
hólyag	<i>Életében olyan szorgalmasan fohászzkodott (isten tudja be neki), hogy hólyagot tört nyelvén az imádság.</i> F. cs. 131.
hozzáfohászzkodik	<i>Lassan hozzáfohászzkodik a munkához.</i> Alk. 20.
hörcsög	<i>Ez szörnyen begyűjtötte Vince apját, mint a hörcsög ugrott a fiának szűrásra emelt vasvillával, és a legény képébe lökte.</i> F. sz. 55.
lga	<i>Lga ez... ha élni akarsz, úgy kell húznod, ahogy a gazdag parancsolja.</i> F. sz. 204.
Ignác	<i>Vesd neki magadat, Ignác.</i> Alk. 42.
illik	<i>Illik a vasalt nadrághoz (a sikkasztás), mint sörhöz a hab.</i> F. cs. 153.
istennyila	<i>No hozzá már a tüzes istennyila... hogy mért nem is ejtette le valahol a hátáról.</i> Hat. 28.
jég	<i>Minél több föld, szállás és béres jusson egy kéz alá (a svábságnál), azután jöhet a jég, kibírja a vetés.</i> F. sz. 15.
jégeső	<i>Négy cselédasszony is forog, veszekedik, szidja egymást, mint gazda a jégesőt.</i> F. sz. 54.
jó	<i>Káromkodott, mint a gazda a jégesőn.</i> F. sz. 118.
kámfor	<i>A jóban hamar felejt az ember.</i> F. sz. 86.
kanál	<i>A másik eltűnt, mint a kámfor.</i> M. d. 161.
káposzta	<i>Valaki letette a kanalat.</i> T. e. 46.
kapufélfá	<i>Ez a Balázs fejben nő, mint káposzta.</i> T. e. 15.
kár	<i>Úgy álltak a gépek mellett, mint a kapufélfá.</i> Egy szó nem sok, annyit sem szóltak. F. sz. 116.
karikacsapás	<i>A kár is bajjal jár.</i> F. sz. 87.
katonadolog	<i>Vallottak az emberek, mint a karikacsapás.</i> F. sz. 203.
kelés	<i>Ne sírj, katonadolog ez.</i> T. e. 118.
kenyér	<i>Még máma is megtenné, ha az öregasszony nem volna, olyan szent életű, mint az érett kelés, amelyhez hozzá sem lehet nyúlni.</i> Alk. 142.
kéz	<i>Már megette a kenyérének javát.</i> M. d. 184.
	<i>Az öreg egyébként szereti ezt a talpraesett, szófogadó leánykét, szinte már a jobbkeze volt a tanyán.</i> F. sz. 41.

Kinizsi	A munkát is fogják, mint Kinizsi a bikát. Hat. 62. Vitem nagy boldogan hazafelé, mint Kinizsi a törököket. Hat 71.
koldús	Nincs fenségesebb állapot, mint mikor koldus parancsol a kéregetőnek. F. sz. 8. Ő két részt húzott (Terus néni), mint a feleséges koldus. M. d. 86.
kovács	• Akinek nincs esze, annak a kovács sem kalapál. T. e. 131.
köcsög	Káromkodik, mint a futóbetyár, amit nem kénytelen egy plébános és egy apáca hallgatni, még akkor sem, ha egy köcsögből is itták a tejet. Alk. 145.
kulcs	Ottan tudta meg, hogy Kopácsi Antal beadta a kulcsot. F. sz. 201.
kutya	Nem-e kutya jár nálam is a kertben? T. e. 47. Bizony megmondta, hogy kutya jár a kertbe. T. e. 88. Mindenhova passzoltam, mint kutya szájába a tojás. F. cs. 14. Azért lassan nekibuzdultam, mint kutya a dögnök. F. cs. 68. Úgy bánta, mint a kutya, amelyik kilencet kölykedzik, hogy jelentette a lopást. F. cs. 81. Kutya jár itt a kertben, amelynek a lábát el kell ütni. Alk. 28. Fősvényebb vagy, mint a kutya. F. sz. 27. Lelővöm, mint egy veszett kutyát. F. sz. 87. Hadd szúrjam le, mint a kutyát. F. sz. 27 • Kutyából nem lesz szalonna. F. sz. 206. Jöttében veri a körmét az öreg és morog hozzá, mint kutya, amikor az állat vakarja. M. d. 19. Kilépdelt (apám) a vásárba, hogy szétnézzon benne, mint vak kutya az ugaron. M. d. 48. Ugyan kit hozhat az istennyila ilyen időben, amikor még a kutyát is kár kiverni. M. d. 155.
leejt	Leejtette válláról az időt. F. cs. 132.
lé	Nem nagy ceremóniával szűrték össze a levet. T. e. 32.
légy	Majd bekapja egyszer ő is a zöld legyet, mint a nénje. F. sz. 12.
les	Úgy leste a tisztázó kazán lefolyólyukcsövét a nagy pofaszakáll közül, mint macska az egeret. M. d. 126.
ló	Ezt azután nem számolja senki, mivel nyomtatás közben a ló száját sem szokás bekötni. M. d. 126. Kötekszik (a villanymotor), mint a rossz ló. M. d. 166.
lóbőr	Javában húzta a lóbőrt a fagyon. F. sz. 43.
macska	Úgy leste tőle a szót, mint macska az egeret, szemrebbenés nélkül. T. e. 41. Úgy markolázza az atyafi ködmönét (a csendőrmester), mint macska az egeret. F. cs. 80. Sziszog az öregre, mint a sarokba szorított macska. Alk. 146. Mindig aludt volna, mint a fázós macska. Hat. 114. Ilyenkor félszemük mindig a lyukon volt, lesték a pálinkát, mint macska az egeret. M. d. 185. Befelé menet a városba úgy éreztem magam az új cipőkben, mint mikor a macska dióhéjon jár. M. d. 194.
maga	Magad uram, ha szolgád nincsen. T. e. 180.
málé	Az is idejében jó (a nősülés), mint a málé, melegiben. T. e. 31.
Matuzsálem	Vínek a tyúkjaid, Rézi, mint a Matuzsálem. T. e. 66.
méh	Úgy körülrajzottak bennünket, mint méhek a kaptárt. F. cs. 16.
meleg	Mínél soványabb az ember, annál melegebb a kézfogása. F. sz. 11.

mennykő	A csendőrök <i>olyanok voltak, mintha mennykő csapott volna kö-zibük</i> . F. cs. 85.
messze	<i>Nem is esne olyan messze</i> (ha ketten mennek), <i>mint mikor az ember maga megy</i> . M. d. 156.
mód	<i>Módja van neki, mint a túrós rétesnek</i> (a pipatöltésnek). M. d. 67.
munka	Hallgatott meg <i>gondolkozott, hogy mivel kerülheti ki a munkát, melynek a temetésére szíves-öröme-st elcsúszott volna seggen, akár Bagdadba is</i> . T. e. 152.
nap	<i>Több nap, mint kolbász</i> . T. e. 131.
nevet	<i>Az nevet igazán, aki utoljára nevet</i> . F. sz. 20.
néz	<i>Úgy nézett a hegyre, mint birka a tükörre</i> . F. cs. 34.
nyárfalevél	<i>Úgy remegett a férfi mellett, mint a nyárfalevél</i> . T. e. 27.
nyelv	<i>Itt forog a nyelvem, oszt ki nem látom mondani</i> (a nevét). T. e. 46.
nyíl	<i>Az első szánkó úgy repül, mint a nyíl neki a bácskai partok-nak</i> . T. e. 56.
nyúl	<i>Úgy ugrott föl, mint a nyúl</i> . T. e. 43.
okos	<i>Azt mondják, hogy az okos ember azt is tagadja, ami je van, a bolond meg azzal is dicsekszik, ami je nincs</i> . T. e. 38.
ökör	<i>Hat ökör se húzza ki az adósságból</i> . T. e. 94.
ördög	<i>Olyanok voltunk a portól, mint a küldött ördög</i> . Alk. 157. <i>Félt tőle</i> (Máté sógortól), <i>mint ördög a tömjéntől</i> . F. sz. 195. <i>Félt tőle, mint ördög a töménytől</i> (?). Hat. 15. Különösen a kazánháztól irtózik a tavaszi halál, <i>elkerüli messzi-re, mint ördög a tömjént</i> . M. d. 184.
Pál	<i>Otthagytott bennünket, mint szent Pál az oláhokat</i> . Hat. 117.
pap	<i>Az ember sosem lehet elég okos — mondják a bölcsek, és igazuk is van, mert a jó pap holtig tanul</i> . Hat. 36.
pergetyű	<i>Forog-forog</i> (a jégdarab), <i>mint a pergetyű</i> . T. e. 52.
pohár	<i>Minden úgy ragyogott, mint a pohár</i> . T. e. 33.
prés	<i>Ez állja a prést, csak legyen, aki szorítja vele</i> (az alkut). F. sz. 7
puska	<i>Az, mint akit puskából lőttek ki, úgy rúgta a havat hátra a fe-keteség felé</i> . Hat. 21.
rák	<i>Az adó kínozza a parasztok lelkét, mert az mindig olyan, mint a rák, hogy örökké hátrafelé megyeget</i> . Hat. 51.
ritka	<i>Ez olyan ritka</i> (mulatás), <i>mint a koronás gyík</i> . M. d. 54.
rongy	<i>Égtem a szegyéntől, mint a rongy</i> . Alk. 126.
rúd	<i>Arra megy, amerre Lajos bátyánk tolja a rudat</i> . T. e. 77. <i>Az ő rúdjuk is kifelé áll</i> erről a tanyáról. F. sz. 65.
szegény	<i>A szegény ember sorsát csak a szegény érti meg</i> . F. sz. 67. <i>Szegény ember sorsát csak az érti meg, akinek ugyanaz a tü-sök szúrja a lábát, amelyik az övét</i> . F. sz. 85. <i>A szegény emberből lett gazda a legnagyobb sintér</i> , mert az elevenen is nyúz. F. sz. 86. <i>Olyan szegény volt, mint az ecet</i> — mondogatták utána. M. d. 64.
szegénység	<i>Úgy szép a szegénység, ha semmi sincs</i> . T. e. 112.
szem	<i>Osztán odalegyen a szemed, hogy mit vesző</i> . T. e. 134.
szénásszekér	<i>Úgy néz ki a fejed, mint a szénásszekér</i> . T. e. 60.
szent	<i>Ezen már nem változtat még a kis Burján sem, aki ugyancsak bölcs ember volt, mint a Pap Pali, akire szokták mondani, hogy minden szentnek maga felé hajlik a keze, csak a Pali bácsié nem</i> . T. e. 38.

szenteltvíz szó	<i>Nem mossa le róla a szenteltvíz sem</i> ezt a gyalázatot. T. e. 25. Itt száz szónak is egy a vége: itt meg kö bizonyosodni. T. e. 48.
szőr	<i>Úgy áll a szőre</i> (az asszonynak), <i>mint a fa nyakába ugrasztott macskának</i> . M. d. 149.
talp	Egy szép napon beállít hozzá az unokaöccse, hogy <i>venné ki a tüsköt a talpából</i> , menne el neki komának, mert hát asszonyt visz a házhoz. Alk. 8.
tehén	Biztosan megittatta vele a piros levet, azért <i>állja</i> az örökös rajtacsüngést, <i>mint a jó tehén a fejést</i> . F. cs. 99.
tejföl	Köll az még nekem (az élet), hiszen <i>ezután jön még a tejföl</i> . F. sz. 198.
tetű	<i>Olyan szegények, mint szalma között a tetű</i> . F. sz. 64—65. A régi világban a katona meg a tetű úgy <i>hozzátartoztak egymáshoz, mint csigabiga a házához</i> . Hat. 37.
tinó	<i>Megszokta ő már ezt</i> (az éjszakai gyaloglást), <i>mint tinó a jármot</i> . Alk. 110.
tisztaság	<i>Úgy szép ám a tisztaság is, ha renddel párosul a portán</i> . M. d. 164.
tojás	Gerus pedig úgy <i>őrizte, mint a tojást</i> . T. e. 37.
torontáli vásártér	<i>Olyan hangos volt tőlük a falu, mint a torontáli vásártér</i> , amikor fél ország ott van. M. d. 176—177.
tök	<i>Virágozz ki itt ültödben, mint a tök</i> . F. cs. 64.
út	<i>Ha nem tetszik, ott az út</i> ; T. e. 119.
ürge	<i>Tápázkodott föl öklére dülve az asszony, mint a kiöntött ürge</i> . T. e. 120. János bácsi meg csak <i>fülelt</i> odabent, <i>mint ürge a lyukban</i> , mikor felhőszakadás zúdul a tájra. Alk. 119.
ürgelyuk vadgalamb	<i>Hallgatott, mint az üres ürgelyuk</i> . F. sz. 41. <i>Úgy éltek, mint a vadgalambok</i> : egymás szájából ettek, ittak. T. e. 82.
vaj	<i>Olyan a szíve, mint a vaj</i> , kenyérré lehet kenni. F. sz. 72.
vak	<i>Úgy pillog rá fölfelé, mint vak koldus a toronyórára</i> , hogy messzi van-e még az este. F. sz. 69.
vendég	Azt mondják, a <i>reggeli vendég nem szokott megmaradni</i> . T. e. 97.
veréb	Aki hát már csak <i>nem mulasztja el a mai verebet a holnapi tűzökért</i> . T. e. 32. A szegény sváb ember <i>remegett</i> a markukban, <i>mint macska szájában a veréb</i> . F. sz. 195. Hat. 15.

SZÓLASTÖRTÉNETES SZÓKAPCSOLATOK

elfelejt	Elfelejtik, mint Sári Pistát a gyerekek. Hat. 145.
eltűnik	Úgy eltűnik, mint Csülök sógor pipaszára a templomban, sosem lesz meg többet. Alk. 154.
élvez	Élveztem benne (a karórában), mint Orovec Ignác a nászasszonyában. Alk. 137.
étkes	Étkesek, akárcsak a Ballangóék gyerekei, akik leették a tűzről a kását. Alk. 94.
félelem	Úgy megért a félelem a faluban, mint Vendel bácsiban a tavaszi nátha. T. e. 195.
hízik	(a gácsér) ami ugyancsak nyeli a kukoricát, de hízik is tőle, mint Sérke Pali a gancától. Alk. 94.

- Hízik is az asszonyom a dicséretüktől, akárcsak Nyikhaj Pali az ecetes hagymától, akinek egy javasasszony azt tanácsolta, hogy este, ha le akar feküdni, míg a hagymakúra tart, ne vetközzön le, mert szét talál esni, olyan sovány. Hat. 25.
- ima
kelés Keveri az imát Viktor néni, akárcsak Marcsa a darát. Alk. 148.
- A zászlók suhogó selymei alatt egyre gyűlt a nép, mint Pali nyakán a kilis. F. cs. 38.
- megtagad Meg is tagadtam a galambokat, mint Várakozó Vera az imádságot, amiért nem segítették szándékához a szentek. Hat. 24.
- nyaggat Nyaggatja azt az embert, mint Zsolnait a macskája. F. cs. 99.
- pipa Inkább szidják a meteorológusokat, hogy minek bolondítják a népet, amikor annyit sem tudnak, mint a Máté Gazi pipája. Az valójában egy szikrányit sem tévedett az időjárásokban. M. d. 45.

SZEMPONT

RADIŠA JOVANOVIĆ

OKTATÁS ÉS ÖNIGAZGATÁS

A demokrációban az a legfontosabb, hogy a polgár jelleme egységes legyen. A polgárnak jelen kell lennie a főtárgyaláson; a döntések meghozatalában nemcsak egyetlen szavazattal kell részt vennie, hanem mozgásában és törekvésében, mert abban szenvedéllyel, egész emberi érdekével vesz részt, s végül mert a történelemben az egész elhatározás melegsége jelen van.

(Hegel: *Előadások a történet filozófiájáról*)

I.

Ha Marx szerint az emberi közösséget fejlődésében, tehát mint öngazgatói közösséget mindenekelőtt elméleti úton, néhány vonással vázoljuk, akkor figyelmünket néhány kulcskérdésre kell irányítanunk. A látszólagos közösséggel ellentétben az igazi emberi közösség alapkérdése először is a munka társadalmi jellegének megvalósítása, amely a megszüntetett magántulajdon társadalmiasításának első lépésével kezdődik. „De mert amikor magántulajdonról beszélünk — írta Marx —, azt hisszük, hogy valami, az emberen kívülálló dologról van szó. Amikor munkáról beszélünk, közvetlenül magáról az emberről van szó. A kérdésnek ez a felvetése inkluzíve már megoldása is.”

Az a megoldás, amely a munka elidegenedésének lényegében egyszerűs mind annak megszünését látja, a munkást olyan termelővé teszi, aki összpontosítani tudja teljes alkotó erejét. Ezáltal lehetővé válik, hogy az egyesült munkások ésszerűen szervezzék meg „cseréjüket az anyaggal és a természettel, s hogy azt közös ellenőrzésük alá vonják”. Ezzel létrejönnek mindazok a feltételek, amelyek lehetővé tennék felszabadulásukat a kizsákmányolás, a degradáció, a megalázás valamennyi alakja, módszere és változata alól. Az ember tehát, aki mindenekelőtt tudatosan, de ugyanakkor öntudatosan is változtatja a természetben talált tárgyakat, a munka termelőerőit, valamint az emberek közötti viszonyokat, s mind ez által saját magát mint emberi, történeti, egyetemes, szabad és alkotó lényt valósítja meg; az ember, aki jóllehet részben már történetileg megvalósította saját magát, emberségének különbözőségét így sajátos módon juttatja kifejezésre.

Másképp, az öngazgatás eszméje, ahogyan azt Marx alapvető műveiben, kezdve a *Gazdasági-filozófiái kéziratoktól A tőkéig*, de különösen a párizsi kommun tapasztalatának elemzésében kifejtette, következetesebb megértésére

ösztönöz a munkások „saját termelői tevékenységének totalitását”, azaz a termelőknek a munka folyamatában való önmeghatározását illetően. Ezáltal mindenekelőtt feltételezni kell „a munkások bírábságának”, a „természetes munkaerő pusztá idomításának” gyakorlati megszüntetését. Ezzel a termelő-eszközök államosítása irányába tett első lépéssel a már megalakult proletár hatalom megteremtette a politikai emancipáció szükséges feltételeit mint a társadalmi emancipáció irányába tett előzetes lépést. Az emberi erők ilyen elsajátítását „korunk proletárjai”, akik „minden öntevékenységből ki vannak zárva” teljes egészében, oly módon valósítják meg, hogy a tulajdon mindannyiuknak alárendelt és az egyének egyesülése által „egyetemes és forradalmi” legyen.

Miután azonban itt az ipari demokráciáról van szó, főképp az ipari fejlődés mai technikai és technológiai fejlettségi szintjén, amelyben a tudomány közvetlen termelőerőként dominál, a termelés folyamatában a szocializáció az erők egyesítésére (tervezésre, kivitelezésre, ellenőrzésre, a termékekkel való rendelkezésre stb.) szorítkozik. Így a korábbi megosztottal szemben („magántulajdon viszonyok, munkamegosztás, osztályviszonyok stb.”) egységes termelőerőt alkot. Ezáltal a „kollektív munkás” megteremtésének feltételei között, mindenekelőtt a szocialista termelésre való áttérés szükségessége idején, jönnek létre azok a körülmények, amelyek a munkás munkájának tudományos jellegét adnak. Az általános munka ugyanakkor nem mint meghatározott módon idomított természeti erő szerepel, hanem mint olyan ember ereje, akinek a munkája a termelés folyamatában nemcsak természetes önmagát teremtő alakjában van jelen, hanem mint valamennyi természeti erőt irányító tevékenység.²

Harmadszor: annak, hogy a modern termelők az öngazgatást máris sokoldalú és erőteljes mozgalommá fejlesszék, előfeltételei vannak. Ezek a történelmi helyzetek és azok lehetőségei tekintetében előfeltételezik és megkövetelik a kritikai tudás társadalmi teljességét, a társadalmi élet és természet legkülönbözőbb területeit illetően pedig azok tudományos elméleti ismeretének egységét (beleértve az emberi természetet is), a társadalmi közösségben az egyének egységes orientáció szerint integrált nézeteinek és álláspontjainak szabad kialakítását és kifejezését stb. Vagyis az öngazgatás marxista elmélete nélkül nem valósulhat meg az öngazgatók forradalmi akciója. Másrészt öntudatos, sokoldalúan képzett és autonóm termelők nélkül nincs öngazgatás, azaz nem kezdődhet el a „társulásnak az a formája, amelyben — ahogyan Marx a *Kiáltványban* írja — „minden egyes ember szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének feltétele”.³

Az öngazgatásra vonatkozó eszmék lényeges, jóllehet nem eléggé feldolgozott mozzanatainak vázlatos érintése után, Marxnak az elidegenült munkáról vallott kritikai felfogása alapján megállapíthatjuk, hogy a szocialista forradalom programjában a proletariátus társadalomfelfelépítő szerepe nem reked meg az első lépésnél, a magántulajdon megszüntetésénél, hanem mindenekelőtt a munkásöngazgatás formájában — ami néhol már történelmi valóság — a társult termelők már azon fáradoznak, hogy a társulást magasabb egyesülési formává tegyék. Ezáltal létrejönne az a reális lehetőségek, amelyek az elidegenedésnek valamennyi egyéb formáját is megszüntetnék a társadalomban (az állam, a politika, a jog elhalása, az osztályellentétek és — különbségek, valamint az erkölcsi és kulturális dekadencia stb. megszüntetése).

Eszerint az öngazgatási viszonyok és az egyéniség képzése közötti kapcsolat egyrészt az öngazgatási folyamat gyakorlati megvalósításának keretében, az aktív termelőknek abban az igazi közösségében jönné létre, amely tevékenységüket mint önmagáért való célt — mint gyakorlatot erősíti meg. Másrészt megszüntetné a művelődés eddigi formáit, módjait és tartalmát, mivel azok „saját termelőképeségek”, a munkától való elidegenített, önállósult és a munkásra kényszerített, tehát vele szemben álló termelőerőknek a kifejezői.

II.

Marx műveiben a társadalmi nevelés és képzés iránti közvetlen érdeklődéssel csupán néhány helyen találkozunk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az egyéniség társadalmi fejlődésének lényeges vonatkozásai nem érdekelték. Ellenkezőleg: bizonyos mértékben tanítása — egyebek között — nem más, mint „tanítás a körülmények megváltoztatásáról és a nevelésről... arról, hogy a körülményeket éppen az emberek változtatják meg, és hogy a nevelőt magát is nevelni kell”.⁴

De míg a pedagógia más teoretikusai a társadalmi nevelés kérdéseiben a személyiség ideális alakításával foglalkoztak és az egyén nevelésének kérdését a meglévő vagy a spontán kialakuló életfeltételekhez kötötték, *Marx elsőként hívja fel a figyelmet az élet és az egyén nevelésének forradalmi változásaira*. A nevelésnek és oktatásnak jövőbe mutató eszméjét nyomon kísérhetjük az utopistáknál (Morus Tamás, Campanella, Fourier, Saint-Simon stb.), valamint R. Owen kísérleténél „a gyárrendszer” keretében. Ez egyszerűen azt is jelenti, hogy a nevelésnek nem akármilyen céljáról van szó, hanem mindenekelőtt arról, hogy Marx a sokoldalúan fejlett személyiséget tartotta szem előtt, azét a személyiséget, amely képes a tőle addig elragadott s vele végzetesen szembeállított, valamennyi lényegi erejének visszaszerzésére. Ezzel kapcsolatban még egyszer megemlíjtük *A tőkéből* ismert részt: „Kisarjadt a csírája a jövő nevelésének, amely minden gyermek számára egy bizonyos koron túl összekapcsolja majd a termelő munkát az oktatással és a tornával, nemcsak egyik módszerként a termelés fokozására, hanem az egyetlen módszerként a sokoldalúan fejlett emberek termelésére.”⁵

Ami azonban Marx nevelésről és oktatásról vallott felfogásának lényeges különbségét jelentőssé teszi, s amit materialista értelmezés szerint „érzési, emberi, gyakorlati tevékenységnek”, „gyakorlati-kritikusi tevékenységnek”, „forradalmi gyakorlatnak” nevez ellentétben Hegel oktatásra vonatkozó nézetével, az az, hogy olyan különbséget jelent, amely Marxnak Hegel gondolati „konokságával” és „idealizmusával” szemben gyakorolt kritikájából következik. Hegel ugyanis *A szellem fenomenológiája* c. művének előszavában a szellem kialakításáról úgy beszél, mint „önmagától elidegenült szellemről”, „öntudatról”, „általános egyénről”. Foglalkozunk ezért röviden Hegelnek a szellem „kialakulására”, kiművelésére vonatkozó fogalmával, hogy a „tudatban”, az „absztrakcióban”, a „gondolatban és a gondolat mozgásában” történő elidegenedést szétválaszthatassuk az ember lényegi erőinek valóságos elsajátításától. Ily módon, miután az „általános szellem” a magasabb cél felé való haladás útján maga mögött hagyja a szellem által már levetett alakokat, vagy — ahogyan Hegel mondja — az út „kidolgozott” és „elegyengetett fokait”, az ilyen „múlt” az „öntudatosult szellem” kialakulásában egyben az „átadott” tartalmat jelenti.

A tapasztalatnak ez az átadása azonban úgy történik, hogy az „általános egyén” „megszerzi, „magába nyeli” a szellem már megtett útjait. Ugyanakkor a szellemnek az egyén részéről való felfalása számára azt jelenti, hogy „saját műveletlen álláspontjáról” az öntudat, vagyis a teljes műveltség felé halad. S maga a műveletlen szellem tudása is kezdetben csupán „szellem nélküli, érzéki tudat”, amely azáltal, hogy a történelem levetett alakjait magába fogadással szerzi, az „egyen szubsztanciájává”, tudományá, általános fogalomná válik, mert maga a múlt már előzőleg az „általános tudat” tulajdonává vált. „Így látjuk az ismeretekre vonatkozóan, hogy az, ami előző korszakokban a férfiak érett szellemét foglalkoztatta, a gyermekkor ismereteivé, gyakorlatává, sőt játékaivá süllyed le, s a pedagógiai haladásban megismerjük majd a világ műveltségének mintegy árnyékában utánrajzolt történetét.”⁶

Az egyén „kialakítása” Hegel szerint tehát annak a történelmi tartalomnak elsajátítása útján történik, amelyet hagyományként, azaz magának a „komoly” és „veszélyes túlhaladottságnak” ésszerű felhasználásával vesz át, hogy a benne jelenlevő összmunka szubjektumát saját bensőjévé tegye.

Ha az egykori történelmi valóság: az élet és halál, a vér és könny, a baj és szenvedés valósága most iskolai leckévé, gyakorlattá merevedett, az „általános szellem”, az „öntudat” kialakulásának módja és értelme lett, akkor Hegelnél a szubjektum megismerésének ez a tevékenysége általánosan meg-

határozott, ellentétben a „különös szellem fejlődésével”, amely zárt és saját számára elegendő, egyszóval ismert és a tudással szemben álló. Mert — ahogy Hegel mondja — „amit általában ismerünk, még nem megismert valami”?

Észerint ha Hegel felfogásának középpontjában a tudás vagy a „szellem belátása áll arról, hogy mi a tudás”, akkor ez olyan kritikai felismerés, amely nemcsak saját „érzékenységéhez” viszonyul elutasítóan, hanem arra „gondol”, hogy az ellenkezőben „a szilárd, meghatározott gondolatok megszüntetése által valósítsuk meg és szellemítsük át az általánost”.⁸ A tudás ilyen elsajátításánál a szubjektum nagyfokú kételkedése a jellemző, ezért „a tudományban nem hódol a tekintély alapján mások gondolatainak, hanem mindent maga vizsgál meg és csak a saját meggyőződését követi, vagy még helyesebben, mindent maga hoz létre és csak saját tettét tartja az igaznak”.⁹

Hegel azonban itt is igen óvatos és nem engedi meg saját véleményének önféjű, korlátlan követését — jöllehet az megbízhatóbb —, eltérően attól a véleményétől, amely vakon a tekintélynek adja át magát. Mert a hit pusztá irányváltoztatása nem jelenti, hogy a „tévedés helyébe szükségképpen az igazság lépett”.¹⁰

Hegel szerint továbbá a szellem kialakulása hosszú és nehéz fejlődési folyamat, amely a fogalmak és azok logikus használatának alapos megismeréséből, a józan ész szabta gondolkodásmód, az előítéletek, az elkoptatott kifejezések stb. elvetéséből áll. Végül is semmi szükség rá, hogy Hegel gondolatmenetében egyelőre jobban elmélyedjünk.

Az a mód, ahogyan Marx a nevelés és oktatás kérdését egy szélesebb antropológiai megközelítésben felöleli, tartalmazza a „szociális ember” létezését és az emberré válást „saját társadalmi erőinek segítségével”. Ez más szóval azt jelenti, hogy a nevelés és oktatás a szociális tapasztalat, a tudás és az érzelmek nemzedékről nemzedékre való átvitelének olyan folyamata és módja, amelynek során az egyéniség általános kialakítása az emberi közösségben történelmi-kritikai, kreatív és egyetemes álláspontonról történik. A szociális tapasztalat, a tudás és az érzelmek átadásában a különböző intézmények és intézetek (család, iskola, egyetem, szociális környezet stb.) játszanak főszerepet. Velük szemben Marx kritikai álláspontra helyezkedett. A szociális tapasztalat, a tudás és az érzelmek reprodukciója mindenkor a konkrét történelmi-társadalmi rendszerek társadalmi termelésmódjától függ. A reprodukció meghatározott törvényszerűségek szerint a következőképpen történik:

Az egyéni tevékenység reprodukciójának társadalmi jellege a nemzedékek egymást követő rendjében jut kifejezésre. Ezek számára már feltételezhető az anyagi termelés és termelőerők készen talált foka. Ez egy már „történelmileg létrehozott kapcsolatát jelenti az embernek a természettel és egymással, amelyet minden nemzedék az előzőtől vesz át”.¹¹ Az átadás azonban meghatározott törvényszerűségek szerint megy végbe, ahogyan azt Marx *Előszó a politikai gazdaságtan bírálatához* c. írásában mondja: „Életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba lépnek, amelyek az anyagi termelőerők meghatározott fejlődési fokának felelnek meg. E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, melyen egy jogi és politikai felépítmény emelkedik, és amelynek meghatározott tudatformák felelnek meg. Az anyagi élet termelési módja szabja meg a társadalmi, politikai és szellemi életfolyamatot általában. Nem az emberek tudata az, ami létüket, hanem megfordítva, társadalmi tudatuk az, amely létüket meghatározza.”¹² És noha a nevelés és oktatás a „társadalmi felépítmény” keretébe tartoznak, ez a meghatározottság és az anyagi termelés módjától való függőség nem egyoldalú. Mert a termelési viszonyba lépő termelőknek meghatározott, megváltozott oktatói-nevelői jellegzetességeik vannak, és ebben az értelemben megteremtődik az egymás közötti függőség és feltételezettség, sőt „végső soron” az oktatói-nevelői intézmények és intézetek viszonylagos autonómiája jön létre, és döntő fontosságú tényezővé válik.

A társadalmi termelés módjának mint egésznek a lényegbevágó és gyökeres megváltozására akkor kerül sor, amikor az anyagi termelőerők megnövekedtek és ellentétbe kerültek a termelési viszonyokkal, vagyis amikor a tulajdon viszonyok a termelés béklyóivá válnak és — ahogyan Marx írja — „a társadalmi forradalom korszaka következik be”.¹³ És mégis, noha a nemze-

dékek között a tekintetben fennáll a folytonosság, amit „nem a saját maguk választott körülmények között” találnak és fogadnak el, a termelőerők, mint az előző nemzedékek tevékenységének termékei, az egész társadalmi-anyagi és szellemi gazdagság reprodukciója „az egyetemes átalakulás különös szakaszaiban” folytonosság nélkülivé válik.

A szociális forradalomban, mint a történelem sajátosan gyors változásai és alakításában, amelyeket a termelőerők és termelési viszonyok ellentétei váltanak ki, Marx *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája* c. írásában ennek az „össztörténelmi látványnak” két aspektusáról beszél. Az első akkor van, amikor a forradalmi erjedéstől megindított nemzedék segítségül hívja „a múlt szellemeit, kölcsönvéve azok neveit, harci jelszavait, kosztümjeit...¹⁴ A forradalomban a múltnak ez az ideáltámasztása serkentésként hat az új elszántságok, új győzelmek és dicsőségek felé vezető úton. „Hogy újra felidézze a forradalom szellemét, nem pedig hogy azt csak kísértetjárásra használják fel.”¹⁵ Ahogy egyszer már mondtuk, ne legyen ez az újnak régi köntösbe való öltöztetése.

A forradalom létrehozásának másik változata az, amikor az alkotó anyagot átömlesztik a jövőbe, hogy minél előbb „megszabaduljanak a múlttal kapcsolatos babonáktól”. Marx ezt képletesen a következő szavakkal fejezte ki: „A XIX. sz. forradalmának rá kell bíznia a halottakra, hogy halottaitak eltemessék, hogy saját tartalmára ráeszméljen.”¹⁶ A „proletár forradalom” saját hódításai, előrehaladási tapasztalatok, tévedések és „a múltba való visszatérések” alapján jön létre. Ezek a XIX. és XX. századi forradalmak „folyton bírálják saját magukat”, tündökölnek, majd elhomályosodnak, előrehaladnak, majd kisiklanak, általános emberi haladást idéznek elő, aztán a folyamatot durván megszakítják, elmaradnak, hogy győzelmesen tovább előreindulhassanak. Vagy még egyszer ahogyan Marx jellemezte őket: „...kegyetlenül és alaposan kigúnyolják első kísérleteik gyengeségeit és félszegségeit... mindig újra visszariadnak saját céljaik határozatlan nagyságától, míg végül oly helyzet alakul ki, amely minden visszatérést lehetetlenné tesz, s a viszonyok maguk kiáltják: Hic Rhodus, hic salta!”¹⁷

Eszerint a nemzedékek által eddig létrehozott termelőerők és társadalmi viszonyok fejlődésének korábbi történelmi haladásától eltérően — az eddigi felszabadulások új korlátokat támasztottak —, Marxnak a forradalommal kapcsolatos megalapozásában a „történelem addigi rejtelmeinek a megoldását” abban látjuk, hogy — egyebek között — megszűnik a magántulajdon, az osztályok antagonizmusa stb. Ezzel kezdetét veszi az emberi társadalom igazi történelme, azaz az emberi gyakorlat lehetőségének a szabadság által való közvetítése, az egyéniség egyetemes és ésszerű tevékenysége.

A nevelés és oktatás legmélyebb értelmét Marx abban a reális lehetőségben fedezi fel, hogy az ember kapcsolatba kerül saját öntevékenységgel, amit „csupán mint ésszerű forradalmi gyakorlatot” lehet megérteni. Vagyis az ember forradalmi tevékenysége visszaadhatja neki a tőle elszakított, önállóult és vele szemben álló valamennyi képességét. E kritikai meglátások az egyének a társadalomban fennálló reális viszonyaira épülnek, miközben két alapvető álláspont jut kifejezésre: „hogy az emberek változtatják a körülményeket”, ami egyenlő azzal az állítással, hogy nem a történelem csatázik, hanem az ember, aki a reális, fennálló és átöröklött feltételek között az általa elméletileg és gyakorlatilag túlhaladott emberi kapcsolatok megszüntetésére törekedve, egyebek között „nevelőként” és egyidejűleg „neveltként” szerepel. Noha ennek a tételnek a megfogalmazására Marxot részben a francia felvilágosodás képviselői ösztönözték, álláspontjának legmélyebb értelme, hogy „magát a nevelőt is nevelni kell, a *Kommunista Kiáltványban* jutott kifejezésre, mindenekelőtt a proletárok és a kommunisták viszonyában. Az utóbbiakról így beszélt: „A kommunisták tehát a gyakorlatban minden ország munkáspártjainak leghatározottabb, szüntelen továbbhaladásra ösztökélő részét alkotják; az elmélet terén a proletariátus más tömegeivel szemben az az előnyük, hogy tisztában vannak a proletármozgalom előnyével, menetével és általános eredményeivel.”¹⁸ Őket

tartja a leghivatottabbaknak arra, hogy saját társadalmi lényük intenciója érdekében történelmi esélyüket azon az úton valósítsák meg, amely az egyének tevékenységének önmegvalósulásához a szabad termelők közösségén keresztül vezet.

III.

Az a tény, hogy Marx az ember kérdésében a munkát alapvető kategóriaként emelte ki, valamint Hegelnek az eszme elidegenedéséről szóló tanítása lehetővé tették, hogy alaposabb kutatás tárgyává tegye a munkás munkáját, munkaformáit, módszereit, a munkafajták alakulását, az önállósult közvetlen erők szétválását. Így nyilvánvalóvá vált az egyén egyetemes függősége és alárendeltsége a termelés „absztrakt és fetiszizált” viszonyaival szemben. De mielőtt az öngazgatók emberi tulajdonságainak kialakulását szétválasztanánk, közelebbi magyarázatokra van szükség. Ennek érdekében feltétlenül szükséges, hogy Marx munkaelemzését úgy viszonyítsuk a neveléshez és oktatáshoz, ahogyan az értelménél fogva legjelentősebb műveinek többségében megtalálható. Különösen érdekes Marx szellemében ismételtelen szemügyre venni, mennyire váltak az önállósult emberi képességek, ismeretek, ügyességek, szokások és hasonlók „társadalmi termelőerők” formájában az öntevékeny és sokoldalúan fejlett személyiség „társadalmi gyakorlatának, reális életfolyamatának közvetlen szerveivé”. Főleg manapság, amikor úrhajókat, elektronikus agyakat, nukleáris és termonukleáris fegyvereket gyártanak, s ezek mégis csupán „az emberi agynak emberi kéz által teremtett szervei”.

Mi több, korunkban a termelőerők már olyannyira megnöttek, hogy használatuk társadalmi jellege teljesen felszabadíthatja az embereket a termelés „anyagi szükségszerűségétől”, vagy elvezethet a Földön az élet egyetemes megsemmisítéséhez. Ki tudja hanyadszor ismétlődik a kérdés és jelentkezik a feladat, mennyire és hogyan válna lehetővé, hogy az ember termelőképessége valóban az ember humánus szükségleteit szolgálja.

Az előző kérdés túlméretezettségének leszűkítése természetesen a feladat pontosabb kitűzéséhez vezet. Ebben, remélem nyomon követtem Marxnak a szabad alkotó személyiség kialakulására vonatkozó kritikai elemzését, mely a munka termelőerőinek és a társadalmi viszonyoknak ellentétekre épülő fejlődését forradalmi alapon kétségbe vonta. Ezek szerint a feladat így hangzik: *szükségessé vált az oktatás elszigetelt szubjektív oldalát önállósult alkotó termelőerőként összefüggésbe hozni saját alapjával (hordozójával), munkaerő-objektumával. Ezáltal végül is a társadalom számára alkotó, szabad individuumok forradalmi gyakorlatának új egységével megszűnne a munka és az oktatás ilyen szétválasztása, ami az öngazgatói közösség valamennyi tagja számára a szabadság feltétele.*

A munka és az oktatás elemzésének szétválasztását mindenekelőtt elkezdhethjük az egyéniség képzésének kettős szerepével. A tudás, a képességek, a képzettség, az ügyesség, a rutin, a munkás pusztá „idomított természeti erői” az oktatásban mint elkülönült és önállósult formák jelentkeznek és kívül esnek a társadalmi individuumon. A társadalmi individuumban csak akkor vannak, ha a munkát, annak külső kényszerét és kellemetlenségeit nem szolgálják. A tőke termelésének gyarapodása feltélezi az oktatás haladását egészen addig a határig, amíg a haladó oktatási folyamat mint termelői munkaerő meg nem szünteti magát, a tőke megtermékenyítésének folyamatát.

Ezáltal Marxnál nemcsak a tőke szűnik meg, hanem az egész tőkés termelési módszer, azaz az a kapitalista társadalmi rendszer, amely — miután a termelőerők felszabadultak — sokoldalú és gyökeres változásokat indít el a társadalmi életmód új formáinak kifejlesztése, valamint az emberi emancipáció érdekében, s így a társult termelőknek új közösségei jönnek létre. Ennek alapján ahhoz, hogy a fenti viszonyok elemzését elvégezhessük, elengedhetetlenül szükségesek az álláspontok konkrétabb relációi. Ezek mozgása: a) az oktatást ugyanaz a sors érte, mint magát a munkát, illetve munkaerejének tulajdonosát, s ilyen értelemben kivezethető és megmagyaráz-

ható az értékörvény és munkabér hatása, a munka termelőerőinek, a tőkének stb. manifestációja; b) az absztrakt, illetve csereértéket és magántulajdont létrehozó munka megszüntetése az önként társult termelők afirmációjának szükségszerű feltételét jelenti; c) az egyéniségnek mint az eddigi termelési és elosztási mód szükségletei szerint idomított, természetes erőnek helyébe a sokoldalúan gazdag individuum lép, aki olyan társulást hoz létre és fejleszt ki, amelyet a használati értékek termelésének igazi szükségletei követelnek meg. Az így kialakult emberi viszonyokban a szeretet szeretetre, a becsület becsületre stb. váltható, egyszerűen saját lapangó alkotói tulajdonságait, akaratát, ízlését, élvezni tudását mint társadalmiakat fejleszti ki; d) eszerint ahhoz, hogy az öngazgatás az emberek leg-többjének igazi választásaként fejlődhesen, azaz kialakítsa bennük sokoldalú képességeiket, amelyek alapját az egyetemesség, a kreativitás, az ésszerűség, a kommunikáció, az esztétikusság elvei képezik, elengedhetetlenül szükséges, hogy itt és most határozottan (a társadalmi szervezetekben, a termelői tevékenységben és az emberek közötti kapcsolatokban, de kiváltképp a nevelői és oktatói intézményekben, intézetekben és szociális közösségekben), rendszeresen és természetesen elfogadják és serkentsék minden egyes ember ilyen irányú érdeklődését, álláspontjait és indítékait.

A fenti elvek legfőbbként való egyidejű kiemelése az öngazgatói közösségben ugyanakkor egybeesését is jelenti az ilyen közösséggel való önzonosulási és önmegvalósítási képességek kifejlesztésének. Más szóval: a fenti értékek afirmációja az öngazgatásban igazi emberi, bio-, pszicho- és szociális jellegű szükségletek fejlesztését követeli meg: így az érdekszervek, az intelligencia, az értelem, a képzelet, a társas szellem, az önrányító és az egyén hasonló képességeinek magasabb szintre való fejlesztését jelentik. Az egyén individuális és ugyanakkor társadalmi szükségleteinek ez az azonosulása a szükségletek fejlődésében mindenekelőtt az individuum két-téválásának megszüntetését jelenti. A kettős individuum egyik oldalán áll az önző lény (a magántulajdon aljassága), a másikon a társadalmi szerepet játszó közéleti lény, akinek fejlett társadalmi karaktere ellenségesen viszonyul tulajdon lényéhez.

Ezért az egyén társadalmi beilleszkedése alatt a személyiségnek nem csupán az adott szociális rendszerbe való beilleszkedését értjük, hanem mindenekelőtt magának a rendszernek a személyiség szükségleteihez alkalmazkodó és azoknak megfelelő egyesülését is. Ilyen értelemben a munkások öngazgatásra való képesítésének eddigi módszerei az integráció alapvető problémáit képezik, ezért visszajára fordított és hazug problémát jelentenek. Igazi rendeltetésük az lenne, hogy valamennyi ember nevelői-oktatói szükségletét — a termelési folyamat (vázolás, programozás, tervezés, ellenőrzés, realizálás stb.) sikeres integrációja érdekében — kielégítsék. Ez jelenti ugyanis az öntevékeny individuum lényeges vonását a társult termelők egyetlen egységes termelői erővé válásában. Ha ugyanis követeljük a munkamegosztás társadalmi rétegződöttségét s vele együtt a szerepek (hivatások, foglalkozások stb.) egyénekre való megosztását, akkor a társadalmi-termelői viszonyokba, majd azután termelési folyamatokba való belépésük egyik feltétele elsősorban társadalmi kvalifikáltságuk, s csak azután igazi, szak- és tudományos ismereteik és képességeik. Illusztrálásként felhasználjuk Jean Fourastier kijelentését: „Amikor 1935-ben magam is elvégeztem az egyik főiskolát (néhány év állt rendelkezésemre, hogy az adminisztráció bürokratikus ügyeinek alapjait megtanuljam), az a szerencse ért, hogy felvettek az adminisztráció egyik hivatalába, ahol néhány évig tanultam a bürokratikus ügykezelést. A diploma még ma is fontosabb alapokmány a barátkozásnál, mint a szakképzettségről szóló bizonyítvány.”²⁰

Arról van tehát szó, hogy megszűnjön a képzés osztályjellege, amely mint ösztönös folyamat alá van rendelve a viszonylagos önállóságot élvező intézményeknek (iskolák, egyetemek), az ellentmondásokkal teli társadalmi lény téves céljainak és viszonyainak. Ez azonban csupán olyan, viszonylagosan nyílt „öngazgatási közösségek” segítségével lehetséges, amelyek az integráció termelési folyamatait gyakorlatilag megszerezték és tudományosan elsajátították, s amelyek egymással kapcsolatban álló autonóm közösségeket alkotnak és a termelők társadalmi viszonyaiban az önrendelkezés teljességét jelentik.

IV.

Az egyén egyetemes, alkotó és szabad tevékenységének egy munkás munkájának színvonalára való csökkenését megerősíti a nemzetgazdaság ténye, amely Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratok* c. művének kiindulópontját képezi: „...a munka csodálatos dolgokat termel a gazdagoknak, de kifosztottságot a munkásoknak... szellemet termel, de a munkásoknak hülyeséget és kretenizmust.”²¹ Mert a munkás ilyen általános elszegényedése lehetséges a „csupán önmagáért”, „szubjektumként”, „személyiségként” fennálló magántulajdoni viszonyok között, mivel csak a magántulajdonra épülő munka a munkamegosztás foka. A tulajdon elválása a munkától, a tőke és a munka ellentéte azért jelentkezik, mert a munka „absztrakt, saját különös meghatározottságával szemben teljesen közömbös munkaként jelentkezik, amely ugyanakkor minden meghatározásra képes”.²² Másrészt Marx A tőkében hangsúlyozza a munka tulajdonságainak lényeges különbségeit a kapitalizmus manufakturális és későbbi szakaszában, amikor a munkás munkájának nincs különös meghatározottsága: mesterségbeli, ügyességbeli és tudásbéli különbség. Ellenkezőleg: a tőketermelésben „kezdettől fogva” azon voltak, hogy kiszorítsák a „félművészeti”, a „kézi” munkát és a manufakturális munkát általában, azaz arról van szó, hogy „a kézügyesség holt természeti erővé válik” — gépek végezzék, amelyek az élő munkaerőt holttá teszik.

És mégis, a megszilárdult munkaerőben (gépek, automaták stb.) és a munkások élő munkájában megglehető a társadalmi termelés egész dialektikája. Ennek a viszonyoknak a követése egyrészt feltárja ugyanakkor a képzés közvetlen alárendeltségét és függőségét a társadalmi feltételekkel szemben, amelyek a munkaképességeket alakítják. Másrészt a termelőképességek önállósulása és kiválása a munkagépek követelményei szerint elveszi és megnyomorítja a munkás élő, közvetlen termelési lehetőségét, tehetségének érvényesülését, „életkedvét és örömet”. A viszonyok ellenkezőjükre fordultak. Ahelyett, hogy a társadalmi termelés tevékeny oldalát maguk a munkások fejlesztenék ki, ellenkezőleg objektummá válnak, a gépek közönséges tartozékává, munkájuk természetes úton való feltörése helyett mechanikus, egyhangú munkát végeznek. Ezért amit nem ér el az igazi szubjektum, azt eléri termékei, az áruk, „az érzékelhető érzékfeletti vagy társadalmi dolgok”.

Ahogy ebben a viszonyban a szubjektumok szerepei felcserélődtek, ugyanúgy jutnak kifejezésre is a termelési folyamat egyesítésének lényeges funkcióiban. Miután a termelés serkentője az értékfeletti, illetve a nyereség, így maga a tőke vette át az egyes emberek életmunkája, kooperációba tömörítése, ésszerű irányítása és ellenőrzése feletti parancsnokságot. Ily módon a termelési folyamat funkcióinak összekapcsolása úgy kezdődik, valósul meg és fejeződik be, hogy „gyakorlatilag mint a tőkés tekintélye lép velük szembe, mint egy idegen akarat hatalma, amely cselekvésüket a maga céljának veti alá”.²³

A munkások képzése, amely ily módon alárendelt helyzetben van a termelőerők fejlődésével szemben, a termelési folyamat megkövetelte ügyeségek csupán átlagos színvonalának elsajátítására szorítkozik.

Az ilyen képesség általában egyoldalú, rutinszerű és intellektuális szempontból jelentéktelen. De még az ilyen részleges munkaképesség fejlesztése is — ahogyan Marx *Az értékfeletti termelésében* írja — a tőkésnek kizárólag abból a törekvéséből származik, hogy csökkentse a termelés költségeit, azt a bér munkán keresztül kifizetett részt, amely mint a családi kiadások tétele „az utánpótlás” nevelői-oktatói szükségleteit elégíti ki. Egyénileg a munkások jobban fizetett munkahelyek megszerzése végett iskoláztatás útján elérhetnek magasabb képzettséget, de ez ismét attól függ, hogy milyen mértékben és mikor tudnak valamit megtakarítani a bérmunka összegéből. Erről Marx kifejezetten ezt mondja: „A munkás részesedése a magasabb, s így a szellemi élvezetekben, a saját érdekeinek felkeltése, újságok járatása, előadások hallgatása, gyerekek nevelése, az izlés fejlesztése stb., az ő egyetlen részesedése a civilizációban, amely őt a rabszolgáktól elválasztja.”²⁴ Ez is azonban csak takarékoság útján valósítható meg. Másrészt magának a munkásnak a képzése is úgy jelentkezik, mint olyan tényező, amely a nemzeti munkabér magasságát meghatározó tényező. „A

nemzeti munkabérek összehasonlításánál tehát az összes mozzanatokat mérlegelni kell, amelyek a munkaerő érték nagyságának változását meghatározzák, a természetes és a történelmileg kifejlődött elemi létszükségletek árát és terjedelmét, a munkás nevelési költségeit ...²⁵

S noha Marx a kapitalista termelési mód elemzését oly módon végezte el, hogy kizárólag az egyszerű, szakképzetlen munkát kísérte, ezzel lényegében legkevésbé sem csökkentette a magasan szakképzett és megsokszorozott munka részesedésének elemzését. Ha ezt az álláspontot kevésbé is képviseli *A tőkében*, annál inkább kifejezésre juttatja az *Értéktöbblet-elméletek* és *Grundrisse* c. műveiben.

A munkás munkájának a „nagyipari termeléshez”, az „automatizált termeléshez” stb. való viszonyában rejlik a termelőképeségek integrált funkciójának titka, a termelők felszabadult tevékenységének feltétele és módja, s ezért valamivel többet kell időznünk Marxnak „az automata gyárakra” vonatkozó sokoldalú elemzésénél. Annál is inkább, mert számára nem volt ismeretlen az automatizált gyárak működése, amelyekben a magasan szakképzett káderek iránti követelmények túlsúlyban vannak.

A tőke első kötetében a kritikai elemzés dr. Urenak az automatizált gyár két funkciójáról szóló leírásával kezdődik. Az egyik oldalra mindenekelőtt a gépek és a gyári rendszer tőkés használata jellemző és a következő tulajdonságai vannak: „... roppant gépezet, amely számtalan mechanikai és öntudattal bíró szervből van összetéve; a szervek egyetértésben és megszakítás nélkül hatnak, hogy egy és ugyanazt a tárgyat termeljék, s így mindnyájan alá vannak rendelve egy mozgatóerőnek, amely magától mozog.”²⁶ Itt tehát az „automata” az igazi szubjektum — jegyzi meg Marx —, amely az automatahoz „öntudatos szervként” járul.

Ami azonban a gépekkel és automatákkal stb. kapcsolatban általános emberi szempontból lényeges, az a következő: „... a kombinált összmunkás, vagyis a társadalmi munkaorganizmus jelenik meg mint átfogó alany, s a mechanikai automata mint tárgy.”²⁷ Ebben a hasonlatban kritériumként az emberi munka antropológiai dimenziói, azaz a termelési folyamatok tudatos, célszerű irányítása és ellenőrzése emelhető ki. Ha manufakturális, a termelés kisipari szakaszában a kisiparos munkájának alkotó tulajdonságai voltak az uralkodók (az általa előállított tárgyak elkészítésük kezdetétől azok befejezéséig közvetlen ellenőrzés alatt állottak), amit Marx külön értékkel, az ipari termelés folyamatában a munka „a kínzás eszköze lesz, mert a gép nem a munkást szabadítja meg a munkától, hanem munkáját a tartalomtól”.²⁸

Ezzel tehát a tartalmatlan munka fejlődésének iránya valamennyi egyéni különbséget kiegyenlít s csupán a durva biológiai adottságokat (nem, kor) hagyja meg. A munkások képzése olyan betanítás, amely sokkal jobb, minél inkább biztosítja „a munkás korai betanítását, azért, hogy megtanulja saját mozgását hozzáidomítani egy automata egyenletes, folyamatos mozgásához”.²⁹

Ezek szerint az „automatizált gyár” feltételeiben a kiképzés lényege egyrészt az „egész életre szóló szakosításra”, pusztán annak az ügyességnek az elsajátítására szorítkozik, amely hat hónap alatt elsajátítható és ugyanakkor (másképpen) egyre szélesebb társadalmi rétegek általános képzettsége színvonalának emelésére hat („az írástudatlanság százalékának csökkenése”, „az iskoláztatás tartamának meghosszabbítása”); amely a társadalmi termelés „technikai-technológiai forradalmasításának” következménye és feltétele. „A technikai fejlődés” következményeinek korszerű ténye kifejezésre jut a lakosság összetevékenységének újrafelosztásában a legfejlettebb nemzeteknél, a „primáris” és „szekundáris” tevékenységek óriási csökkenésében a „terciális”-ak javára (Clarac terminológiája szerint). Ezeket a viszonyokat Fourastier állapította meg. Szerinte a munka össz intellektualizálásának betörését jelentik az „iparosítás utáni” társadalomba.

De térjünk vissza Marxhoz, a tőke és a munka viszonyának elemzéséhez. Kétségkívül az automatizált gyári rendszer olyan új termelőerőt jelent, amely a termelés forradalmasítását képes tovább emelni, modernebb alapokra helyezni a munkaerő tőkés célokra való kihasználását. „Így a tőkében, ellentétben a munkával, felszívódik az összegyűlt tudás és ügyesség, a társadalmi agy általános termelőereje, s ezért a tőke tulajdonságaként, pontosabban állandó tőke-

ként jelenik meg.”³⁰ Ez a gépesítésben megnyilvánuló tudás azonban idegen és veszélyes a munkás számára, mert bármikor feleslegessé teheti és elűzheti. Ez a tőkének a munkások mind progresszívebb elszegényedése számlájára történő szüntelen gazdagodása, tekintet nélkül arra, hogy ma a kapitalizmusban a munkabér és a munkások általános munkaszínvonala jelentősen megnövekedett, ugyanakkor a kizsákmányolás százaléka is ilyen arányban megnövekszik. (Marx erről a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* írt.) Mindez a tőke társadalmi viszonyainak ellentmondásait egyre mélyebbé és legyőzhetetlenebbé teszi. Így jutunk el arra a pontra, amikor a tőke, a munka növekvő termelőereje, saját megszüntetésére, „mint a termelésen uralkodó forma”³¹ megszüntetésére törekszik. Így „az emancipált munka javára lesz és magának az emancipáció megszüntetésének feltételeként jelentkezik”.³² Hogyan lehetséges ez?

A tőke egyre modernebb gépekből, automatákból, elektronikus agyakból stb. áll, amelyek az élő munkát a végső határig képesek kiszorítani. Ezzel az élő munka mennyisége az árúban a minimumra csökken, míg az állandó tőkévé tett érték a legnagyobb mértékben megnövekszik. Mihelyt a „gépezet” a munkaerő használatát az alsó határra csökkenti, a másik oldalon a „munkanélküli proletárok tömege” jelentkezik minden egzisztenciális tevékenységtől megfosztottan. És valóban — állapítja meg Marx — „a gépezet nem azért jelentkezik, hogy a hiányzó munkaerőt pótolja, hanem hogy a tömegesen jelentkezők számát a szükséges mértékre redukálja. A gépezet csak ott jelentkezik, ahol sok a munkaerő...”³³

A termelőerők társadalmi felhasználásának és a fejlődés kihasználásának lényegében két ellentétes tendencia jut kifejezésre: mint negatív hatás a lakosság tömege veszíti el pusztá létfenntartásának feltételeit. A folyamat pozitív megnyilvánulása viszont azt jelenti, hogy a munka termelőerejében a tudás, a tudomány, a találmányok, a káderek nem szériaszzerű képzésében a soha nem látott közvetlen befolyás ésszerűsítése tömörül. Mindez azt jelenti, hogy a szükségszerűség birodalmának fennáll az a reális lehetősége, hogy jelentéktelen tényezővé zsugorodjon. Jóllehet a termelőerők betörése a nagyiparba, különösen manapság, minden kétséget kizáróan fennáll, Marx számára mégsem volt mindegy, milyen végső célokról, szándékokról és következményekről van szó. A nagyiparban — állapítja meg Marx — „a tudományok eredményeiből közvetlenül levont mechanikai és kémiai törvények elemzése és alkalmazása képessé teszi a gépet, hogy elvégezze azt a munkát, amelyet azelőtt a munkás végzett”.³⁴ Ugyanezt erősíti meg Marx a tőkében, de oly módon, hogy a munkához viszonyítva a termelőerők további forradalmasításának élet-halál kérdésévé teszi. A tőkében ennek elismerését követeli meg: „A munkások lehető legnagyobb sokoldalúságát általános társadalmi termelési törvénynek ismerjük el, és ennek normális megvalósulásához a viszonyokat hozzáidomításuk.”³⁵

Mindezek alapján a nagyipar fejlődése, mint láttuk, új korlátokat állít, noha azokat a lehetőségeket is nyújtja, amelyek a termelők sokoldalú affirmációját szolgálhatnák. Az ipar fejlődésének logikus következményeit Marx szerint a következő viszonyok fejezik ki: a „lakosság nyomorúságos részének” eltűnése, amely minden pillanatban kénytelen felkészülni arra, hogy „a tőke változó kizsákmányolási szűrséglete számára tartalékban tartott, rendelkezésre álló munkásnépesség szörnyűségét helyettesítsék azzal, hogy az ember abszolúte rendelkezésre áll változó munkakövetelmények számára; hogy a részegyént, egy társadalmi részletfunkció pusztá hordozóját helyettesítsék a teljesen fejlett egyénnel, akinek számára a különböző társadalmi funkciók egymást felváltó tevékenységi módok.”³⁶

Az ipar fejlődése tehát kiváltotta és elmélyítette a tőkés termelési módszer ellentmondását s ezzel kétségessé tette a korábbi munkamegosztást. Az előbbi ellentmondások megszüntetése, az ipari termelés és az elsajátítási viszonyok új forradalmasítása alapján keletkezik egyebek között, ahogyan Marx gondolta, az ifjú nemzedékek egy döntő szerepet játszó, mindent átfogó, ingyenes, világi, sokoldalú, szakmai és tudományos iskolai és főiskolai képzése. Erről már a múlt század közepén jelentkező első tapasztalatok alapján írja: „E forradalmasítási folyamat egyik, a nagyipar keretében spontán kifejlődő mozzanatát képviselik a politechnikai és mezőgazdasági iskolák; a másik tényezőt a szakiskolák képezik, melyekben a munkásgyermek némi technológiai képzést kapnak és elsajátítják a különböző termelőeszközök használá-

tát.¹³⁷ A munkásosztály természetesen a politikai hatalom megszerzésével szükségyszerűen megszerzi az oktatás feletti hatalmat is, s kiemeli az iskolák és az egyetemek fejlesztésének társadalmi jellegét, illetve forradalmasítani igyekszik a tudományos és művelődési formák vívmányait.

V.

Marx az elidegenült munkára vonatkozó bírálatának kezdetén a munkamegosztás kényszerének megszüntetéséről van szó, mivel az a termelés egyoldalú embertelen megosztási feltételeinek a kifejezője. Ez ugyanis „mielőtt a megosztás a termékek megosztása lenne: 1) a termelőeszközök felosztása, 2) a társadalom tagjainak felosztása a termelés különböző területein, ami ugyanazon viszonyoknak további meghatározása”. A társadalom tagjainak elosztását, a termelés különböző területein mint a termelőeszközök előzetes elosztásának konkretizációját, lényegében az individuum termelői-társadalmi viszonyokban való teljes alárendeltségét határozza meg. Az a tény, hogy egyesek számára a társadalmi viszonyok felszínén mindez úgy rémlik, mintha maga a megosztás megelőzné a termelést, nem más — vonja le Marx a következőt *A szabadság alapjai* c. művében —, mint a tőkének, a földjádárnak, a tulajdonnak stb. „a termelés önálló tényezővé” válása. A termelés feltételeinek megosztásában legfontosabb tényező a „szocialista újrafelosztás” lehetőségeinek újramegvalósítása, az „absztrakt társadalmi gazdagság” létrehozásában, olyan igazi gazdagság megteremtésében, amelyik egyenlően megillet minden egyént. Az újrafelosztás megvalósításának értelme nem más, mint „az absztrakt munka” feltétel nélküli használatának rendszeres és tervszerű szocialista elvekre épülő (mindenki képességei szerint — mindenkinek munkája szerint, a „kommunista társadalom” alacsonyabb fokán a jogtalanság kifejezése) megkérdőjelezése az áruk eredményében, a csereértékben stb., a következőkben pedig a bérmunkára épülő viszonyok és a kizsákmányolások megszüntetése, az egyes kollektívák stb. ügyvitelének, a „piacmutatók” kritériumának elvetése az egyes kollektívák ügyviteli feltételeinek és eredményeinek megosztásában. De különösképp áll ez a „szocialista árugazdálkodásra” (elvitathatatlan tény a társadalom szocialista irányba való fejlődésében stratégiai kétségbevonása), ahol az áru és pénzgazdálkodási viszonyok elemi hatása alapján az ésszerű viselkedés elve lesz úrrá. Ekkor lehetővé válik, hogy a társadalmi élet ilyen elemi iránya az egyik végletből a másikba jusson (például a „gazdasági liberalizmustól” a társadalmi viszonyok sztálinizált bürokratizációjáig).

Miután azonban bennünket az oktatás ügye adott, azaz szocialista társadalmi rendszerben érdekel, az egyén képzése a termelői feltételek ugyanazon törvénye alá esik, mint amely alá az osztály, a társadalmi réteg stb. átlagtagjaként feltétel nélkül tartozik, úgyhogy számára idegen, ismeretlen, ellenséges célokra felhasználhatják, függetlenül attól, hogy munkás-e vagy sem. Ebből következik, hogy annál sürgetőbbé válik a nevelés-oktatás eddigi jellegének felszámolása, a gyermek- és ifjúságnevelés alakjának és módszereinek megváltoztatása: a tanulás gondjainak, bajainak, a „természetes képességek” szociopatologikus, kényszerű fejlesztésének megszüntetése elszigetelt értelmi, emocionális, erkölcsi stb. egyoldalúságok alakjában.

Az absztrakt munka megszűnésével sorban mind megszűnnének — Marx megállapítása szerint — a legnagyobb válságban levő oktatási rendszerek, az iskolázatásnak az állatok általános idomításához hasonló, elfajult intézményei (a szerencsétlen állatokra is olyan pedagógiai eljárásokat alkalmaztak, mint az iskolás gyerekekre), eltűnnének a nem komformista, átlagon felüli, szérián kívüli, a fennálló vállalatra nézve „veszélyes tudás”, az eretneki, a büntetendő, a szigorúan cenzúrált, üldözött és a börtönfalak között részocializált vélemények és felfogások, s mindent összevetve, ahogyan már a nagyiparral kapcsolatban írtuk, eltűnnének a neuralgikus pedagógiai megcsonkítások. Ezzel tehát a munkafolyamatnak közvetlenül alárendelt, pusztá munkaeör által termelt „absztrakt munka” helyére a magasan képzett, alkotó munka lép mint a „termelés öre és szabályozója”, tágabb értelemben és társadalmi szinten pedig a termelők egymás közötti kapcsolata fejlesztésének irányítója és koordinátora (a termelők termelési és társadalmi funkciójának egységes alkotóerőként,

általános és egyetemes gazdagságként való teljes integrációja). Ezzel a termelők az egyesülésnek arra a fokára lépnének, amelyen a természeti folyamat „iparivá alakul, közvetítőként tolva maga előtt a legyőzött szervesen természet”,³⁸ kiemelve a társadalomképzés rendszerének első sorában a tudomány humánus, egységes és történelmi oldalát.

Ugyanúgy a nevelői-oktatói tevékenység legfontosabb feladata biztosítani az ifjúság számára az ismeretekkel, kultúrával és művészetekkel való intellektuális foglalkozást s ezzel a társadalmi individuum sokoldalú megformálását. Ezt Marx a következő szép gondolattal fejezte ki: „Ez a folyamat diszciplína (tudományág), tevékenység, kísérleti tudomány, anyagi-termelő és tárgyiasító tudomány az alakuló emberhez viszonyítva, akinek fejében a társadalmi ismeretek felhalmozódnak.”³⁹ Marx azonban, amiről egyébként *A tőke* első kötetében írt, a sokoldalúan gazdag individuum forradalmi kialakításában a nagyipar, valamint a „politechnikai iskola” megváltozott szerepe alapján figyelembe veszi még a nevelői-oktatói intézmények, intézetek és ösztársadalmi viszonyok relatív önállóságának egymásra gyakorolt hatásait is. Ennél fogva kiemelkedik a társadalmi viszonyok domináns jellegének változása, ami a társadalmi viszonyok szerkezetében, s így az iskoláztatásban is, ellenhatásként kisebb-nagyobb változásokat idéz elő. Ha tehát tovább követjük Marx felfogását a munkától való elidegenedés alakjainak és aspektusainak gyakorlati megszüntetésével kapcsolatban, akkor ezt a társadalmi élet gazdasági területén tesszük.

A megszüntetett „absztrakt munka”, amely csereértéket, tőkét, szocialista áru- és pénztermelést, egyszemélyes termelőerőt állít elő, a további közvetítésben kitermelő osztályokat, államot s külön szocialista államot, a társadalmi viszonyok bürokratizált tárgyiasítását, a lakosság fogyasztói mentalitását, a társadalmi tudatnak az élettől való elvonatkoztatását és elferdítését, a személyiség teljes elvesztését a mai világban és mindezek megegyezését az eddigi oktatási módszerekkel, amelyek megkövetelik, hogy az egyén feltétel nélkül alárendelje magát és alkalmazkodjon a társadalmi rendszer fennálló és kényszerítő társadalmi munkamegosztásához (hivatáshoz, foglalkozáshoz, a pusztá munkához, a „fizikai erő ösztönös mozdulataihoz”, a „szervezet biológiai aktivitásához”, a „tömeg, a csöcselék mozgásához a munkaerő-piacon). Mindez abban a közgazdaságban érhető el, amelyet Marx „a termelőerők fejlődésével azonosnak tart”.

Ha írásunk kezdetén azt állítottuk, hogy a munka önállósult termelőerő, amely az egyénnel ellenségesen helyezkedik szembe, ezért el kell érnie az alkotói termelőerők, az öntevékeny individuumok egységét, akkor — ebben rejlik Marxnak az emberről és az emberi világról vallott legmélyebb antropológiai álláspontja, amelyet következetes filozófiai módszerrel fejtett ki és valószínűleg meg a „nemzeti politikai gazdaságtan”-ról szóló elmékedései során. Az ökönomia, a megtakarítás antropológiai értelme a szükségletek kritikai-analitikai vizsgálatának alapvető kritériumát jelenti. Megkülönbözteti a lemondást, a nélkülözést, az elszegényedést, a megcsonkítást, az aszkézist, a szegénységet, a pusztá egzisztenciát és hasonlókat. Megkülönbözteti mint a termelőerők fejlődésének a nemzetgazdaságban található mozzanatait az individuum társadalmi fejlődésétől vagy az élvezni tudás emberi képességeinek mint az élvezet feltételeinek teljes kialakulásától. „Az élvezni tudás képessége — állítja Marx — az élvezés feltétele, tehát első eszköze, és ez a termelőerők egyik individuális predispozíciójának fejlesztésére irányuló képesség.”⁴⁰

Ha tehát az igazi öntevékeny és szabad egyéniséget tartjuk szem előtt, akkor ezzel együtt előnyben részesül a használati érték és az emberi kapcsolatok olyan termelése, amelynek alapját a becsület, az őszinteség, a kölcsönös bizalom képezi, s mindezt annak érdekében, hogy mások emberi szükségletei saját személyes szükségleteiként nyerjenek kielégítést.

VI.

Az öngazgatás eszméje, mint az önmeghatározás elvének filozófiai kifejezése, mindenekelőtt a szubjektum autonómiáját jelenti a heteronómiával, vagyis a külső meghatározók (templom, állam, hagyomány, mítosz, legendák stb.) fennállásával szemben. Az utonómia azonban nem közvetlenül adott, hanem mindenkor az elért emberi szabadság fokát, a társadalmi élet által adott keretekben valóban elért fokot jelenti.

Miben áll az autonómia? Mindenekelőtt abban, hogy létezik egy közös, általános társadalmi szervezet, amely valamennyi termelőeszközt ésszerűen és tervszerűen igazgat és használ. Ezzel elértnek tekinthető az a feltétel, amikor minden ember munkás, ahogyan Marx a párizsi kommuné elemzésében az öngazgatók eszméjére már előzetesen utalást tett. Már akkor, védelmezve a kommuné számos ellenségének rohamától, határozottan követelte a tulajdon osztályjellegének megszüntetését. A kommuné „az egyéni tulajdont valósággá akarta tenni azáltal, hogy a termelőeszközöket, a földet és a tőkét, amelyek most elsősorban a munka leigázásának és kizsákmányolásának az eszközei, a szabad és szövetkezett munka egyszerű eszközeivé változtatja át.”⁴¹ De ez nem elég ahhoz, hogy a munkával kapcsolatos egyetlen „bajt” egyetemessé tegye. Ellenkezőleg: arról van szó, hogy ezeket a bajokat el kell tüntetni, s a már előrelátott módon végre kell hajtani a termelők integrációját, amelyben mindenkiféle és mindenekelőtt a tulajdonosának egyebek között örömet és meglepődést hozó, magasan szakképzett alkotói, általános emberi munka lesz képviselve. Még egyszer: arról van szó, hogy amit Marx a polgári társadalom önmegtadadásának végső eredményében látott, vagyis hogy mindez, aminek „szilárd alapja van”, eltűnik, s az individuuum öntevékenységének „átmeneti mozzanatai” jelennek meg. Mert a termelés feltételeinek, tárgyasululásának szubjektumai maguk a koordinációt, irányítást és ellenőrzési funkciókat végző és egymással kapcsolatban álló individuumok, akik „az általuk teremtetett gazdagság” világában a „változatlan változások tevékenységét” végzik.

Az öngazgatás azonban lényegében minden állami bürokratikus és a termelőnek egyéb idegen szervezet tagadását jelenti. Ebből következik, hogy saját megerősítésének szükséges előfeltétele, hogy mindenkiféle a társadalom klasszikus típusú politikai szervezete legyen. A mai körülmények között ez azt jelenti, hogy eltűnnek az önállósult és a hatáskörök szűkös elvei szerint hierarchikusan szervezett politikai ígéreték, amelyeket nem az ösztársadalmi élet igazi szükségleteihez mértek. Ugyanakkor annál fontosabb az olyan hivatásszerűen üzött politikai tevékenység megszüntetése, amelynek alapját a társadalmi hatalom feletti monopól képezi, s ezért külön érdekeket előfeltételez.

Eszerint az új termelői-társadalmi viszonyokban az öngazgatóknak az az elsődleges feladata, hogy a munka területét és a termelők általános létezését, maga az öngazgatás fennállása érdekében, általánossá tegyék. Mert az öngazgatást, jóllehet az öngazgatók uralma általában gyári körökben alakul ki, ahhoz, hogy fennmaradhasson, maga a gyár területén is szükségeszerűen, és pedíg feltétlenül azonos elvek szerint, vízszintesen és függőlegesen a társadalmi viszonyok összességében fejleszteni kell. Az öngazgatás első csírájának titkát Marx a kommuné tapasztalatának elemzésében fedezte fel. A kommuné nemcsak „a munkásosztály hatalmának”, hanem úgy tekintette, mint „végre felfedezett politikai munkát, amely mellett a munka gazdasági felszabadítása létrejöhett”,⁴² s mint olyan kommunális berendezést, amely pótolná „a társadalmi testnek mindazt az erőt, amelyet eddig a társadalomból táplálkozó és azt szabad mozgásában gátló élődsi állam felemésztett.”⁴³

A munkásosztály létezése azonban a mai körülmények között forradalmi tevékenységében — ha saját önrendelkezéséről van szó — nem nélkülözheti kritikai tudatának magas fokát. „Ha a kommunista iparosok egyesülnek — írta Marx —, akkor céljuk mindenekelőtt a tanulás, a propaganda stb.”⁴⁴ Ugyanúgy ahhoz, hogy az öngazgatásban kezdeti eredményeket érjenek el, mindenkiféle öntudatos öngazgatókat kell kiképezniök, akik mint sokoldalúan fejlett személyiségek valóban az öngazgatás megteremtésén munkálkodnak.

Miután munkánk elején feltételeztük az öngazgatóknak mint igazi emberi közösségnek a keletkezését s vele egyidejűleg az elidegenült „osztályjellegű” nevelés és oktatás eltűnését, szerintünk ez mindenkiféle azáltal valósul meg, hogy az öngazgatók a jelen társadalmában felfedezik „tulajdon identitásukat”. Az öngazgatóknak ez az önfelismerése azonnal kezdetét veszi, különösen az iskolákban és az egyetemi ifjúságnál, amelyek a hangsúlyt arra helyezik, hogy rendszeres és tervezett társadalmi hatást gyakoroljanak a kritikai tudás, a gondolkodás, a felfogások és álláspontok kialakulására egy olyan világról, amelyben mások humánus szükségleteit úgy elégítik ki, mint sajátjaikat. Az ifjú nemzedék folyamatos képzésének ilyen jelentőségéről és hatékonyságáról írt Karl Korsch a „szocializáció” kérdésével és a „szocializmusra neve-

léssel" kapcsolatban. Véleménye szerint a „nevelés” a megbízható módszer a szocialista forradalom továbbfejlődésének biztosítására. Úgy látta — amint azt egyik írásában feljegyezte —, hogy „ebben vannak maradandó nagy feladataik azoknak az embereknek, akiknek szenvedélyes vágyait és forradalmi túlzásait nem mindig tudja kielégíteni a lassú, a mindenféle megtorpanásoknak és fordulatoknak, a társadalmi termelői viszonyoknak kitett fejlődés”.⁴⁶ Ahhoz továbbá, hogy a fiatal nemzedéknél a forradalmi szellem kialakuljon, a nevelésben és az oktatásban a legnagyobb hangsúlyt és a legfontosabb szerepet a kultúra előlegezésének kritikai, pedagógiai megközelítése kap, különösen azé a kultúráé, amelynek egyetemes emberi, mélyen humánus tartalma van, amelynek értékei természetéből fakadó kritérium alapján állapíthatók meg, amely a fiataloknál szubjektív képzelő- és alkotóképességeket fejleszt: ösztönzi és ébreszti az egész emberiséghez való tartozás emberitét, más személyekkel szemben őszinte együttérzést vált ki.

Mindenesetre a kultúra mai színvonalához, valamint az öngazgatás törvényeihez szabott programszerű feladatok meghatározott és sajátos társadalmi körülmények és feltételek között valószínűsíthető meg (az anyagi gazdagság, a tanerő általános és tudományos pedagógiai képességeinek magas foka, az iskolák és egyetemek autonómiáján belül az oktatási folyamat pedagógiai szerzettségé).

Miután azonban az öngazgatás fogalma nem más, mint a társulás magas formáinak alacsonyabbakból való szüntelen keletkezési folyamata s természetesen azok visszaesése is, ezért a leendő öngazgatók kiképzésének társadalmi programjai olyan tulajdonságok, amelyek maguk is e fejlődés termékei. És mégis, a nagyobb bizonyosság a magasabb formák, az egyén társadalmi aktivitásának szabadabb formái felé abban a sokoldalúan kialakított képességben van, hogy azonosítani tudják magukat az emberi közösséggel. Az önanononitásnak ez a formája mindenekelőtt az egyéniség olyan kritikai-kutatói szelleméről tanúskodik, amely — amellett, hogy a szubjektum sokoldalú tájékozottságát is magában foglalja (lehetőleg a valóság legkülönbözőbb területeiről származó tudományos ismeretek és álláspontok alapján) — kifejezésre jut a valóság legkülönbözőbb tényeinek tudományos felkutatásában és feltárásában, azok összekapcsolásában, értelmezésében és kritikai elemzésében s végül mindezeknek a társadalom javára való sokoldalú, szabad és megindokolt felhasználásában.

Az öngazgatók életbevágóan fontos elhatározásaiban döntő szerepe az egész valóságról szerzett kritikai tájékozottságnak s e tájékozottság szabad felhasználásának van. Mindezek annak érdekében történnek, hogy a saját erőből és a közösségi élet feltételeiben teremtett elvek és célok gyakorlatilag megvalósuljanak.

Az öngazgatás kialakulásának — amint láttuk — nincsenek saját indítékai, hanem azokból a már meglévő viszonyokból fakad, amelyek egy kettős osztályellentétre épülő szerkezet és mozgalom bürokratikus etatista és forradalmi koegzisztenciáján nyugszanak. Egyik szerkezetnek a másikkal való felcserélésében egyebek között a túlsúly annak a szakmai-technikai, „pozitív” tudásnak a felhasználásán van, amelyet saját termelési-társadalmi viszonyok biztosítanak az osztálymenedzseri pozíciók megőrzésének technokratikus hatalmasai számára. Ezzel mindenesetre jelentősen csökkennek az öngazgatók lehetőségei arra, hogy a fejlődés további folyamatának kulcskérdéseiben, sőt az öngazgatás sorsának végső kérdésében a döntést befolyásolják. Ezért van szükség erélyes, okos és bölcs akcióval elfoglalni a társadalmi viszonyok uralkodó pozícióit, hogy ezzel létrejöjjenek az öngazgatói befolyás meghatározott, uralkodó gócpontjai. Amennyiben ez a „küldöttrendszer elvei” alapján már megtörtént (a munkásosztály által hozott határozatok és foganatosított végrehajtások egységes, méghozzá kizárólag az osztálytársadalmi viszonyok tulajdon közvetítésével), ennek a lehetőségnek a megvalósítása az élet és halál (korszakalkotó) kérdésévé válik.

Ahhoz azonban, hogy az öngazgatás pozitív befolyása okosan és bölcsen fejlődhessen, amellett, hogy a „szakemberek törzskara”, az öngazgatási szervek közvetlen alárendeltjei lennének, mégis a technokrata túlerő és annak kiirtásával szembeni ellensúly igazi értelme, a „kvalifikált”, a „nagykorú” (a felvilágosodás kanti értelmezése szerint) vélemény megteremtése érdekében szükségessé válik a szó gondos és nyilvános kritikai és mérész használata.

Mert a szabadság tarthatatlan tudatlanság alapján. Másrészt ugyanúgy lehetetlen az öngazgatás tudás alapján, ha nem kerül sor annak határozott és minden megalkuvás nélküli alkalmazására. Akkor ez a közvetlenül megnyilvánuló és demokráciát építő (Hegel az ógörögök szabadságával kapcsolatban), hozzázártó munkálkodás, amely megszabadítja a társadalmat a bürokratikus-etatista közvetítéstől, valódi bizonyítéka az emberi életre érdemes munkásosztály „nagykorúságának”.

SIRKÓ ILONA fordítása

JEGYZETEK

1. Karl Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok*. Budapest, 1962. 55.
2. Karl Marx: *Temelji slobode, Grudrisse (Osnovi političke ekonomije)*. Naprijed, Zagreb, 1974. 266.
3. Marx—Engels: *Válogatott művek* I. Szikra, Budapest, 1949. 31.
4. Marx—Engels: *A német ideológia*. Magyar Helikon, Budapest, 1974. 80.
5. Karl Marx: *A tőke* I. Szikra, Budapest, 1955. 451.
6. Hegel: *A szellem fenomenológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 22.
7. I. m. 24.
8. I. m. 25.
9. I. m. 50.
10. I. m. 50.
11. K. Marx—F. Engels: *Nemačka ideologija. Rani radovi*. Naprijed, Zagreb, 1961. 360.
12. Marx—Engels: *Válogatott művek* I. 339.
13. I. m. 340.
14. I. m. 228.
15. I. m. 227.
16. I. m. 228.
17. I. m. 228.
18. I. m. 23.
19. Karl Marx: *Grundrisse*. 295.
20. Jean Fourastier: *Univerzitet pred stečajem*. Duga, Beograd, 1973. 18.
21. Marx—Engels: *Rani radovi*. 212.
22. Karl Marx: *Grundrisse*. 115
23. Karl Marx: *A tőke* I. 311.
24. Karl Marx: *Grundrisse*. 107.
25. Karl Marx: *A tőke* I. 518.
26. I. m. 391.
27. I. m. 391.
28. I. m. 395.
29. I. m. 392—393.
30. Karl Marx: *Grundrisse*. 285.
31. I. m. 287.
32. I. m. 289.
33. I. m. 289.
34. I. m. 291.
35. Karl Marx: *A tőke* I. 455.
36. I. m. 455.
37. Karl Marx: *Grundrisse*. 21.
38. I. m. 293.
39. I. m. 301—302.
40. K. Marx— F. Engels: *Rani radovi*. 256.
41. Marx—Engels: *Válogatott művek* I. 506.
42. I. m. 505. 43.
43. I. m. 504.
44. K. Marx: *Ekonomsko filozofski rukopisi*. 260.
45. Karl Korsch: *Radno pravo za savjete poduzeća. Spisi o socijalizaciji*. Stvarnost, Zagreb, 1974. 145.

ALKOTÓMŰHELY

KRISTOVÁC KLÁRA

BALÁZS G. ÁRPÁD ADY-ILLUSZTRÁCIÓI

Az 1966. évi Októberi-díj, a három évvel későbbi Munkaérem aranyfokozata után 1976-ban Forum-díjjal tüntették ki Balázs G. Árpádot értékes és gazdag munkásságáért. Hosszú életútját festmények, rajzok, grafikák sokasága igazolja, melyekről lehetetlenség kimerítő képet nyújtani néhány oldalon; a teljességnek így csak a látszatát kelthetnénk. Ezért a sok-sok útírány közül, mely mind egy pont: a művészi érték, a maradandó, az eredeti felé törekszik, egyet választunk csupán: a grafikus Balázs G. Árpád útját, s ennek az útnak is csak egy szakaszát, az Ady-illusztrációkat.

A húszas évek végét s a harmincas éveket Balázs Árpád a legtermékenyebb éveinek tekinti; ebben az időszakban készültek a következő grafikai mappák: a belgrádi nyomornegyedet megörökítő *Jatagan mala* c. linómetszetek, az *Iris fametszet* c. sorozat, s a nyolc Ady-illusztráció, mely hamarosan másodsor is kiadásra kerül.

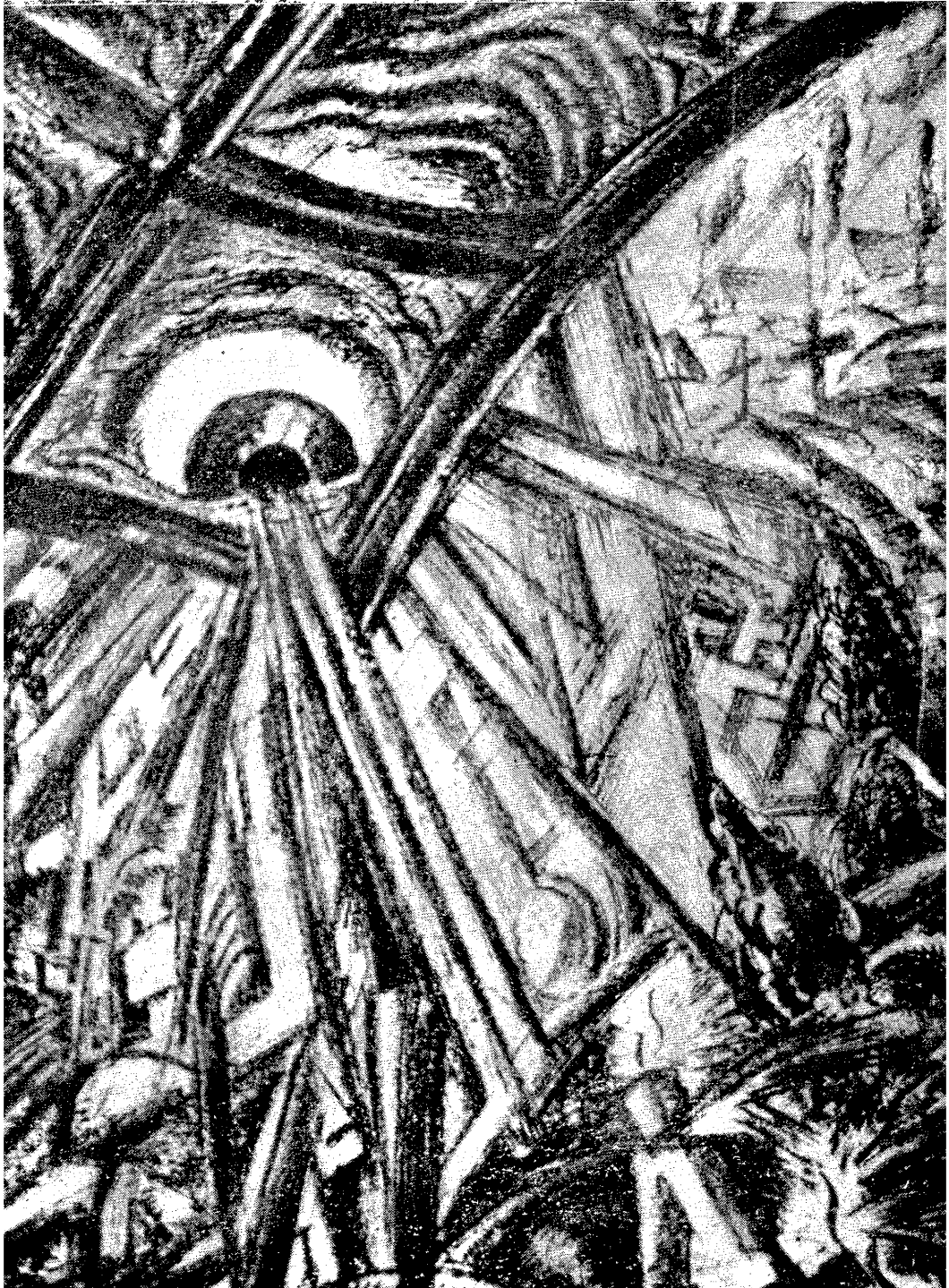
„Az Ady versek illusztrátorának a szó eredeti értelmében kell illusztrálni: megvilágítani, magyarázni a választott verset és nem lefordítani azt a képirás nyelvére, szóval túl kell menni a költemény felszínes képelemein” — olvashatjuk Szenteleky előszavában, mely útmutatóként szolgálhat a mappa nézőjének. S a nyolc könyvomat valóban „megvilágítja” a nyolc verset, együtt izzanak a sorok és a rajzvonalasok. A lüktető, zaklató verssorok mellett a rajzokon ugyanilyen feszültség él, csak más nyelven szól hozzánk: a ritmus (a hatás és ellenhatás eredménye), a szerkezet, az egység (mely kisebb, vagy nagyobb részekből tevődik össze), betű helyett a vonalak, fehér és fekete felületek gazdagságával hat ránk.

*Zászlónk lehanyatlik untan,
Fáradtan biztatjuk egymást,
Bízunk még, de nem magunkban,
Be gazdátlan, be keserves bizalom*

(Ady: *Fáradtan biztatjuk egymást*)

Ebből a néhány sorból is érződik az ellentét, melyre a vers épül, s az ellentét jelen van a verset kísérő könyvomban is. Az ellentét, vagyis a kép alkotóelemeinek a harca tele van „fáradt” küzdelemmel. A harc kimenetele bizonytalan, ki lesz a győztes, nem tudni, hiszen nem befejezett történésről van szó, hanem egy folyamatról, az események további alakulására tehát csak következtetni lehet.

Közel a temetőhöz

Fáradtan biztatjuk egymást

A kőrajzon, melynek szerkezete erős és világos, két küzdő figura látható, s az ellenük és velük küzdő harmadik képelem a nyugtalan és meghatározatlan háttér. A szilárd kompozíció ellenére a vers sugallta bizonytalanság mégis jelen van, mégpedig a három erő viszonyába rejtve.

Első pillantásra úgy tűnhet, a képen csak egy irány létezik, vagyis a zászlós figuráé, de a helyzet nem ilyen egyszerű, s ha így lenne, a megoldás veszítene összetettségéből eredő varázsából. Az említett erő tehát nem magányos, ennél fogva tehát nem is uralkodhat győztes harcoként, csak küzdhet, viaskodhat ellenfelével (és nem is egyedül, hanem társa segítségével). A zászlós figura átlóként szeli át a képet s az erő, a mozgás, melyet képvisel, egyenlő a jobbról balra haladó átló erejével. Kitűnik, hogy a képen jelenlevő többi irány ellentmond az előzőnek: a zászlós mögötti női figura hátradól tartásával mintha csak arra törekedne, hogy a férfi alakját kiegyenesítse, s így a zászlót magasba lendítse; talán sikerülne ez az eltolódás, ha a zászlóra és hordozójára nem hatna még egy erő a fehérén villogó háttér képében, mely a női alakkal szemben a zászlóvivőre ellentétes erővel hat, arra törekedve, hogy az előrehajlott alakot földre kényszerítse. Ez a két irány mintha csak a harc két lehetséges kimenetelét testesítené meg: a győzelmet és a bukást. A zászlós és segítőtársa konkrét figurák, ellenfelük pedig hozzájuk viszonyítva absztrakt. Az ellenfél ilyen megjelenítése az ő győzelmüket sugallja, de csak sugallja, hisz a meghatározatlan háttér, a fehér vibráló ellenelő hatalmasabb, erősebb is lehet náluk. „Fáradtan biztatjuk egymást”, s a kérdésre: sikerül-e győznünk, Ady nem válaszol, és erről a könyomat is hallgat.

Az erők harcát, más szóval a ritmus játékát, mely legfőbb éltetője minden alkotásnak, végigkísérhetjük a többi illusztráción is, így *Az örök halálmenet* c. versén is (ahol a harc még tovább fokozódik).

Örök halálmenet — az örök szóban benne van a végtelen, a végtelenben a folyamatosság, a folyamatosságban a körforgás, az állandó visszatérés: kezdet és vég örökösen ismétlődve követik egymást, s egymás nélkül nem léteznek. A kőrajzon szédítő iramban száguldanak a fekete vonások minden irányból. Egy-egy gesztus, krétavonal a pillanat töredékével egyenlő, ha nyomon követjük, s a szem nem nyugszik meg egy-egy vonáson, a vonalak tovább hajtának bennünket; nem lassú szemlélődésre ösztönöznek, hanem nyugtalan kutatásra: merre is ez a rohanás és miért? Az erős vonások valóságos hálót alkotnak, görcsösen kapcsolódnak egymáshoz, fekete labirintust alkotnak és végül mind egy pontba torkollnak: a kép gyújtópontjába, mely az örök, az állandó, a kiindulás és visszatérés, a kezdet és a vég pontja.

A lendületes fekete vonások között pedig vakít a fehér papír, mely mintha izzó anyaggá vált volna. Hányféle is lehet a fehér és hányféle a fekete? Végtelen skálával rendelkezik mind a kettő, és ez a bőség a kettő találkozásakor jut kifejezésre. Ezt a bőséget felismerve felhasználni és kimeríteni óriási feladat, mert ez a gazdagság a grafika lényege, kincstára és legnagyobb csodája.

A fehér és fekete vakíthat, süthet, melegíthet, égethet, megdermeszthet, a végtelenbe vezethet vagy testközelséget kelthet. Megnyílik hát a fehér papír, levegő és tér szorong benne, távol és közel, tér és idő: élettel telitődik a sima lap...

Ezen a grafikákon is jelen van a képzőművészet egyik örök problémája: a tér és a távlat; más-más értelmezésben, megoldásban, miáltal az illusztrációk gazdagsága csak növekszik. Kétféle térfelfogás váltja egymást ezeken a lapokon: az első a látványt egy pontból mutatja be, a másik többnézőpontú részekből alkot egészet. Az első megszokottabb módszer, ennek ellenére a másik felfogás is hosszú múltra tekint vissza. Az elsónél reális távlatú képet kapunk, míg a másíknál a sokkal nagyobb szabadsággal rendelkező művész a valóságot átszervezve mutatja be; a megoldás pedig egyenes függvénye a képzőművész nagyságának.

A *halál lovai* c. vers illusztrációjánál a klasszikus távlat felbontódik s a kép nemcsak hogy többnézőpontú részletekből áll össze, hanem a félelmetes haláljátékot még a homorú és domború tükrök torzítása is fokozza. A kép azonban egységes s a különöző természetű elemek szinte észrevétlenül olvadnak össze és csak figyelmesebb szemlélődés után árulják el kapcsolódásuk módját.

Ez az illusztráció (akárcsak a térbeliség értelmezésében hasonló, *Közel a temetőhöz* c. illusztráció) térváriációnak is nevezhető, hiszen a rajz különféle térváltozatokkal telített.

*Alszik a falu, én virrasztok,
Nézem, nézem a temetőt:
Itt van az ablakom előtt.*

*Síró, rettegő félálomban
Ezerszer is megkérdem én:
Én szállok vagy ő jön felém?*

(Ady: *Közel a temető*)

Elképzelésben, megoldásban talán a legmerészebb könyomatról van szó. A kép felső szögletében egy félelmetes szem rémülten tekint maga elé az őt körülvevő, mértanian szerkesztett formákra, melyek alakjukkal, fehérségükkel, hidegségükkel temetőre emlékeztetnek. A temetőt s a szemet hidként köti össze két fehér sugár, s hogy ennek a két sugárnak melyik a kezdő és melyik a végpontja, nem könnyű megmondani. Ha a két sugarat a szemhez vezető útként fogjuk fel, akkor nem „én szállok”, hanem „ő jön felém”, de meg is fordíthatjuk a dolgot: a hatalmas szem annyira szuggesztív, hogy a szemlélőben az előbbtől ellentétes érzés is támadhat, miszerint a kiindulópont a fekete szembogár, melytől a két sugár a temetőig halad. A vers végén kérdőjel áll: „én szállok vagy ő jön felém?” s a kérdőjel az illusztrációnál is megmarad, és nincs is egyértelmű válasz a kérdésre. Végül is azt mondhatjuk: ez a kőrajz is méltó példája lehet a vers és az illusztráció összhangjának, egységének. Ha ez az összhang nincs meg, az illusztráció elvész nyomtalanul, s a nagyszerű vers hatása is csökken méltatlan társa mellett vagy fordítva, egy jó illusztráció hatása nem teljes, ha a vers értéke nem hasonló hozzá.

Értékes, komoly illusztráció ez a nyolc könyomat, mely a verset nem fordítja le egyszerűen a képírás nyelvére, hanem megvilágítja azt.

Szerénytelenség lenne-e vajon, ha azt kívánnánk: minden versillusztrációnk hozzájuk mérhető legyen?

— O —

Balázs G. Árpád 1887-ben született Felsőtökésen. A tanítóképzőt Kiskunfélegyházán fejezi be. Nagybányán Ferenczi Károly, Thorma János és Réti István tanítványa. A prágai akadémián tanul. Tanulmányutak: Drezda, Bécs, München. Szabadkai évek, a Bács megyei Napló munkatársa. Útkeresés: Belgrád. Vajdasági Galéria — a vajdasági riportút eredménye, útitársa Csuka Zoltán. Elkészül a Le Travail linómappa. Ismét Belgrádban. A Jugoszláv Képzőművészek Egyesületének, az Újságírók Szövetségének, az Oblik művészegylet tagja. Grafikai sorozatok: *Jatagan mala*, *Ady-illusztrációk*, *Iris fametszetek*. Zágrábi, szófiai kiállítások. Nagyszalonta, Nagyvárad, Szeged. A Dél-magyarország munkatársa. Szegedi, budapesti, békéscsabai, hódmezővásárhelyi kiállítások. 1959 — ismét Palicson. Az ULUS tagja. 1966-ban Októberi-díj. Retrospektív kiállítás az Életjel szervezésében. 1969 — a Munkaérem aranyfokozatának birtokosa, megjelenik önéletrajza, a *Bolyongó paletta*. 1976-ban Forradalmi díj.

Az örök halálmenet

OLVASÓNAPLÓ

A SZABADKAI MŰFAJ ÚJ ÚTRA INDUL

PETKOVICS KÁLMÁN: *A kérdőjeles ember.*

Életjel Könyvek 9. Szabadka, 1975.

Már írtam róla és élelőszóiban is ismertettem, éppen a szabadkai közönség előtt, a dokumentumriport szabadkai műfaját. Nem, nem teszem ezt meg újból, ismétlésképpen, s csak azért emlékeztetek e műfaj egykor adott meghatározására, definíciójára, mert annak szinte megteremtője, de legnevesebb művelője, Petkovics Kálmán mintha új utakra volna indulóban, mintha, mint örök vándor, örök alkotó-teremtő munkás elhajlana a már megteremtett, készen álló műfajtól — átengedve azt másoknak —, míg ő maga tova indul új műfajok megteremtése felé!

A dokumentumriport szabadkai műfaja, ahogy ezt a fajta riportot néhány évvel ezelőtt elkereszteltem, epikus műfaj volt, ha nem is éppen a régi hősi eposz szélesen hőmpölygő mesemondás medrébe ágyazott bőséges, méltóságos vízfolyás volt már akkor sem, hanem *A tizennyolc nyárfa* című Petkovics-riportkönyv harcos, rövid lélegzetű, pattogó mondatait öltötte magára s mint a bunkó hullott alá az ellenségre, annak elevenjébe találva: „Hej, bunkócska, bunkócska... Te drága... Segíts hát!” Vagy mint a karikásosstor pat-tant a szó a mondat végén — minden rím nélkül is!

Aminthogy nem ismerte a rímet az e műfajhoz igen közel álló, de dokumentumregényt és eposzt, hősi eposzt nyújtó Kassák Lajos sem versszerű, epikus prózájában, hősi eposzában, a kor harcos regényében, amelynek azt a jellegzetes címet adta: *Máglyák énekelnek*, s amely a magyar 1919-es forradalmat és bukását kalapácsolta be a tunya agyakba, és amely egy egész nemzedékre volt hatással, mert ezt az akkori forradalmárnemzedék, az aktivista expresszionisták nemzedéke — bibliájának tartotta. Mert ha volt is benne valami az eposzi széles hőmpölygésből, az bibliikusan, utat mutatón meghatározott volt, és valóban meg is mutatta az utat egy egész nemzedéknek — nemzedékemnek. Hogy minden nemzedék — az enyém is — igyekezett a külső hatástól szabadulni és ezért Kassák ellen támadott, mint jómagam is, főleg jómagam is, az tény, mert mindenki önállóságra tör; de tény az is, hogy jóval később, vénségemre visszatértem a vén Kassákhoz, aki még akkor is hatott — egyebek között a szabadkai műfajra is.

De aki megmarad akár a magavágta ösvényen is, ismétlésbe reked s akár önmaga epigonjává is válik. Utánzóvá, a saját maga utánzójává.

A csúcsponttól nincs, nem vezet visszafelé út. Onnan is csak, továbbra is, csak előrejárható az út! Ha Petkovics volt a műfaj egyik legkiválóbb, legismertebb művelője és *A tizennyolc nyárfa* egyik legkiválóbb terméke a műfajnak, úgy onnan vagy felfelé, új csúcsok felé, vagy — más műfaj felé visz az út.

Az új út Petkovics Kálmánt a szakszerűbb, analitikusabb, elemzőbb, tudományosabb, de egyúttal faktografikusabb műfaj felé viszi. Hogy egészen bele fog-e veszni a szakszerű, faktografikus történelemben — elvesztve, elhagyva harcos bunkóját is az úton, de a szintetikus epikusságot is ugyanakkor —, nem tudom, de egyelőre semmiképpen sem hiszem. Ezt már írói temperamentuma és stílusa sem engedheti. Korrajzot nyújt, adathalmazzal is szolgál ennek felvázolása közben, az események történelmi-társadalmi medrére mindig odaágyazva, ha lehetőleg csupán és mégis mint az egyén, az egyéni mozgások, cselekvések meghatározó alapját, motívumát, lendítőerejét. De elvégre maga a történelem is egyéneket szerepeltet, ha azokat zárt tömegbe, osztályba formálja is, mert csak így mint tömeg és osztály, mint szervezet, zárt kollektíva válik történelemformáló emberré, erővé.

Az új Petkovics Kálmán kapcsolja az elemző, de egyúttal szintetikus kollektív történelemformáló erőt az egyén, tömeg által meghatározott, de rá vissza is ható harcos erejével és kapcsolja ugyanakkor a két külön stílust is, nyelvezetet is — a hömpölygő tények halmazának megfelelő stílust a jó, élvezetes, izés, dinamikus balladastílussal, s ha itt-ott krónikaszerűvé válik is: az élénk, sodró iramú rövid bunkóstílus medrében nem folydogál, de körül köre, szikláról sziklára zúg. Megragadja az olvasót és — gondolkodásra készíti, de oly gondolatokat ébreszt, amelyek nem nyugtatnak meg, nem nyugtatnak el, de egyrészt bizonyítanak, másrészt tetteire készítenek-kényszerítenek, harcba visznek.

Hogy mindezt már talán el is érte a szerző? Nem, ott még nem tart, csak halad a cél felé, s ha még nem eléggé tudatosan, úgy csak az lehet célja az ily ismertető írásnak — olvasás közben születtett gondolatok papírra vetésének —, jelen írásnak is, hogy tudatossá és kívánatosá tegye a szerző előtt a harci és irodalmi-művészi célt és megnyilatkozását.

A Kérdőjeles Ember, Rigó János, az 1890-es évek szabadkai szocialista munkásvezetője volt, akinek felfelé ívelő fejlődési vonalát nem lehet törés nélkülnek felvázolni, akinek útját talán meg is kell kérdőjelezni, de akire hat kora és osztálya, persze az elnyomó osztály is, különösen fiatal korában, fejlődése idején. Petkovics felrajzolja a dualizmus korabeli Szabadka fejlődési ívét is, számszerűen is bizonyítva a tökéletes fejlődés, majd a proletár osztályharc kifejlődésének ívét, s talán nem is kevésbé foglalkozik a polgári-birtokos *Népkör* felemás, hol 48-as, hol inkább 67-es politikájával, mint magával a munkásság osztályharcával és vezetőivel: Kováccsal, Aladzićtyal, főleg Rigó Jánossal, az akkor már egyáltalán nem kérdőjeles emberrel.

Petkovics szakszerűségében főleg levéltári anyagra és sajtóanyagra támaszkodik, mint minden valamirevaló történész. Itt-ott hivatkozik elődjeire is, főleg Lőrinc Péterre és Mirnics Józsefre, ha ezek persze inkább szakszerű történelmet, de szintén szintetikus történelmet nyújtanak, nem pedig epikus prózát.

Petkovics milyenségében, főleg dinamikus, sodró stílusában és nyelvezetében riportszerű, dinamikus, sodró és magával ragadó — legalábbis helyenként, ott, ahol az adathalmaz ebben nem képez számára akadályt. Egy-néhány példát talán elbí az olvasó s az ilyenmódú rövid írás is. Így például: „Új fogalom: izgatók! Tehát vannak, akik szervezik... buzdítják a munkásokat! Az osztályharc fejlődésének az a szakasza, amelyet a vak lázadás, az ösztönösség, a véletlenszerűség jellemez, lassan véget ér!”

A munkás évi keresetéről szólva mondja: „Lehet ebből élni? Lehet. Ha van kereset. De kevés — a munkaalkalom!” Vagy: „A társadalmi bajokat vicsgorgó ordások módjában kísérik a természeti csapások... A csapások árát a szegények fizetik!” Vagy: „A besúgók hálózata jól működik...”; „... a könyvecske heves vitatkozásokat idézett elő! !”. Nem nehéz hát megállapítani: „a szabadkai agrárszocialista mozgalomban szervezett eszméi nevelő munka folyik!”

Vagy: „Ezt a konok, dacos, vén lázadót 300 »munkakerülő« éljenzte május elsején... Akiért 300 munkás szembenéz a meztelen kardlapokkal, az nem akármilyen ember!” Rigót a hatóság „züllött álprófétának” nevezi de szerzőnk hozzáteszi: „Miért félnek tőle ennyire? A züllött álprófétától, akit senki nem követ! Ki ez az ember? És mit akar?” — Vagy: „Még tavasz van. A

napszám ötven krajcár. Munka nincs... A belügyminiszter megtiltja május elsője ünneplését. Mégis egész Bácska ünnepel... Vészesen közeleg a nyár. Június. Eleméren zendülés..." Majd újra: „Forró nyár, nagyon forró! Szabadkán a részesek tizenketteden aratnak!”

Ez az élénkség, ez az ébren tartó stílus felkavarja, dinamizálja — akkor a harcok munkáit, ma a nyugodt olvasót.

Ez jellemzi — már csak helyenként — a szerzőt, aki azonban az új fejlődési fokon egyre inkább kapcsolódik a mind dinamikusan, mind szakszerűen nyújtott marxista történetírással.

Ez a szabadkai műfaj és Petkovics Kálmán új szakasza, *A kérdőjeles ember* szakasza, amely Rigó Jánost beléhelyezi korának keretei közé.

LŐRINC PÉTER

AZ AZ EMBERI A PARTIZÁNHARCOKBAN

JOSIP KLARSKI: *Hronika pakla.*

Osvit, Subotica, 1975.

Josip Klarski a népfelszabadító háborúból merített tematikájú elbeszélései nem háborús történetek a szó klasszikus értelmében. Nem rettenhetetlen hősköri vagy csodálatos hadműveletekről szóló legendák. A legnehezebb körülmények között folyó partizánharcokról szólnak, az áldozatkész szabadság- és hazaszeretetről, a partizánokról, akik emberek voltak és maradtak a háború minden mozzanatában, a legnehezebb helyzetekben is. Ezeket az embereket nem kényszerű hadkötelezettség, vagy hiú, személyes becsvágy vitte a háborúba. Azért lettek harcosok, felszabadítók, mert nem volt számukra más választás, ez volt számukra az egyetlen lehetséges becsületes életforma. Klarski könyvét mind irodalmi, mind történelmi szempontból az teszi érdekessé és értékessé, hogy éppen ezt mutatja be: ezt az egyszerűt és természeteset, ezt az emberit a partizánharcokban.

Ezek az elbeszélések felidéznek a napokat, amikor a puszkapor füstjének szaga elnyomta az erdők és a mezők illatait, a gránátok és aknák robbanásai pedig megszokott jelenségek voltak. Ebbe a pokolba indultak öregek és fiatalok, fiúk és lányok, hogy lépésről lépésre szerezzenek vissza egy-egy darab földet a megszállótól. És mivel ez nem a szokásos hadsereg volt, fegyvert és minden egyéb felszerelést is csak az ellenségnél találhattak. Nem volt ekkor rendes katonai kiképzés sem — mindent ötletszerűen, a legnagyobb gyorsasággal, az állandóan fenyegető életveszély tudatában kellett megoldani. A parancsnokok sem hagyományos fokozatok szerint érték el rangjukat, hanem képességeik alapján: bátorságukkal, találékonyságukkal és azzal, hogy bizalmat keltettek az emberekben.

Ebben a hihetetlenül nehéz feltételek mellett folytatott háborúban természetesen többé vagy kevésbé jelentős tisztán emberi események is lejátszódtak, és olyan események is, amelyek kizárólag csak az ember tudatában zajlanak le, valamilyen különös, nem várt vagy még soha át nem élt helyzetben. Ezekről a mélyen emberi eseményekről beszélnek Klarski lélektanilag megalapozott elbeszélései.

Mit él át lelke mélyén az ember élete utolsó perceiben, a sejtett halál előtt? Melyek az utolsó gondolatai? Ezekkel a kérdésekkel foglalkoznak *A katona halála* és *A pillanatok örökkévalósága* című elbeszélések. De ez a motívum a kötet más elbeszéléseiben is föl-fölbukkan.

Hogyan ébredhet szerelem a háború legnehezebb perceiben, az életveszély pillanataiban? Miben különbözik ez a háborús szerelem a szokásostól? És hogyan hat a harcosra, aki idáig a leghidegvérűbb volt? Erről szól *A harmadik csapatban történt eset* című elbeszélés. Ebben az elbeszélésben jut talán a legjobban kifejezésre a könyv alapgondolata: az ember belső erkölcsi törvénye erősebb a külső törvényeknél és a hősiesség a szeretetben gyökerezik — a szeretetben a szabadság, a haza, a kedveseink iránt. Ez a szeretet még a leggyöngébb embereket is jó harcosokká változtathatja. A következőről van szó: Bane parancsnok nem adott jelet lövésre, amikor kedvese, Biserka, kiugrott a lövészárokból és elkezdett szaladni hátrafelé, tehát szökött... Bane saját magát áldozta fel, amikor odaszaladt az árokhoz, hogy visszatartsa a szökni akarókat, mert Biserka után még ketten futottak el. Bane nem adhatott jelet a lövésre, mert szerette Biserkát, akit páni félelem fogott el, amikor életében először megpillantotta a német uniformisokat és tankokat. De Bane halála után Biserka felvette az elesett hős gépfegyverét, és többé nem tette le kezéből.

Izgalmas kémtörténet *A harmadik találkozás* című, klasszikus felépítésű elbeszélés, amely festői leírásával és mozgalmas cselekményével érdekes háborús film forgatókönyvéül is szolgálhatna. Az elbeszélés tengelye Teréz partizánlány három találkozása a veszélyes német kémekkel, aki mindig álcázva jelenik meg: először mint rokonszenves, szegény tanító az elhagyott grófi kastélyban, másodszor erdőcsősz szerepében, harmadszor pedig partizán egyenruhában, azt állítva, hogy orvos. De ekkor Teréz felismeri jellegzetes, ideges járásáról, amelynek leírása egyébként az elbeszélés vezérmotívuma. A történet folyamatának gradációját funkcionális tájleírások támasztják alá, és pedig oly módon, hogy az első és a második találkozás előtt természeti jelenségek emlékeztetnek háborúsakra, a harmadik találkozás előtt pedig fordítva. Ilyen az égbolt leírása, mielőtt Teréz megismerkedik a kémekkel, akibe ekkor majdnem szerelmes lesz:

„...a súlyos felhők szétszakadoztak és a hold sugarait, mint hatalmas késeket, vágta rajtuk keresztül a sötét éjszakába, egészen a földig.”

Nem véletlen, hogy itt, az első, romantikus találkozás előtt az elhagyott kastélyban, megjelenik a hold, a szerelmes történetek gyakori motívuma. De ez mégsem a szerelmesek holdja, hanem egy „háborús” hold, amelynek sugarai késekre emlékeztetnek, mint ahogyan a kém sem az a fiatal, szerény tanító, akinek Teréz ekkor hiszi.

A második találkozás előtt, amikor a kém az erdőcsősz szerepében tűnik fel, aki később elárulja a partizánokat, még a csendes vízben álló fák is mintha veszélyt jeleznének:

„A nagy, csupaszig ágú fűzfák, amelyek a mocsárból mindenhonnan előmeredeztek, fuldoklók óriási, segílyt kérő kezeire emlékeztettek.”

A harmadik, a legveszélyesebb találkozás előtt pedig „gránátok és aknák zápora” hat természeti jelenséggént:

„Teréz a gránátok és aknák záporában ment egyik bunkerből a másikba, hogy bekötözze a sebesülteket.”

És ahogyan Teréz ebből a háborús viharból szerencsésen megmenekült, ugyanúgy jutott ki győztesen a harmadik, az utolsó találkozásból, amikor felismerte és felfedte a kémét.

Néhány elbeszélés meghatóan ír le valamilyen egyszerű, emberi mozanatot a háborúból, mint például az *Üdvözlés* című, amelyben robbanó aknák között írja a katona az újévi üdvözlést kedvesének; vagy a *Partizánverseny*, amely azt mondja el, miként dolgoztak a parancsnokok a tűzszünet ritka perceiben az aknavető versenyének szabályzatán — az ilyen verseknek jelentették ugyanis a kiképzés egyetlen formáját a partizánoknál; vagy a *Pisztoly András* című elbeszélés, amelyben András partizán életének koc-

káztatásával megy be éjszaka a megszállt városba, egymaga elfog egy német tisztet, s mindezt csak azért, hogy hozzájusson egy német pisztolyhoz, amelyet annyira kívánt.

Élet és halál mezsgyéjén játszódó pillanatokról, emberfeletti erőfeszítésekről, bizalomról és barátságról a háború legveszélyesebb helyzeteiben olvasunk *A pokol krónikája* és az *Emlékek a háborús folyóról* című elbeszélésekben.

A kötet valamennyi elbeszélése gördülékeny, érdekesítő stílusú, és mind tartalmával, mind élethű leírásaival értékes hozzájárulást jelent a népfelszabadító harc művészi dokumentációjához.

KENYERES KOVÁCS MÁRTA

ÉRTÉKES ÖSSZEFOGLALÁS

TOLNAI OTTÓ: *Versek (Rekapituláció)*.

Symposion Könyvek 45.

Forum, Újvidék, 1975.

A kötet alcíme rövid összefoglalást ígér, az eddig elmondottaknak tömör megismétlését jelzi. Egyfajta számadást óhajt adni, kimutatást, beszámolót a tízéves alkotás eredményeiről és kudarcáról. Számadás esetén számokkal operálunk, ezért tűnik a formai megoldás találékonynak és logikusnak; a verscímekeket ugyanis számok helyettesítik. A nyilvántartást megkönnyítik, a megkülönböztetés egyértelmű, a megjelölés tehát célszerű.

Ötvenegy versbe foglalja össze Tolnai mondanivalóját, eszmei tartalmából csak a lényeges kerül elének.

A kötetből megtudjuk, ami szerzőnket legjobban érdekli, ami állandóan foglalkoztatja, ami a legfőbb problémája, ez pedig a versírás, a megformálás, gondolatainak a közlése. Több versében ír ezekről a kérdésekről, és ha mi is a számszerűséghez tartanánk magunkat, megállapíthatnánk, hogy a kötet 47 százaléka az ilyen tematikájú versekből áll. Olyan kérdés ez, amely már régóta foglalkoztatja a költőt, mert már előző kötetekben is találkoztunk hasonló témájú versekkel. Például az *Agyonvert csipke Vad évek után, vad évek előtt* c. darabjában a verset nagyvadnak nevezi, amelynek vonzásában bújdosóvá lesz. A jelző tulajdonost, zsarnokot jelez, amely a költőt formátlanságba és szabálytalanságba, tehát ürességbe vonzza, és az űrt neki kell kitöltenie.

Utóbb megjelent kötetében, a *Legyek karkiolban* (1973) még inkább dominálnak az írás nehézségei. Tolnainak legnagyobb problémáját a kifejezés eszközei, a szavak képezik, amelyek azáltal, hogy tompítani kell őket, értelmetlenek lesznek, „lereszelt fejű szavak”, ahogyan ő mondja. Velük képzelenség díszíteni, ezért következik be a verstelenség. A néhai versek mai csonkjai vannak csak meg, „néhány szép meghatározás, néhány nagy kép” — írja a *Legyek karkiolban*.

Elolvastva az alcímet, nem vártunk semmi újat, hisz összegezés esetén a régieket kell számba venni. Azonban a régiek újszerű közlésében véltük felfedezni az újat, ez volt a meglepetés, ami érdekessé tette a kötetet. Arról

van szó, hogy Tolnai a már megírt témákhoz másként közelít, másként írja meg őket. Asszociációs képei mellett logikus gondolatvezetést is találunk, amelyet nyelvi gazdagság és igényesség jellemez. Meglepő ez azért, mert sajátos stílusa a túlzott tömörség volt, a lényegét kevés szóval fejezte ki, „minden feleslegeset lefejtett”. A klasszikus verseknek teljes megtagadásával írt, hatott.

Ebben a kötetben a versek három egymástól elkülönülő részre oszthatók.

1. asszociációs versekre; 2. átmeneti versekre; 3. új stílusú, epikus versekre.

Az első típusú versek számunkra már előző köteteiből ismertek. Most csak az itt közölt legtipikusabbjait említenénk: pl. a 7., 23., 35., 39., — a tudatában megjelölő képzetek hasonlóságai ezek. Egy kukoricásról, egérfogóról, sárgarépáról a legbizarrabb és legkevésbé hasonló dolgok jutnak eszébe; pl. a 35. versben a drótkupolás egérfogó és a római Szent Péter-bazilika válik hasonlónak képzetében.

A második típusba tartozó versek a kötet leggyengébb versei, sorai. Az átmenet nehézségeit viselik magukon. A változás, az átállás, az új módszer szokása bizonytalanságot eredményez. Magán viseli a keresés hangját, a próbálkozást és a törekvést. Igyekszik a cél felé, magyarázni kezd, körülírja az asszociációit, de ebben a szakaszban még csak az igyekvés van meg, ezért tetszik nekünk értelmetlennek, hatástalannak a vers. Számunkra a 15. és a 19. darab semmit sem mond. Alkotó és olvasó kontaktusának elsődleges feltétele a tartalom ereje, a mondanivaló hatása. Itt azonban csak szavakat látunk, korrekt szavakat, mondatokat, de értelmetlenek, hatástalanok. Olyan a 15. vers három sora, mint a szótár egymás alá írt szavai, ahol megessik, hogy a két egymást követő szó között van valami értelmi összefüggés, de amilyen véletlen az, olyannak látszik a jelen esetben is. Maga a vers mint összetartozó egység összefüggéstelen. A 16. verssel sem tudunk mit kezdeni. A közlés túlzott szűkítésének és a szó tömörítésének a mintapéldájával találkozunk. A költemény (?) így szól: puskaszar.

Tolnai terminus technikusa, a sokatmondás és semmitmondás jelölője. A kódolás megtörtént, jött az üzenet, csak a dekódolás volt eredménytelen; mert a tartalom dekódolhatatlan. Elgondolkodtató maga a tény, hogy egy rangos kötetbe, melynek Versek a címe, mit keres ez a sor. Mennyibe illik bele? Miért fontos? Mi benne a költői? Miben van a szépsége? A sor azonban, úgy látszik, célba ért, hatott, ha már ennyi kérdés merül fel vele kapcsolatban!

A harmadik típusú versek számunkra a legizgalmasabbak. A célba érés versei, a letisztult gondolatok precíz megfogalmazásaival találkozunk. A költő őszintén vall. A vallomásokból közelebről ismerjük meg, betekintést nyerünk alkotóműhelyébe, úgy tűnik, hogy magyarázatot kapunk, előadást hallgatunk a műalkotásáról. Megtudjuk, hogy minden tárgy történetet tartogat, és minden történet az élet része (a 25. versben); ebből a logikai sorból is kiténik a törvényszerűség, és értesülünk pl. a 28. versben arról, hogy Tolnai éppen a törvényszerűségeket keresi. Megtudjuk, hogy szüksége van mindig „valamiféle kiindulópontra”, ezt formálja, alakítja, az erejében bízva (42.). Értesülünk a tíz éve író költő problémájáról, aggodalmáról és félelméről, amelyet az ismétlés jelent. Összegezést végez, hogy az elkövetkezőkben ne ismétljen. Bevallja továbbá, hogy ifjúkorában Cendrars Blaise francia íróhoz és költőhöz hasonló alkotó szeretett volna lenni, mi viszont tudjuk, hogy mindent megtett sajátos hangú, szabad verseinek megformálásáért, és mint Blaise a polgári rend ellen tiltakozik, Tolnai is a formáságokat veti el, a formátlanságot dicsőítette. Majd a költészet bonyolultságát taglalja, megállapítja, hogy a költészet éppolyan felelősségteljes és bonyolult folyamat, mint az élet, kiegyenlítődik a két fogalom; és joggal, mert néha a költészet látszik bonyolultnak, máskor az élet. Tehát mindkettő változik, mindkettő magában hordja az ellentétességet: az egyszerűséget és bonyolultságot.

„a pokol a költészet
minden más a pokol” (írta már a *Legyek karfiol* c. versében)

Költészetének kedvelt stilisztikai eszköze az ellentét, szívesen állít szembe, választást engedélyezve, egyenlő felekként ábrázolja a kontrasztot, amint azt fentebb idézett versében is láttuk, vagy pl. e kötet 51. versében:

*néha egyszerűbb dolgokat akartam
csinálni mint a költészet
néha összetettebb dolgokat akartam
csinálni mint a költészet.*

A „mintha leírtam volna már ezt” és a határozott emlékezés a már megírtra, az előző kötetekből idézve, egy kibontakozási irányt ad a könyvnek. Összefoglalását az Ó és Új verseknek. A J Új, jelen esetben, az Ó-nak magyarázata, új megközelítésben. A már megírtat kikezdi (28.), önmaga teszi ezt: alkotásának kritikusaként lép föl.

Az őszinteség magával hozza az elbeszélő irodalom műfaját. Az epikus stílushoz tért meg Tolnai. A változás tökéletes, mert annak égisze alatt alkot, amit eddig megtagadott, és tudatos költővé vált, mert számol. A számoló tud számolni, és Tolnai szenvedélyes számoló lett, aki még éjszaka is számol, amint azt 41. verséből megtudjuk: „kiszámoltam/megírtam.”

Összefoglalva az összegezést: értékes kötetet kaptunk.

FRANYÓ ZSUZSANNA

EGY HADJÁRAT TANULSÁGAI

BURÁNY NÁNDOR: *Hadjárat.*

Forum, Újvidék 1975.

Burány Nándor könyve az időszerűség jegyében született. Most van a Rákóczi-évforduló, illetve olyan témát vet fel, amely tájainkon mindig időszerű: az itt élő nemzetek egymás közti viszonya. Ezzel meg is jelöltem írásom két fő irányvonalát: Rákóczi regénybeli alakjának elemzésére, valamint a felvetett, népek közötti kapcsolatok vizsgálatára helyezem a hangsúlyt méltatásomban.

Szerzőnk dicséretére váljék, hogy Rákóczi alakjának megjelenítésekor teljes mértékben lemondott a róla szóló régebbi művekben fellelhető mítoszteremtésről. A legújabb történelmekutatás igyekszik való képet nyújtani Rákócziról, az államféfiről, hadvezérről, és nem utolsósorban a magánemberről. Az a benyomásom, hogy ezeket a legfrissebb ismerete-

ket Burány szerencsésen összegezte ebben a művében. Valahogy úgy van talán, hogy a történelmi igazság kimondása a művészi ábrázolás kárára történik, de ez nem jelenti azt, hogy a *Hadjárat* tulajdonképpen a történelem irodalmi illusztrációja. Rákóczit hadvezérként ábrázolja, államférfiúi szerepe a háttérbe szorul. Szemtanúi lehetünk azoknak a nagy erőfeszítéseknek, amelyeket a fejedelem annak érdekében tett, hogy egy nagy átütőerejű hadsereget teremtsen, amely a korabeli hadászati feladatokat meg tudta volna oldani. A regény sorai utalnak arra, milyen nehéz feladatot jelentett ez, hiszen az akkori magyar katonaság a portyázó hadviselést kedvelte, a háborúskodás más formáit egyszerűen elfogadhatatlannak tartotta. Rákóczi képtelen volt megterem-

teni egy korszerű hadsereget, mivel nem akadtak méltó társai e törekvésében. A hadsereg hiányos kiképzése a regényben tárgyalt bácskai hadjárat folyamán még nem jutott felszínre (erre nem is adódott alkalom), de a későbbiek során igenis. Így például a szabadságharc utolsó ütközetében Romhánynál a kurucok száma nyolcszor többet tett ki, mint Sickingen lovasainak a száma, de a várható győzelem elmaradt. Rákóczi serege főleg a kisebb csatározásokban volt sikeres. Burány helyesen vonja le a következtetést és mondatja Rákóczival regénye végére: „Ez a hadjárat nem válik becsületünkre.” Valóban, a bácskai hadjárat inkább portya volt, mely szinte minden szempontból céltalannak minősíthető.

Írónk a társadalmi problémák jelenlétét is jelzi. Ezek a nehézségek malomkövekként örlik Rákóczit: „Nem akar igazságtalan lenni a szegény katonához, de a nemeseket, főurakat sem sértheti meg” — állítja róla a szerző, és ez újra fedi a történelmi valóságot. Arra is rámutat, hogy magában a kuruc mozgalomban megtalálhatjuk már az osztályharc csíráit is: a kényurak és nincstelenek harca elkerülhetetlennek látszik, melynek a megfőkezője Rákóczi. A regény arra a kérdésre, hogy miért került sor tulajdonképpen a bácskai hadjáratra, nem ad világos választ. „Megtisztogatjuk a Duna—Tisza között, hogy békében maradjon a lakosság...” — állítja egy helyen Rákóczi, de ez nem az igazi megindoklás. Maga a szerző mutat rá, hogy a türelmetlen hadsereg az, amely önálló életet él a műben, mint Schiller *Wallenstein*jében, és amely a solti tábor elhagyására készíti a fejedelmet. Burány Rákócziról festett képe nem teljes. Gondolom, a teljességre nem is törekedett, de változtságában is realiztikusnak nevezhető. Egy élő ember körvonalait rajzolta meg, nem pedig egy mítikus hadvezér eszményített alakját.

A regény másik nagy pozitívuma az a realitásérzés és tárgyilagosság, amellyel a szerző a mai Vajdaság területén élő nemzetek közötti viszonyokat közelíti meg. Itt is a legújabb

történelmi kutatások eredményeire támaszkodik, és művén keresztül tolmácsolja az igazságot, hogy ezek a népek évszázadokon át a nagyhatalmak mesterkedéseinek tárgya voltak. A közös gond, a közös ellenségek a kuruc mozgalom folyamán is sejtették már a megoldást: összefogás annak érdekében, hogy ezen a tájon békeség és jó viszony uralkodjék a különböző nemzetek között. A *Hadjárat* cselekménybonyolítása folyamán különös és ellentmondásos párhuzamot tapasztalhatunk: a kuruc „diadalok” kivívása az itt élő különböző nemzetek közötti viszály és gyűlölet kibontakozását eredményezi. Burány nagy erénye az, hogy bátran kimondja: Bácskában a kuruc hadjárat politikailag nem volt sikeres, hanem inkább nagyon is káros.

A fentiekből képet alkothatunk írónk mondanivalójáról. Közlésmódja azonban a könyv tartalmi jegyei mögött elmarad. Igaz, a mű rendkívül olvasmányos, cselekményben gazdag, sikerült felidéznie a letűnt kor eszmei világát, de kellő mélység nélkül. Túl sokat szűfolt regényébe, ami a hősök kissé felületes ábrázolásához vezet. Ha ehhez társítjuk a mondanivaló gyakran túlzottan is közvetlen közlési módját, amely itt-ott didaktikusan hat, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy Burány végeredményben „csak” egy jó ifjúsági regényt írt, de ebben a műfajban a legjobb vajdasági művekkel bármikor felveheti a versenyt. A *Hadjárat* azt példázza, hogy a valóban művészi történelmi regény írásához nem elegendők az alapos történelmi ismeretek, hanem olyan művészi ábrázoló eszközök is szükségesek, mint a szelekció vagy a tömörítés. Igen hálátlan a tanácsadás, de amennyiben Burány kissé kevesebb hőssel és mélyebben foglalkozik, műve talán értékesebb lett volna.

Összegezőképpen nyugodtan mondhatjuk, hogy ifjúsági irodalmunk a *Hadjárat*tal méltóan járult hozzá a Rákóczi-évfordulóhoz. Igyekszik realista képet nyújtani a nagy fejedelem alakjáról és arra rámutatni, mi választotta el Bácska népeit egymástól a múltban, és mi fűzheti őket egymáshoz a jelenben.

VARGA ISTVÁN

SZOBRÁSZNAGYSÁGUNKRÓL — MAGYARORSZÁGI SZEMMEL

UDVARY GYÖNGYVÉR—VINCZE LAJOS: *Meštrović*.
Gondolat, Budapest, 1975.

A képzőművészet területén cserkésző kritikuskoknak és közíróknak nem nehéz fölfedezni azt az anakronisztikus helyzetet, hogy nemzetközi szempontból másodrendű, csekélyebb jelentőségű művészek alkotásairól és életéről nagyobb mennyiségű és átfogóbb irodalomból tájékozódhatnak, mint Európa és a világ egyik kiemelkedő szobrászegyenységének, Ivan Meštrovićnak az esetében. Különösen szembetűnő ez, ha a róla szóló érdemleges művek sorából kiiktatjuk a kiállítási katalógusok kevésbé elmélyült, szokványos adatokat és megálapításokat tartalmazó felsorolásait.

Ennek okát valószínűleg a művészi és emberi kvalitásainak kérdésében kialakult, évtizedek óta tartó és ma sem lezárult vitában kereshetjük. A róla szóló értékelések olyannyira ellentétesek és ellentmondásosak, hogy csak a bátrabbak álltak ki mellette vagy ellene, tárgyilagosan vagy elfogultan mondván meg a róla kialakult szinte véleményüket.

Éppen ezért lapozgatjuk fokozott érdeklődéssel Udvary Gyöngyvér és Vincze Lajos *Meštrović* című könyvét, melyet a Gondolat könyvkiadó a Szemtől szemben sorozatban jelentetett meg. Az új Meštrović-monográfiának alaphangját elejétől végéig a nagy szobrász iránti megbecsülés adja meg, egyben a szerzők Jugoszlávia népeinek művészete és történelmi múltja iránti tisztelet is végigvonul lapjain.

Természetesen felmerül a kérdés, mi újat, mi lényegbevágóan eredetit és érdekeset lehet ma elmondani Meštrović életéről és művészi opusáról. A legmeglepőbb, hogy a szerzők rendkívül jól tájékozottak, néhány szerbhorvát név és elnevezés elírásától eltekintve nem érzékelhető, hogy írásuk határainkon túl keletkezett. Mindjárt az elején egy jelentős

Meštrović-műről, az *Anyámról* olyan alapos és eredeti elemző leírást nyújtanak, mely komplikáltsága és a számos esztétánál már elkerülhetetlen „belebeszélések” ellenére is a szerzők nagy hozzáértésére és elmélyültségére vall.

A kép azonban a továbbiakban alaposan megváltozik. Meštrović életének és művészi pályafutásának megrajzolásában kevés eredeti értékelésre szánják el magukat a könyv írói. Nagyjából azt idézetek egész sorának jól komponált összekötő szövegével segítik az olvasót a „Meštrović-eposz” jobb megismeréséhez, és talán éppen a gondosan összeválogatott és rendszerezett idézetek hatása alatt saját okfejtésük is letisztultabbá, érthetőbbé válik. Így az olvasó egy olyan rendezett, áttekinthető mű tanulmányozására kap lehetőséget, mely a szobrász vrpoljei születésétől, a világtól elszakított dalmát Zagorjében eltöltött gyermekkorától, tehetségének kibontakozásától kezdve az amerikai South Bendben bekövetkezett haláláig nyomon követi nemcsak az életét és művészi pályafutását, főbb alkotásainak keletkezését, de korának és kortársainak társadalmi, politikai és stílusirányzatait is.

A könyv különösen nagy teret fordít a délszláv, elsősorban a szerb történelmi eseményeknek és legendáknak, főként a rigómezei csata hősi legendájának s az itt élő népek múltjának Meštrovićra gyakorolt, mitikusan nosztalgikus hatására, az osztrákellenességből táplálkozó hazafias ihlet megnyilvánulásaira. Ugyanakkor a hódító stílusok, a szecesszió, az impresszionizmus és az expresszionizmus megjelenésének, valamint a mintakép kortárs, Rodin hatásának boncolgatása sem marad el.

Amit talán mégis számon kérhetünk a tudományos alaposságra tö-

rekvő szerzőktől, az a már Meštrović fiataalkorában is jól ismert és ma már teljes polgárjogot nyert tudomány, a lélektan szempontjainak mellőzése. Mert úgy véljük, hogy e szempont sem Meštrović, sem más művész munkásságának elemzéséből nem hiányozhat.

Udvary Gyöngyvér és Vincze Lajos vállalkozását sikeresnek mondhatjuk. Könyvük föltétlenül hozzájárul Meštrović méltatott, vitatott és elvitatott egyéniségének jobb megismeréséhez — egyúttal a jugoszláv—magyar kulturális kapcsolatoknak is jó szolgálatot tesz.

GAJDOS TIBOR

ÖT ÉVSZÁZAD KÖZNYELVE

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. I. kötet A—C.

Anyagát gyűjtötte és szerkesztette: Szabó T. Attila.

Kriterion, Bukarest, 1975.

A romániai magyar, de az egyetemes magyar nyelvtudománynak is fontos, felbecsülhetetlen értékű kézikönyvét jelentette meg dicséretes megértéssel a bukaresti Kriterion könyvkiadóház. Szabó T. Attila professzor műve nemcsak a tudományt szolgálja, hanem politikai jelentőségű is, hisz a román és szász közösséget is érintő anyagot is tartalmaz. Erdély különleges helyzetéből adódik a háromnyelvűség szabta igények kielégítésére való törekvés. Erdélyben a románok, magyarok, szászok évszázados együttélése, kapcsolata a mindennapi életben is érződik, nyelvi szintű lecsapódása is el nem hanyagolható módon állandóan jelen van. A három nemzet kölcsönhatása történelmi tény, gazdasági, társadalmi, művelődési szintű, nem egyirányú, hanem mindegyik nyelvi közösség hat és visszahat egymásra. Ez annyira természetes dolog, hogy erdélyi kollégáink, többek között a Kolozsvári Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének dolgozó magyar nyelvi vizsgálataik során sohasem feledkeznek meg a szinkrón és diakrón jellegű kölcsönhatások vizsgálatáról, román vagy szász kollégáik műveinek ismertetéséről, eredményeik megismeréséről, de a többiek is ezt teszik.

Hogy valóban ilyenképpen állnak a dolgok, csak néhány művet említsünk meg. Szabó T. Attila művei közül említésre méltó: Weidlein János: *Német dülönevek jelentősége a magyar tudományosság szempontjából* (Erdélyi Múzeum XL.); Draganu Nicolae: *Ve-chimea si raspindirea Românilor pe baza toponimiei si a onomasticeii* (Erdélyi Múzeum XLI.); Pasca Stefan: *Nume de persoane si nume de animale in Tara Oltului* (Erdélyi Múzeum XLII.); *Ragozott magyar helynevek a ruménben* (Magyar Nyelvőr XXXV.); *Adatok a kolozsmegyei újabkori román helynévkincs magyar elemeinek ismeretéhez* (Melich-emlékkönyv); *O colectie de nume topice din Transilvania, culese din documente vechi si unele probleme de toponimie transilvaneana*: Omagiu lui Jorgu Jordan, Bucuresti, 1958.; *Román kölcsönszavak Gyarmathi Sámuel nyelvhasznításában* (Nyírk. IV.); *A Pápai Páriz szótárkiadások magyar szókincsének román kölcsönszóanyaga* (StUBB. 1960); *Eredmények és hiányosságok a magyar szókincs román eredetű feudalizmuskori elemeinek vizsgálatában* (StUBB. 1962.); *Előzetes jegyzetek román eredetű kölcsönszavaink középnyelvi rétegéhez* (StUBB. 1962.); *Jegyzetek*

a Román Nyelvatlasz új sorozatának III. kötetéhez (MNY. IX.).

A kölcsönhatások vizsgálata során kitűnő művek születnek, mint a *Román—magyar szótár I—II.* 1964, vagy Márton Gyula: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai* (Kriterion, Bukarest, 1972.); *Adalékok a bilingvizmus kérdéséhez* (NyIrK IV.), vagy Drimba Vladimir: *Materiale pentru studiul raporturilor lingvistice romano—maghiare* (CL. V.) stb.

Szabó T. Attila *Szótörténeti Tára* nemcsak a magyar szavakat veszi számba, hanem a történeti szótárak sorában először az idegen és a jövevényszavak nem lebecsülendő számú és értékű rétegét is. Így bekerültek a tárba a román és szász szavak is, hiteles képét adva a köznapi nyelvi szint szókészletének 500 év használatában.

A *Szótörténeti Tár* a történeti szótárak (Szarvas—Simonyi: *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, Szamota—Zolnai: *Magyar Oklevélszótár*) rendjébe tartozik. Ezeknek a szótáraknak az a céljuk, hogy a nyelv szókészletének múltját fejlődésében, változásában, általában dinamikus mozgásában mutassák be jelölve, feljegyezve a szavak felbukkanásának idejét a régi szövegekben, kéziratok oklevelekben, kódexekben, régi nyomtatványokban.

Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* nem előzmények nélküli próbálkozás, megvan az az előnye, hogy tanulhat, okulhat a szerző az előzők hibájából, tévedéseiből, fogyatékoságaiból, viszont erőnyeit, jó megoldásait követheti, átveheti, esetleg tovább fejlesztheti. A tár szerkesztője, Szabó T. Attila az anyaggyűjtés nehéz és felelősségteljes munkájában továbblépett az elődök szabta úton. Ő is közzözi elemeket gyűjt az erdélyi magyar írásbeliség emlékeiből, de a közhasználatú szóanyag teljes egészét felveszi, azaz — szemben a régi purista törekvésekkel — beiktatja a tár szóanyagába az idegen és jövevényszavakat is: Ez az álláspontja a nyelv sokszínűségének, gazdagságának, a három nemzet évszázados együttéléséből fakadó nyelvi kölcsönhatás el nem hanyagolható tényének következetes rögzítésére való törekvéséből ered.

Újdonság még az is a tárban, hogy önálló címszókként jelentkeznek a főszavakon, összetett szavakon kívül a származékszavak, a képzett és nem egyszer az eddigi szótárakban nem

szereplő raggal, jellel ellátott szavak is, sőt még szókapcsolatok is a szövegekben való gyakoriságuk és elevenységük miatt.

Ez az elgondolás a gyűjtésben hihetetlen mennyiségű anyagot eredményezett. Az évtizedeken át egyedül végzett gyűjtés egyébként a tudós szerző egyetlen tanulmányainak megkezdése óta Tavasz Sándor, jeles professzora buzdítására és Kelemen Lajosnak, a levéltári kutatásban atyamesterének hatására szinte megszakítatlanul öt évtizeden át tartott. Az eredmény több mint másfél millió adatot tartalmazó szócédula-tenger. (Szerencsém volt látni ezt a hatalmas anyagot a szerző otthonában. A cédulakötegek, a cédulás dobozok szinte elborították a szerző dolgozószobáját, majdnem kiszorítva még összehordójukat is.) Ez az imponáns mennyiségű adathalmaz nyolc kötetre való szóanyagot tartalmaz!

Milyen időköz ölelnek fel az adatok? Erdély történetének a legizgalmasabb periódusait. Először a fejedelemség megalakulását véve alapul, csak a XVI. század ötödik évtizedétől kezdve cédulázta a szavakat Szabó T. Attila, kutatás közben azonban nyelvtörténeti szempontból is sok értékes XVI. század eleji, XV. század közepi adatra bukkant, ezért az alsó határt a XV. század közepében jelölte meg, míg a felső határ a XIX. század vége, az 1870-es évek vége lett. „... eddig még egyetlen nyelvtörténeti jellegű szótári egybeállítás szerkesztője sem merészelt elmenni.” (Szabó T. Attila Pais-émlékkönyv. 71.)

A tár adatainak földrajzi határai is gyűjtés közben módosultak. Először csak a történeti Erdély, a Partium nélkül, felé fordult a szerző érdeklődése, később azonban a szavak és a nyelvi jelenségek, jövevényszavak, kölcsönszavak földrajzi elterjedése megállapításának igénye megkívánta a régi Szatmár megyéből, Máramarosból származó levéltári adatok felvételét is. Ezzel igen színes és változatos nyelvjárási terület adatai kerültek feljegyzésre!

Honnan kerültek kibányászásra, kijegyzésre az adatok, azaz mik voltak a források? Zömében a nyelvtörténeti kutatás számára eddig hozzáférhetetlen levéltári darabok, a rendezetlen levéltárakban őmlesztett állapotban levő iratok, a helyi írásbeliség legkülönbözőbb hivatali és magánéletbeli,

változatos tartalmú iratfajai: birtok-összeírások, urbáriumok, inventáriumok, végrendeletek, osztálylevelek, kelengyelajstromok, vallatások jegyzőkönyvei, csere- és adásvételi iratok, nyugták, körlevelek, egyházi, törvénykezési jegyzőkönyvek, városi tanácsai, falusi, székeli jegyzőkönyvek, anyakönyvek, jobbágylevelek, naplók, elmékedések, missilisek stb. és néhány történeti kiadvány.

Számos forrása közül említsünk meg néhányat: az abrudbányai Nagy család levelezése, I. és II. Apafi Mihály naplója, a gróf Bánffyak levéltára, a báró Kemény család csombordi és csekelaki iratai, a kolozsvári kovács céh levelezése, az erdélyi református egyházkerületi levéltár, II. Rákóczi György családi levelezése, Torda város levéltára, a báró Wesselényi család hadadi és zsbíói levéltára stb.

Az összegyűlt mérhetetlen bőségű anyag teljes egészében nem kerülhetett be a tárba, ezért a szerzőnek nem kis gondot okozott a válogatás. De sikerült neki! A tár sikeresen mutatja be öt évszázad erdélyi köznyelve szavainak, szókapcsolatainak nemcsak hangalakbeli változatait, hanem nyelvtani, mondattani funkcióját is, sőt az eddigi magyar nyelvtörténeti szótárakhoz mérten hasznos újdonságként használati körüket, s stilisztikai értéküket is. S teszi ezt a szóföldrajzi elterjedtséget is regisztrálva.

Mivel szerkesztés közben a szerző szívéhez nőtt szócédulákat alaposan meg kellett rostálni, alapos mérlegelésre volt szükség, bevegjen-e minden szót, minden jelentkező adatot. Az I. kötet terjedelmét és a gazdagon adatolt címszókat látva felmerült magában a szerzőben is, hogy a jövőendő kötetekben az adalékkihagyásban még szigorúbban kell lenni. Tökéletes igaza van, de a magános szerkesztői munkának ez a minden adathoz, minden cédulához való ragaszkodás természetes következménye. A következő kötetek szerkesztőmunkatársait nem köti majd a szubjektivitás, szigorúbban tudják megrostálni a bőséges adathalmazt.

A tár szerkezete: a szócikkek ábécérendben követik egymást. Ha bizonytalan az alak, előtte és utána? áll.

A szócikkek felépítése: első helyen áll a címszó, ha még ma is él, mai helyesírással, ha idegen, a felte-

hető egykori ejtett változatban; ha szükséges, szófaji és stilisztikai minősítés követi, majd három nyelvű (magyar, román, német) jelentés és jelentésárnyalatok. Ha a jelentés csak hozzátvetőleges, akkor kb. jelzést kap. A régiségbeli adatok betű szerinti írt, szöveghű felsorolása egészíti ki a jelentéseket időre, helyre, forrásra utalással, megjegyzéssel. A szó szókapcsolatban, szólásban való előfordulását is felveszi a szerző a szócikkbe. Külön bekezdésben szerepel a szó esetleges hangalaki változata, állatnévi, helynévi, személynévi előfordulása. A szócikket más alakú változatokra való utalások zárják le. Esetleges néprajzi, nyelvföldrajzi elterjedésre, jelentésváltozatra, használatra utaló magyarázat, megjegyzés van még más szedéssel egy-egy szócikkben.

Ha belelapozunk a tárba, már a három betű, A—C anyagából is élénk áll Erdély a maga sajátos nyelvével, szókinccsével, melynek a mi székelyeink, Vojlovica, Székelykeve, Sándor-egyháza lakói is örökösei. Sok szó már az ő nyelvükből ismeretes, néhányra a szlavóniai magyarság nyelvét ismerve figyelünk fel, de sok, nagyon sok szó eddig még szótárban sem szerepelt, még a szakemberek számára is újak.

A tár szóanyaga a mögötte levő tárgyi valósággal felvillantja előttünk 500 év történelmét, a gazdasági, társadalmi, művelődési viszonyokat, az emberek viselkedését, szokásait, hitvilágát, foglalkozását, viseletét, az ember közvetlen környezetét, az embert körülvevő természetet, de következtethetünk az adatokból az állatvilágra, a növényekre, ásványokra, feldolgozásukra, kitermelésükre, egyszóval az egész bonyolult életet megmutatja a *Szótörténeti Tár*. Éppen ezért nem közönséges szótár ez, hanem az erdélyi élet, az erdélyi hétköznapi valóság enciklopédiája, s mint ilyen fontos ismeretek tára azonkívül, hogy nyelvi adatok tára.

Alljon itt tanúképpen néhány szócsalád:

1. ablacska (ablakocska), ablak, ablatatlan (ablaktalan), ablakbélés (az ablakok belső deszkázata), ablakcsináló (ablakos), ablakfa (ablaktok), ablakfamellék (ablaktok oldalrésze), ablakfedő-tábla (ablaktábla), ablakfél (kő ablakkeret oldalrésze), ablakfélfa, ablakfélkő (faragott ablakkeretkő), ablakfia (ablaktábla), ablakfiók (ablaktábla), ab-

lakfligli (ablakszárny), ablakgáter (ablakrács), ablakhorog, ablakkereszt (az ablakszárny keresztfája), ablakkő (kő ablakkeret), ablakkönyöklő (ablakkeresztpárkány), ablakmellék (ablaktok), ablakmellékfa (ablaktok), ablaknyitás, ablakocska, ablakos népi, szőtt (hímzett mintás), ablakráma, ablakramatok, ablakrontás (ablakrongálás), ablakrostély (ablakrács), ablaksarok, ablakszemöldök (az ablaktok felső vízszintes része), ablaktábla, ablaktányér (ablaküveg), ablaktartó vasrudacska (vas ablakrács rúdja), ablaktok, ablaktokos ráma (ablakkeret tokjával).

2. asszony (érdekes a jelentésének fejlődése: fejedelemasszony, úrnő, földesúr felesége, a ház úrnője, mesterné, nő, férjes asszony), asszonyállat (nő, férjes asszony), asszonyállati rend (asszonynépség), asszonyállat-míves (női napszámos), asszonyember (nő, férjes asszony), asszonyember-cseléd (női háztartási alkalmazott), asszonyember-csizma, asszonyember-ing, asszonyember-köntös, asszonyember-nyom, asszonyember-öltözlet, asszonyember-saru, asszonyember-szolgaló, asszonyember-természetű (nőies természetű), asszonyember-változat (női fehérnemű), asszonyholmi, asszonyi állat, asszonyi ember, asszonyi nép (nő), asszonyka, asszonykaput (női kabát), asszonynép, asszonyol (földesasszonyának nevez), asszonyos (asszonybolond), asszonyság (úrasasszony), asszonyszülő (szülőfajta).

3. bokály (ónmázás korsó); bokálycsésze (ónmázás cserépcsésze), bokálycspor (ónmázás bögre), bokályedény (ónmázás edény), bokályház (ónmázás fajanszcsempével borított falú szoba), bokálykályha (ónmázás kemencecsempé), bokálykályha-kemence (ónmázás csempékemence), bokálykemence (ónmázás csempékemence), bokálymázú (ónmázás), bokály-szegeletkályha (ónmázás cserépsarokcsempé), bokálytányér (ónmázás tányér), bokály-üvegpalack (korsószerű üvegpalack).

4. céh, céhális (céhbeli), céhalista (céhbeli), céhapa (atyamester), céhbeállítás-taksa (céhbe lépési illeték), céhbeálló pénz (céhbe lépési pénz), céhbeli, céhbiztos (céhellenőr), céhelöljáróság, céhes, céhgyűlés, céhgyűlési taksa (céhgyűlésről való hiányzás váltásága), céhház, céhigazság (céhbeli jog), céhlevél (kiváltságlevél), céhmester, céhmesteri hivatal

(céhatyamesteri hivatal, céhmestertárs, céhmester-tétel (céhatyaválasztás), céhnap, céhprivilegium).

5. cáp (öreg kecskebak), cápbak (bakkecske), cápbőr (bakkecskebőr), cápbűz (förtelmes, undorító bűz), cápgidó (gödölye), cápkecske (bakkecske), cápkecskeolló (bakgida), cápmiőr-kecske (másodéves bakkecske), cápocsa (gödölyecske), cápocskabőr (bakgidabőr), cápolló (gödölye), cápsa (gödölye), cápsor (gödölye).

6. cipő, cipőbél, cipőcska, cipődagasztó-teknő, cipőfogó (szakajtó), cipőfogó-kendő (szakajtokendő), cipőfogó-keszkenő (szakajtokendő), cipőfogókosár (szakajtó), cipőgyűrő-asztal, cipőgyűrő-tábla (nyújtódeszka), cipőhámozó (a cipőhéj hámozását végző), fejedelmi udvari (személy), cipőhámozó-kés, cipőhámozó-szekér (cipőszállító szekér), cipőhányó lapát (cipőbevető lapát), cipőhátú, cipőhordó, cipőka, cipőkosár (szakajtó), cipőpirító, cipőpremonda (cipőjárandóság), cipős (cipőjárandóságos), cipőskosár, cipősütés, cipősütő, cipősütőné (cipősütő kofa), cipősüttetés, cipősüttető, cipőszaggató keszkenő, cipőszaggató tábla, cipőszakasztás, cipőszakasztó, cipőtartó, cipővető lapát.

Az I. kötetet Szabó T. Attila 1966 januárjától 1972 elejéig egyedül szerkesztette meg. Azóta azonban maga nevelte segítőtársai vesznék részt a szerkesztés felelősségteljes munkájában a szerzőtől kidolgozott elvek alapján. Ezzel nagy terhet vesznék le a 70. évet az idén betöltő, de még mindig töretlen lelkesedéssel s óriási munkabírással dolgozó, éjt nappallá tevő munkát végző tudós válláról. Ennek az együttműködésnek az lesz az eredménye, hogy beteljesülhet az ígéret, évente megjelenik egy-egy kötet a nyolc kötetre tervezett munkából. „Tíz év alatt kiadhatjuk az utolsó kötetet is megfeszített erővel” — ígéri a szerkesztő.

Az I. kötet tartalma: Előszó (három nyelven — magyarul, románul, németül); Tájékoztató három nyelven (a tár története, a tár rendeltetése, a tár anyaga, szóanyagának tér- és időbeli határai, anyagának forrásai, az adalékok kijegyzésének és felhasználásának módjáról, a megszerkesztendő adalékanyag nagysága és a felhasználandó adatok számának csökkentése, szerkezete és szerkesztési kérdései); Rövidítések az egykorú

szövegekben; Szerkesztési rövidítések; Forrásjelzet-rövidítések. Ezután a tár szövénye következik. Helyesbítések jegyzéke zárja le a kötetet.

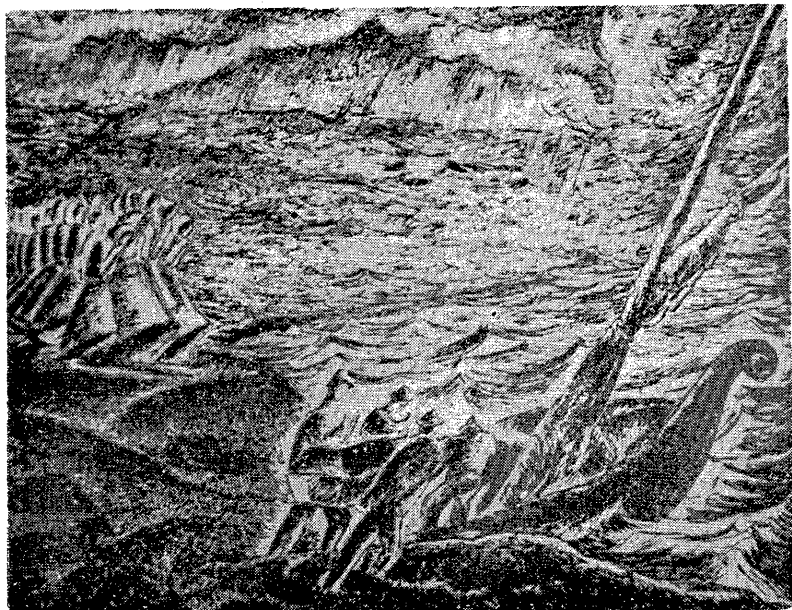
A kötet megjelenésének előkészítésében nagy segítséget jelentett a román nyelvű értelmezést készítő Kelemen Béla és a német nyelvű értelmezést végző Nagy Jenő. Mindketten régi, meghitt munkatársai a szerzőnek.

Ezt az egyedülálló vállalkozást, mely a szavak születésének, elhalásának, jelentésük, hangalakjuk változásának, a román, német és egyéb kölcsönzavak megjelenésének, életének hű képét adja a XV. század közepétől a XIX. század végéig, majd félezer éven át tengernyi adattal bizo-

nyítva, egy egész emberi életet átfogó céltudatos munkának ezt a gyümölcsét a Kriterion könyvkiadó méltó módon prezentálta az olvasóknak. A legfinomabb papíron szépen, tisztán szedve került az olvasó kezébe a tár. Okvetlen meg kell emlékeznünk a szedőkről is, akiknek nem volt éppen könnyű dolguk a háromnyelvű szöveg szedésekor, de derekasan helytálltak, a hibajegyzék minimálisan csekély kiigazításra hívja fel a figyelmet.

A szép kiállítás is hozzájárult a könyv sikeréhez. Oly nagy sikert ért el a tár, hogy pár nap alatt több ezer példányt elkapkodtak az olvasók. Már a második kiadás is fogyóban van. Ez pedig nem lebecsülendő tény egy szótár esetében!

PENAVIN OLGA

MEGJELENT AZ ÉLETJEL KÖNYVEK 9. KÖTETE

PETKOVICS KÁLMÁN

A kérdőjeles ember

Dokumentumriport a szabadkai munkásmozgalomról
(Rigó János)

„A »szabadkai műfaj« egyik legerősebb és főművelője, Petkovics Kálmán, új lépést tett a munkásmozgalmi dokumentumriport terén — éspedig a szaktörténelem felé irányulóan, habár odáig nem kívánt eljutni, és így nem is jutott el. Ezt már írói temperamentuma és stílusa sem engedte meg. Az embert, az egyént és személyiséget most is szívesebben láttatja az általános történeseknel, habár a történelmi-társadalmi helyzetet most is mindig megrajzolja — persze lehetőleg csupán mint az egyéni mozgások alapját” — írja egyebek között Petkovics Kálmánnak erről a művéről az egyik recenzió. És valóban, bár a mű címe *A kérdőjeles ember*, tulajdonképpeni tárgya nem ez a Kérdőjeles Ember, hanem sokkal több annál. A temetőcsösz — rikkancs — forradalmár Rigó János alakja inkább csak arra szolgál, hogy valami élő vázat adjon a tulajdonképpeni mondanivalónak. Az egyébként is a szövegben ritkán jelentkező, a körülmények faragta forradalmár alakja mögött ugyanis az egyéni sorsnál sokkal élesebben rajzolódik ki a századvég, azaz egy olyan korszak Szabadkájának története, amelyre döntő hatást gyakorolt a munkásmozgalom első szervezett jelentkezése. Régi levéltári okmányokból és régi újságokból bontakozik ki a Mukicsok és Mamuzicok egy évszázad előtti Szabadkája, éspedig nem is elszigetelten, szigorúan egy város szűk kereteibe szorítva, hanem szélesre tárulva, mert Petkovics Kálmán a helyi történeket mindig is igyekszik szervesen beleágyazni a környezet, az ország, a kiegyezés utáni monarchia mindennapjaiba, az egyetemes problémákba és gondokba.

Nyugodtan elmondhatjuk: *A kérdőjeles ember* Szabadka város története egy fejezetének nemcsak alapos, de az adathalmazon túl az írói képzelőerő segítségével még fokozottabban elmélyített, életesebbé, plasztikusabbá tett képe. Ez a kép méltán beleillik abba a kiterjedt munkába is, amely az utóbbi időben indult meg Szabadkán a város Iványi utáni újabb monográfiájának kidolgozása érdekében. A mű mindenképpen hozzájárul ahhoz, hogy szélesebb alapról lehessen elindulni a monográfia mindent egybefogó szintézise felé.

A 260 oldalas, tetszetős külsejű könyv, amelynek fedéltervét Szalma László készítette, megrendelhető a szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyetemen. Előfizetési ára 30, bolti ára pedig 40 dinár.

